

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE
EMR-İ BÎ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÛNKER
PROBLEMİNİN KELAM İLMİ AÇISINDAN
TAHLÎLİ

Ramazan KIYMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK

Konya – 2009

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE
EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÛNKER
PROBLEMİNİN KELAM İLMİ AÇISINDAN
TAHLÎLİ

Ramazan KIYMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK

Konya – 2009

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	IV
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	VIII
SUMMARY.....	X
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

BİR KELÂM PROBLEMİ OLARAK EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK)

A. "EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER" PROBLEMİNİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....	01
B. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLANDIRILMASI	05
C. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	06
D. ARAŞTIRMANIN METODU.....	07

BİRİNCİ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) KAVRAMLARININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ

A. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF (İYİLİĞİ EMRETMEK) KAVRAMI	10
1. Emir Kavramının Etimolojik Tahlili.....	10
2. Ma'rûf Kavramının Etimolojik Tahlili.....	15
B. NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) KAVRAMI.....	27
1. Nehiy Kavramının Etimolojik Tahlili.....	27
2. Munker Kavramının Etimolojik Tahlili.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ AN'İL-MÛNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) PROBLEMİNİN KUR'ÂN-I KERÎM VE HADÎS-İ ŞERÎFLER IŞIĞINDA TAHLÎLİ

A. KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ AN'İL-MÛNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK).....	38
1. “Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker” Kavramını İhtivâ Eden Âyetlerin Değerlendirilmesi.....	39
a) Âl-i İmran Sûresi 104. Âyetin Değerlendirilmesi.....	39
b) Âl-i İmran Sûresi 110. Âyetin Değerlendirilmesi.....	42
c) Âl-i İmran Sûresi 114. Âyetin Değerlendirilmesi.....	43
d) A'râf Sûresi 157. Âyetin Değerlendirilmesi.....	44
e) Tevbe Sûresi 71. Âyetin Değerlendirilmesi.....	46
f) Tevbe Sûresi 112. Âyetin Değerlendirilmesi.....	47
g) Hacc Sûresi 41. Âyetin Değerlendirilmesi.....	48
h) Lokmân Sûresi 17. Âyetin Değerlendirilmesi.....	49
i) Tevbe Sûresi 67. Âyetin Değerlendirilmesi.....	50
2. “Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker” Konusunu İhtivâ Eden Âyetlerin Genel Olarak Değerlendirilmesi.....	51
3. “Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker” Prensibinde Yöntem...55	
B. HADÎS-İ ŞERÎFLERE GÖRE EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÛNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK).....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ ANİ'L-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) PROBLEMİNİN BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERE GÖRE TAHLÎLİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YANSIMALARI

A. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ ANİ'L-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) PROBLEMİNİN BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERE GÖRE TAHLÎLİ	71
1. Haricîlik Ekolünde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek).....	71
2. Mutezile Ekolünde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek).....	74
3. Ehl-i Sünnet Ekolünde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek).....	80
B. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) PROBLEMİNİN SOSYAL HAYATTAKİ YANSIMALARI	82
2. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker Probleminin Kurumsal Düzeyde Uygulaması:Hisbe Teşkilâtı.....	82
2. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker Probleminin .Toplumsal Açıdan Önemi.....	89
SONUÇ.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	98
ÖZGEÇMİŞ	105

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
(İmza)

Ramazan KIYMAZ

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Ramazan KIYMAZ tarafından hazırlanan “**Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i an’il-Münker Probleminin Kelâm İlmi Açısından Tahlîli**” başlıklı bu çalışma 17 /07 / 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK Başkan İmza

Ünvanı, Adı Soyadı Prof. Dr. Süleyman TOPRAK Üye İmza

Ünvanı, Adı Soyadı Yard. Doç. Dr. Durmuş ÖZBEK Üye İmza

ÖNSÖZ

Dînin payandası, umdesi, direği, en hayâtî dinamiklerinden biri olarak nitelendirebileceğimiz iyiliği yayma ve kötülüğü önlemeye çalışma mânâsını ifade eden “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker”in fonksiyonu itibarıyla dinde önemli bir yeri vardır. O, İslâm medeniyetinin kurulmasında önemli temel ilkelerden biri olma özelliğini taşıdığı gibi, aynı zamanda onsuz İslâm Dîni’nin varlığını sürdüremeyeceği bir ilkedir. Yine onsuz namaz, oruç, zekât, hac ve benzeri ibadetlerin icrâ ve îfâsı söz konusu olamaz. Emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy-i ani’l-münkerin böylesine hayati bir öneme sahip olduğunda İslâm ümmeti içinde ittifak vardır. Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat bu vazifeyi yerine getirilmesi gereken bir farz olarak kabul etmiş; Mutezile Mezhebi de bunu “usul-i hamse”den (beş temel esastan) saymıştır.

Allah’ın seçkin kulları olan peygamberlerin bu görev ile gönderilmiş olmaları, özellikle de Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Muhammed’i (s.a.v.) anlatırken *“Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil’de vasıfları yazılı o elçiye, o ümmî Peygambere tâbi olurlar. O Peygamber ki kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar.”* sûretiyle O’nun (s.a.v.) en önemli vasıflarından birinin ümmîliği, diğerinin de iyiliğe davet etmesi ve kötülüğü önlemeye çalışması olduğunu beyan etmesi, bu ilkenin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker ilkesi ‘ma’rûf’ ve ‘münker’in bilinmesi, kim tarafından ve ne şekilde uygulanacağı sorularını ortaya çıkarmıştır. Tarihî seyri içinde beraberinde birçok soru ve sorun getiren bu prensip, anlaşılma ve uygulanma safhasında farklı anlamalara sebep olmuştur. Bu tartışmaların bir kısmı siyasî, bir kısmı da teorik olmuştur.

Araştırmamız giriş, üç ayrı müstakil bölüm ve sonuç bölümlerinden meydana gelmiştir. Giriş’te “emri-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker problemini bir Kelâm problemi olarak genel değerlendirmeye tâbi tuttuk. Araştırmanın konusunu amacını ve sınırlandırılmasını izâh ettik. Ayrıca araştırmayı yaparken takip ettiğimiz metodu detaylı bir şekilde anlattık.

Birinci Bölüm’de problemin anahtar kavramları olan “emir”, “ma’rûf”, “nehiy”, ve “münker” kelimelerinin etimolojik tahlilini yaptık. İkinci bölümde ise ilk olarak bu anahtar kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de beraberce yer aldığı âyetleri tefsir âlimlerinin eserlerine müracaat ederek ayrı ayrı izâh ettik ikinci olarak da dinde hüküm koyma yetkisi olan Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) probleme bakışını yansıtan sözlerinden bazı örnekler seçerek tahlil ettik. Üçüncü bölümde problemin bazı Kelâm ekollerinin özelinde nasıl anlaşıldığını ve hangi uygulama safhasına geçildiğini gösterdik, daha sonra ise emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker problemini tarihte kurumsal olarak kullanıldığı hisbe teşkilatı üzerinden değerlendirdik bunun akabinde günümüzde sosyal hayatta ilkenin nasıl anlaşıldığını ortaya koyduk. Sonuç bölümünde ise araştırma neticesinde elde ettiklerimizi değerlendirdik

Araştırmamız boyunca emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker problemi için eserlerinden istifade ettiğimiz değerli İslâm âlimlerinin, mütefekkirlerinin ve araştırmacılarının vefat etmişlerine Allah’tan rahmet diliyor, hayatta olanlara saygı ve hürmetlerimi sunarım. Çalışmalarına devam edenlere de muvaffakiyetler dilerim.

Böylesine önemli bir konuyu araştırırken çalışmamı titizlikle takip eden, değerli düşünceleriyle meselenin önemini daha çok anlamamı sağlayan Tez Danışmanım Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK’e teşekkür ederim. Ayrıca bana yol göstererek her konuda yardımcı olan Prof. Dr. Süleyman TOPRAK ve Yard. Doç. Dr. Durmuş ÖZBEK’e teşekkür eder, saygılar sunarım.

Ramazan KIYMAZ

Konya-2009

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ramazan KIYMAZ	Numarası 064244051014
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelâm	
	Danışmanı	Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK	
Tezin Adı		Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker Probleminin Kelâm İlmi Açısından Tahlîli	

ÖZET

İslâm Dîni, insanlığın huzur ve mutluluğunu sağlayan evrensel yasalar koymuştur. Bu ilâhî yasalardan biri de “İyiliği emretmek kötülüğe engel olmak” ilkesidir. Kur'ân-ı Kerîm'in ele aldığı ferdî ve toplumsal tarafı olan bu prensip, toplumda huzur ve güveni sağlayarak sevgi ve barışın hâkim olduğu bir dünya mutluluğu sunacaktır. Peygamberlerin aslî vazifesi, “İyiliği emretmek kötülüğe engel olmak” ilkesinin gereklerini îfâ etmektir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de örnek hayatıyla bu ilkeyi uygulayarak inananlara öğretmiştir. Bu ilke, Kelâm ekollerinin gündemlerinde etkin bir şekilde yer almış; Mu'tezile Mezhebi bu prensibi, beş temel itikadî ilkeden birisi olarak kabul etmiştir. Bu sebeple bu ilkeyi Kelâm problemi olarak tezimizde ele aldık.

Araştırmamız giriş, üç ayrı bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır: Giriş bölümünde, konunun öneminden bahsettik. Birinci Bölüm'de “Emir, Ma'rûf, Nehiy ve Münker” kavramlarının etimolojik tahlîlini yaptık. İkinci Bölüm'de ilk olarak ilkenin anahtar kavramlarının yer aldığı Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetler ışığında açıklamalar yaptık. Daha sonra bu âyetlere ilk muhâtap olan, dînin eğiticisi ve öğreticisi konumundaki Hz. Peygamberin (s.a.v.) sözleri, uygulamaları ve tavsiyelerini ortaya koyduk. Üçüncü bölümde ise İslâm Tarihi boyunca inananların, bu ilkeye karşı

tutumlarını ve uygulamalarını, bazı Kelâm ekolleri özelinde açıklamaya çalıştık. Ayrıca bireylerin, toplumun ve onları yönetenlerin uygulamalarıyla ilkeyi nasıl değerlendirdiklerini anlattık.

Sonuç olarak “iyiliği emretmek kötülüğe engel olmak” ilkesi, Kur’ân-ı Kerîm, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sözleri ve uygulamaları ayrıca din âlimlerinin icmâsıyla Müslümanlara farzdır. Yapılması karşılığında dünya ve âhiret hayatında mükâfatı; yapılmadığı takdirde ise cezası olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Emir, Ma’rûf, Nehiy, Münker, Peygamber

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	---

Student's	Name Surname	Ramazan KIYMAZ	Number 064244051014
	Department /Dicipline	Basic Islamic Science Department /Kelam	
	Counsellor	Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK	
Name of Thesis		An Analysis of the problem of ‘Enjoining what is good and forbidding what is evil’ according to the Quran in the Islamic science of Kelam (Islamic Theology)	

SUMMARY

Islam has set down the universal rules/laws that aim to provide the happiness of human beings. One of those universal rules/laws is ‘the enjoining what is good and forbidding what is evil (emru bilmaruf nehyi anil munkar). This principle of Quran targets human being both as a society & individual and aims to provide them a world in which happiness, peace, love and the security of human beings is intended. Also this is the principle part of the prophet hood that was practiced by the prophets in the past. The prophet of Islam, Muhammad (pbuh), the best example for Muslims to follow, practiced this principle in his life and set a good example. This principle has been the hot topic of the schools of thoughts of the Islamic science of Kelam (Islamic Theology), especially by the school of Thought of Mu'tezile that has accepted it as a part of the Islamic creed. For this reason I have chosen this principle as a problem in the Islamic science of Kelam (Islamic Theology)

My research consists of introduction, 3 main chapters plus the conclusion part. I have researched and examined the significance of the topic in the theology in the introduction part. In the first chapter, I have etymologically analysed the terms/words of “Emr, Maruf, Nehy, and Munkar respectively To

Enjoin, Goodness (what is good), To Forbid and Badness (what is evil). In the second chapter, I have made some explanations in the light of the verses of the Quran in which the key terms/words of this issue are mentioned. Then from this point I moved on presenting the sayings, practices and advise of Prophet Muhammad who was the first receiver of these verses and the first teacher of the religion. In the third chapter I presented the teachings of the schools of thoughts and ordinary believers on this issue, their approach towards it and their practices, throughout Islamic history.

To conclude, the principle of “the enjoining what is good and forbidding what is evil (emru bilmaruf nehyu anil munkar)” is compulsory act upon the believers according to the Quran, sayings and actions of Prophet Muhammad (pbuh) and according to the consensus of the Islamic scholars. There will be a reward in this life and the hereafter upon those who act on it, and there will be punishment on those who do not.

Key Words: God, to Enjoin, What is good, to Forbid, What is evil, Prophet

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİİA	: Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Akademisi
a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
Kit.	: Kitabevi
nşr.	: Neşreden
r.a	: Radıyallâhu Anh/Anhâ
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallâhü Aleyhi ve Selem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Terceme
trs.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Devamı
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık

GİRİŞ

BİR KELÂM PROBLEMİ OLARAK EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK)

A. “EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER” PROBLEMİNİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in temel gâyesi Allah'ın halifelik görevi münasebetiyle insanoğluna yüklediği emanetini yeryüzünde hâkim kılmak için bu vazifeyi icra edecek kâmil insanın yetişmesinde başvuru kaynağı olmasıdır. Bu amaçla Kur'ân-ı Kerîm, öncelikle insan olmanın temel değerlerini bünyesinde barındıran, en güzel biçimde yaratılan,¹ yaratılışında sahip olduğu şan ve şeref² uygun bir hayat nizâmı kuran ve yeryüzünde halife kılınan³ sorumluluk bilincin farkında olup o istikamette hareket eden kişileri eğitmeyi hedefler. Kur'ân-ı Kerîm, insanın kendini tanıyan, bilen, fitratına uygun hareket eden bir varlık olmasını ister.

İnsanın kendini tanıması ve kendini bilmesi, kendisinin başkalarından ayrı özellikleri ve nitelikleri bulunan bir varlık olduğunu kavramasıdır. Bir insanın kendisini tanımasının ve topluma tanıtmasının en yaygın ve doğru yolu manevî değerleridir. Nasıl bir toplum içinde yaşarsa yaşasın, insanın fikir ve düşünce yapısı, sahip olduğu inanç ve manevî değerlerle zenginleşir.

İnsanoğlu bu dünya arenasında hakkı ve hakîkati dosdoğru anlamak ve kavramak adına kendisine verilen aklı ve vicdanı araç olarak kullanır. İrâdesini de çalıştırıp idrak merdiveninde yükselmeye çabalar. Nihâyet o noktaya kilitlenip kendi hedefini belirler. Ne var ki bu hedef doğrultusunda ilerlerken istikameti şaşırtıcı imtihan unsurları devreye girer. Bu haldeki insanı sırât-ı müstakîmde tutacak şey , -hem kendisini, hem de diğer insanları- “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) vazifesini yerine getirmektir.

¹ Tîn, 95/4.

² İsrâ, 17/70.

³ En'âm 6/165.

Kur'ân'da ve hadislerde diğer birçok terim gibi ma'rûf ve münkerin de kısmen eski anlamlarını korumakla birlikte kapsamının genişlediği görülmektedir. Bu kaynaklarda iyi ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara tek kelimeyle işaret edilmek istendiğinde en çok “ma'rûf” kelimesi; yanlış, İslâm dinine yabancı, müslüman toplum tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışlar için de “münker”⁴ kelimesi kullanılmaktadır.⁵ Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek), fertlerin olgunluğunu sağlayıcı özelliğiyle, İslâm Dîni'nin en önemli prensiplerinden biridir.

Topyekûn ümmetin ittifak ettiği Ma'rûfu emir, Münker'i nehiy hususu Mu'tezile'nin dayandığı bir asıl olmuş ve onlar bu hususta ısrarlı davranmışlardır.⁶ Bu sebeple; siyasî, itikâdî ve fikhî tüm mezhepler tarafından kabul edilmiş,⁷ Hiç şüphesiz bu ilkenin amacı, toplum içinde, insanlar arasında iyiliği ayakta tutmak, yaygınlaştırmak ve başka insanlara tavsiye etmek; kötülüğü engelleyecek ahlâkî öğütlerde bulunarak toplumu eğitmektir.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesinin hükmü, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Fakat İslâm âlimleri bu ilkenin farz-ı ayn veya farz-ı kifâye olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir Bu ihtilâf, âlimlerin âyetlerde geçen bazı lafızları farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır

Cumhurun (İslâm âlimlerin çoğunluğunun) görüşü, bu görevin farz-ı kifâye olduğu yönündedir. İslâm ümmetinden bir grubun bu görevi mutlaka yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede müslümanlar arasında birbirlerini aydınlatma ve irşâd etme gibi önemli hususlar gerçekleşir ve yine bu sayede İslâm toplumunda bir bütünlük meydana gelebilir. Bu görevin yerine getirilmemesi durumunda ise, emredildikleri şekilde ikâme edilemeyeceği gibi, dînin olmazsa olmaz hükümleri

⁴ Bazen de “fahşâ” kelimesiyle beraber kullanılmıştır.

⁵ bkz. Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzı'l- Kur'âni'l- Kerîm bi Hâşiyeti'l- Mushafi'- Şerîf*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1994, ع (Ayn) ve ن (Nûn) maddeleri.

⁶ Gölcük, Şerafettin, *Kelâm Tarihi (Kişiler, Görüşler, Eserler)*, Esra Yay., Konya, 1992, s. 48.

⁷ İlhan, Avni, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu an'il-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*, DEÜİFD, İzmir, 1986, c. III , s. 89.

uygulama/uygulanma ortamı bulamayacaktır. Dolayısıyla da dînin sosyal hayatta gündem tayin edici etkisi azalacaktır/olmayacaktır.⁸

Fakat her mezhebin bu prensibi yorumu, uygulama şekli ve metodu farklılık göstermiş⁹ ve sahip olunan anlayış zaman zaman siyasî idâre tarafından, devlet yönetiminde resmî politika¹⁰ için bir dayanak noktası olmuştur. Mesela, İslâm tarihinde; Hâricîler “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)i” uygulamak adına, isti’râz¹¹ uygulamışlar, Mu’tezilî düşüncenin toplumda kabul görmesi adına bazı Abbasi halifeleri farklı görüş sahiplerini Abbasi hilâfetin (h.:833-848) yılları arasında 15 yıllık bir dönemi boyunca bu ilkeyi uyguladıklarını iddia ederek halkı sıkıntıya sokan bir yönetim hüküm sürmüştür.¹²

Kur’ânî bir ilke¹³ olarak “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)”in ilk uygulayıcısı hiç kuşkusuz Hz. Peygamber’dir (s.a.v.).¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu emrin ilk ve örnek uygulayıcısı olarak, bir yol oluşturmuştur. Bu konuda hiçbir tavîz vermediği gibi zorbaca uygulamalara müsâade etmemiştir. Zaten bu görev O’nun (s.a.v.), önceki vazife arkadaşlarının aslî vazifesidir. Bu konuda İmam Gazzâlî’nin şu sözlerini hem benimsiyor hem de önemsiyoruz: “*Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker*”, dînî en büyük temeli ve dayanağıdır. Allah Teâlâ’nın bütün peygamberlerini, devam ettirmesi için gönderdiği biricik önemli meselesidir. Eğer bu vazife yapılmazsa, ilmi ve ameli dumûra uğrarsa, kesinlikle peygamberlik vazifesi muattal olur, diyânet temelinden yıkıma uğrar. Başiboşluk hâkim olur ve dalâlet yayılır. Cehâlet alabildiğine dağılır. Fesâd, insanların iliklerine kadar işler. Yırtık oldukça genişler,

⁸ Tunçbilek, H. Hüseyin, “Emr-i Ma’ruf Nehy-i Münker” *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 75, İstanbul, 2007, s. 24.

⁹ İlhan, *el-Emru bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehyu an’il-Münker*, s. 89.

¹⁰ Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara, 2001, s. 222.

¹¹ **İsti’râz**: Hâricîlerin ve özellikle Ezarika fırkası mensuplarının kendilerinden olmayan Müslümanların din anlayışlarını sorgulamalarını ifâde eden bir tabir. (bkz. Mustafa Öz, “İsti’râz”, *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001, s. 374.

¹² İbn Haldûn, *Kitâbu’l-İber ve Dîvânü’l-Mübtade-i ve’l-Haber*, Matbaatu’r-Rahmâniyye, Mısır, 1936, c. VII, s. 107.

¹³ Âl-i İmrân, 3/104; Mâide, 5/79; A’râf, 7/199; Tevbe, 71/112.

¹⁴ Hasan, İbrahim Hasan- Hasan, Ali İbrahim, *en-Nüzûmu’l-İslamiyye*, Kâhire, 1959, s. 270.

*memleketler harap ve kullar helâk olurlar. Fakat helâk olduklarını ancak kıyâmet gününde anlarlar.*¹⁵

“Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker”, (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) teorik olarak cihâdın bir parçası sayılmakla birlikte uygulamada farklılık bulunmaktadır. Cihâd, İslâm dînini, müslüman olmayanlar arasında yayma, müslümanları dış saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silâha başvurma faaliyeti için kullanılmasına karşılık “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker” (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek), içe dönük bir hareket, yani İslâm ümmetinin Kur'an ve Sünnet hükümlerine uygun, faziletli, barış ve esenliğin hâkim olduğu bir hayat tarzını amaçlayan temel ilkelere biri olarak kabul görmüştür.¹⁶

İslâm tarihi boyunca “iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek” prensibiyle yakın ilişkisi olan uygulamalar, itirazlar, kurumlar ortaya çıkmış, konunun sadece itikâdî yönü değil, siyasî ve toplumsal yönü de vurgulanmıştır. İslâm tarihinde emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek), ümmetin, yükümlü tutulduğu inanç, ibâdetler, hayat nizâmı, siyâset ve ahlâk prensipleri gibi Allah’ın dînine dâveti kapsayan belli anlamlı bir terimdir¹⁷. Bir başka tanıma göre bu ilke tamamen ahlâkî, amelî ve siyasî bir ilkedir¹⁸. Demek oluyor ki emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) çok boyutlu olup açıklanmaya ve en ideal şekliyle uygulanmaya ihtiyaç duyan bir prensiptir.

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde önerilen “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker” ilkesi kanâatimizce, hüsn-ü misâl (güzel örnek) bir insanın yetiştirilmesinde faydalanılacak bir prensiptir. Dolayısıyla bu özellikleri taşıyan imân sahibi mükellefleri eğitip geliştirecek iki dünya saâdetini temin edecek insanlık projesinin ikâme edilmesi zorunluluktur. Fakat bu prensipten faydalanmak, geçmiş dönemlerde

¹⁵ Gazzâlî, Muhammed Ebû Hâmid, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, trc. Ali Arslan, c. II., Arslan Yay., İstanbul, 1993, c. II, s.739.

¹⁶ Çağırıcı, Mustafa, “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy an’il-Münker”, *DİA*, c. XI., TDV Yay., İstanbul, 1995, s. 140.

¹⁷ Mustafa, Nevin Abdülhâlık., *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İz Yay., İstanbul, 1990, s. 114.

¹⁸ Neşşâr, Ali S., *İslâm’da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İnsan Yay., İstanbul, 1999, c. II, s. 256.

yapılan yanlışlara düşmeden pozitif yöndeki en küçük ayrıntıları dahi göz ardı etmeden muhtemel bütün imkânları değerlendirmekle mümkündür olacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLANDIRILMASI

Allah'ın Resulü (s.a.v.), İslâm Dîni'nin sekiz esası olarak, “1- ortak koşmaksızın Allah'a ibadet, 2- namaz, 3- zekât, 4- oruç, 5- hac, 6- ma'rûfu emretmek, 7- kötülüğü önlemek ve 8- cihâd”ı sayarak, ma'rûfu emretmenin ve kötülükten sakındırmanın önemini vurgulamıştır. Ma'rûfun emir ve kötülüğün nehy edilmesinin terkinin duâların kabulüne engel olacağı,¹⁹ bunun Yüce Allah'ın ceza göndermesine yol açacağı ve duâların kabulünü önleyeceği²⁰ hususları da, yine Peygamberimiz Efendimiz'in (s.a.v.) bildirdikleri arasındadır.

Ma'rûfun emri ve münkerin nehyi, farzlar arasında zikredilmiş ve özellikle Mu'tezile Mezhebi olaya çok büyük bir önem atfederek, onu, dînin beş esası arasına almıştır. Şu var ki, Sünnîlikte gerek ma'rûf ve gerekse münkerin şer'an öğretilmiş ve tasrîh edilmiş olmasının gerektiğine inanılırken; Mu'tezile, belirleyici unsurun akıl olduğu görüşünü savunmuş; Şia ise, belirlemenin hem şer'an, hem aklen olabileceği kanaatini öne sürmüştür.

İslâm toplumunun sağlıklı bir yapıya kavuşup bu halinin devamını sağlamak için “iyiliği emir” esasını getirmiştir. Bir İslâm toplumunda, Müslüman, daima iyi, güzel ve hayırlı olan işlerin yanındadır. Kötü, çirkin ve zararlı olan işlerin de tabîi olarak karşısında bulunur. Böylece, İslâm toplumunda kendiliğinden iyilikler güç bulur ve yayılır. Kötülükler ise güçlenme imkânı bulamaz. İnananların nitelikleri bir âyette şöyle belirlenir: “İnanan erkek ve Kadınlar birbirinin dostudurlar. Onlar iyiliği emreder, kötülükten ise nehyederler. Namazı kılarlar, zekâtı verirler. İşte Allah, onlara rahmet edecektir”²¹

Böylesine önemli bir evrensel prensibin hükmüne delîl olacak anahtar kavramlar, ısrarla kutsal kitabımızda zikredilmektedir. Bu kavramlar aynı zamanda

¹⁹ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd., “es-Sünen”, c. I-II, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır, 1954, Fiten 20.

²⁰ Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf, c. I-V, Kâhire, 1384/1964, Fiten, 9.

²¹ Tevbe 9/71.

yeryüzünde Allah'ın hükmünü ve hukûnu hâkim kılmak üzere aldığı “halîfe” ünvânına layık görülen insanoğlunun vasıflarını anlatmaktadırlar. Bu münâsebetle Kur'ân mahreçli bir çalışma olmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla da biz tezimizde Kur'ân-ı Kerîm'deki ilgili âyetleri araştırma sahamıza alıp kelâmî bir kıstâsla değerlendirme yöntemine başvurduk.

C. ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanlık tarihi boyunca ümmetlerin toplumların kabîle ve kliklerin bir arada beraberce huzur ve esenlik çerçevesinde yaşayabilmeleri için Yüce Allah'ın evrensel koyduğu kuralları vardır. Fertler, toplumlar ve devletler bu yasalara doğal olarak uymak zorundadırlar. Bu ilkeler yaşam alanından uzaklaştığında/uzaklaştırıldığında toplumsal anarşi kaçınılmaz olmuş; bununla da kalmayıp dînî kural ve kanunlar ihlâl edildiği için ilâhî azaplar da insanları yakalayivermiştir. Fertler bireysel olarak cezalandırıldığı gibi milletler birer ibret vesikası olarak tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Kutsal kitaplarda, bu kötü âkıbetleri bildiren birçok örnek bulunmaktadır.

Tez çalışmamızın konusunu teşkil eden bir Kur'ân prensibi olan “*emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker'i (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)*” ilkesi bütün insanlığın kurtuluşu için gönderilen Hz. Muhammed'e (s.a.v) vahyedilen bir evrensel değerler sistemi sunan küllî bir kâide hükmündedir. Dolayısıyla bütün insanlığın istifâdesine sunulmak üzere hem gözlere hem de gönüllere açık açık teşhîr edilmesi gerekmektedir.

Ne var ki evrensel ahlâk kurallarını tesîs edecek bu prensip, inananların ilgi ve kabûl dünyasında ma'kes bulup yeterince “ma'rûf” ve meşhûr olamamıştır. Dolayısıyla imân sahibi halkımız, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetler kadar bu konuya âşinâ değildirler. Bu sebeple bu konudaki bilgilendirme çalışması acil bir görev olarak kendini göstermektedir. Bu bilgilendirme çalışması zâtı itibariyle “*emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker'i (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)*” vazifesidir.

Daha önceki devirlerde emredilen bir kural olsa da son tahlilde en son ve ekmel dîn²² olan kutsal kitabımızda ısrarla üzerinde durulması ve emredilmesi sebebiyle “*emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker*” problemini araştırmak gerekir.

D. ARAŞTIRMANIN METODU

Tez çalışmamızı ele alırken ilk kaynak olarak kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'e başvurduk. Kur'ân metni üzerinden belirlemiş olduğumuz konu minvâlinde ilgili âyetleri tespît ettik. Bu uygulamayı yaparken aynı zamanda “*Kur'an-ı Kerîm Konkordansı*” şeklinde anılan “*el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzı'l- Kur'âni'l- Kerîm*” adlı eserden faydalandık. Mushafta genel olarak orijinal haliyle “*el-emru bi'l-ma'rûfî ve'nehyü an'il-münkeri*” terkîbini meydana getiren kelimeleri bütün müştaklarıyla²³ gözden geçirdik. Türkçe Meal kitaplarındaki bu konudaki muhtevâları dikkate alıp değerlendirdik.

Araştırmamızın temel taşları konumundaki dört anahtar kelime olan “*emir*”, “*ma'rûf*”, “*nehy*” ve “*münker*” kavramlarını etimolojik ve semantik olarak incelemek üzere lügatlere ve bu kavramları ihtiva eden temel kaynaklara müracaat ettik. Bu anlamda “*Lisânü'l-Arab*”, “*el-Müfredât*”, “*el-Mu'cemu'l-Vasît*” gibi eserler başvuru kaynağımız oldu. Günümüzde hangi anlamları ifâde ettiklerini ortaya koymak üzere Osmanlıca ve Türkçe lügatlerini çalışmamıza kaynak olarak kattık. Kavramların, “*Belâgat*” konusunda te'lîf edilmiş olan eserlerdeki irtibatlarını değerlendirdik.

Anahtar kavramların yer aldığı âyetleri tefsir kaynaklarından takip ederek âlimlerin konu ile alakalı görüşlerini değerlendirdik. “*El-emru bi'l-ma'rûfî ve'nehyü an'il-münkeri*” terkibini içeren âyetleri başlıklar halinde kapsamlı olarak değerlendirmeye tâbî tuttuk.

²² Mâide, 5/3. “...İşte bugün sizin dininizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâmı beğendim(seçtim, ondan râzı oldum).”

²³ **Müştâk Kelime:** Bir kök kelimedenden değişik harf ve eklerle belli kurallar dâhilinde türemiş/türetilmiş kelimelerdir. Örnek: “k-t-b” kökünden “yektübü” “kitâb”, “mektûb” “mekteb” gibi.

Araştırma konumuz “*emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker’i (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek*”)dinde hüküm koyma yetkisi olan Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) beyanları, hadîs-i şerîfler ışığında hem delillendirdik hem de açıklığa kavuşturduk.

Tez çalışmamız Kelâm alanıyla alakalı olduğu için incelemiş olduğumuz konuyu belli başlı mezhepler ve bu mezhepleri fikirleriyle şahıslarında temsil eden âlimlerin görüşlerini değerlendirmek kaçınılmaz bir görevimiz oldu. Aynı zamanda tarihî ve sosyal gelişmelerin sebeplerini ve bu sebeplere bağlı gelişen olayları da tespît etme gayretinde olduk.

Araştırması sahamızda konumuzla ilgili temel kaynaklar başta olmak üzere yazılmış müstakil eserlerden, kültür dergileri ve üniversitelerin neşrettiği bilimsel dergi mâkalelerinden, yayınlanmamış tez çalışmalarından ve ansiklopedilerden – bilhâssa Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)- yararlandık.

Tezimizin yazıya geçirilmesi esnasında bütünlük olması amacıyla “*el-emru bi’l-ma’rûfi ve’nehyü an’il-münkeri*” terkîbini, yaygın kullanım olarak değerlendirdiğimiz “*emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker*” (*iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek*) şeklinde vermeyi uygun bulduk.

Yararlanılan kaynakları gösterirken dipnotları ve bazı lüzumlu açıklamaları sayfanın alt kısmında verdik. Dipnotları yazarken Türkiye Diyanet Vakfı tarzını İslâm Ansiklopedisi’nin (DİA) benimsedik. Görüşlerine başvurduğumuz kaynaklardan alıntıları bizzat aktarırken italik yazı biçimini kullandık. Bu uygulamayı daha çok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf meallerini yazarken kullandık. Diğer alıntıları bazen bahsi geçtiği şekilde bazen de muhtevayı ifade eder bir formatta değerlendirdik. Konunun daha iyi irdelenebilmesi için fikir çeşitliliğini yansıtan geniş bir bibliyografya çalışmasını tercih ettik. Tezimizin metninde yer alan kelimelerin Arapça’daki orijinal kullanımlarını ifâde edebilmek için transkriptli kurallarını uygulamaya çalıştık.

Bu alışmalar içerisinde araştırmamızın belkemiğini (omurgasını) oluşturan “emir”, “ma’rûf”, “nehiy” ve “münker” kavramlarını Birinci Bölüm dâhilinde detaylı bir şekilde incelemeye ve değerlendirmeye tâbî tutacağız. Zîrâ, böylesi önemli bir konunun kavramları/terimleri arasındaki ilişkileri tespît etmeden yola çıkmak doğru değildir. Bu sebeple Birinci Bölüm’de kavramsal analizlerimize başlıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) KAVRAMLARININ ETİMOLOJİK TAHLİLİ

Kur'ân-ı Kerîm'de “iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak” şeklinde ifâde edilen “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)” etimolojik²⁴ olarak incelenmesi gereken bir kavramdır. Her iki kavram İslâm kültüründe eski anlamlarının yanında yoğun bir dinî muhteva da kazanmış, bu sebeple tariflerde çoğunlukla bu ikilik yani din dışı ve dinî anlamlar göz önünde tutulmuştur. Bu nedenle bu bölümde “Emir”, “Ma'rûf”, “Münker” ve “Nehiy” kavramlarının kökenlerini, ifâde ettikleri anlamları inceleyeceğiz.

A. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF (İYİLİĞİ EMRETMEK) KAVRAMI

1. Emir (الأمر) Kavramının Etimolojik Tahlîli

“Emir” kelimesi lügatte iki temel anlama gelmektedir. Bunlardan ilki hâl, durum, iş, olay, konum anlamına gelir. Bu anlama gelen emrin çoğulu “أُمُور” (umûr) dur. Herhangi bir şeyin yapılmasını yüklediğinde, bu sözler ve fiilleri hepsi için genel bir lafızdır.²⁵ Emrin, bu anlamıyla geniş bir kullanım alanı mevcuttur. Bu kullanım şekli Kur'ân-ı Kerîm'de 150'den fazla âyette yer almaktadır.²⁶

Bir diğer anlamı ise; istilâ yönüyle bir şeyin yapılmasını emretmek, buyurmak, bir işin yapılmasını istemektir.²⁷ İstilâdan kastedilen, emreden, emredilenden üstün olmasıdır. Emir birine bir işi yüklemek²⁸, bir işi birine buyurmak, iyi olandan, ona

²⁴ **Etimoloji:** (Yun. i.) 1. Dilbilgisinin, kelimelerin kökünü kaynağını diğer kelimelerle ilişkilerini, tarihî bilgilere dayanarak araştıran kolu, istikak, kökbilgisi. 2. Bir kelimenin kökü. (D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük (Türkçe/Osmanlıca/Yabancı Dillerden Türkçeye Geçen ve En Çok Kullanılan Kelimeler)*, I. Basım, Vadi Yay., Ankara, 2001, s. 404.)

²⁵ İsfahânî, Ebu'l- Kasım b. Ömer er-Râgıp, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Çaphâne-i Haydârî Yay., Tahran, 1373, s. 24.

²⁶ Şûrâ, 42/53.

“Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner.”

²⁷ Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Külliyat-u Ebi'l-Bekâ*, Daru't-Tıbbâtu'l-Âmire Yay., Bukik, 1253. s. 126.

²⁸ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyât, Hâmid Abdülkâdir ve Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Çağrı Yay., c. I-II, İstanbul, 1992., c. I, s. 26.

gerekeni yapmasını istemek²⁹ de demektir. Çoğulu “أوامر” (evâmir) olup, Nehyin zıddı³⁰ anlamına da gelir. Söz konusu kelime, bu anlamıyla da Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılmıştır.³¹ Aynı zamanda “emir” kelimesi ma’rûf³², iyi, güzel anlamlarına da gelmektedir.

Emir, sarf, nahiv ve belâgat açılarından dil ve edebiyât; lafız-mânâ münâsebeti sebebiyle Mantık ve Kelâm İlmini ilgilendirmektedir. Ayrıca Fıkıh Usûlü’nün de önemli konularından birini teşkil eder. Usûlcüler, emir kipinin tanımı, çeşitleri, bağlayıcılık derecesi, mânâyâ delâleti gibi konular üzerinde ayrıntılı olarak dururlar.³³ Aynı zamanda emir sîgasının vücûba mı, mendûba mı delâlet ettiği tartışma konusu olmuştur.

Emir, sözün kısımlarından birine delâlet etmektedir. Usûlcüler emrin, dille söylenen söz mü yoksa içten gelen bir söz mü olduğunu araştırmışlardır.³⁴ Çoğunluğu Mu’tezilî bir grup usûlcü emri, “bir kimsenin kendinden aşağı konumdaki birine yap” demesi veya bunun yerine geçecek bir söz söylemesi şeklinde tarif etmişlerdir.³⁵ İlk dönem Şafîî usûlcüleri ise “muhatapın, emredilen fiili yapmasını gerektiren söz” olarak tanımlamışlardır.³⁶ Fıkıh Usûlünde ise emre, “kendisi ile kesin bir tarzda ve yukarıdan gelen bir şekilde bir fiilin yapılması istenilen sözdür.” denilmiştir.

Usûlcüler, emir sîgası üzerinde de ihtilâfa düşmüşlerdir. Karînelerden arınmış bir emir sîgası olan “yap!” ifâdesi, emre delâlet eder. Ancak aynı sîga, vâcibe, mendûba, irşâda, mübâha, te’dîbe, ikrâma, tehdîde, hafife almaya, küçük görmeye,

²⁹ Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu’l Belâğa*, Matbaatü’l-Vehbiyye, Mısır, 1882, c. I, s. 19.

³⁰ İbn Manzûr, Ebu’l-Fidâ Cemaluddîn Muhammed, *Lisânu’l-Arab*, Daru’l- Beyrût, Beyrût, 1955/1956, c. IV, s. 26. Ayrıca bkz: Zebîdî, Ebu’l- Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhir’il-Kâmûs*, Matbaatü’l-Hayriyye, Mısır, 1305., c. VI, s. 31; Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-Luga*, Müeessesetü’l-Misriyyeti’l-Amme, Kâhire, 1964/1967, c. XV, s. 289.

³¹ Tâhâ, 20/ 132. “Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et...”

³² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IV, s. 26. Ayrıca bkz: Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. VI, s. 31; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, c. XV, s. 289.

³³ Ögüt, Sâlim, “Emir”, *DİA*, c. XI, TDV Yay., İstanbul, 1995, s. 120.

³⁴ Hanefî, Hasan, *İslâmi İlimlere Giriş*, çev. Muharrem Tan, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s. 126.

³⁵ Ögüt, “Emir”, *DİA*, c. XI, s. 120.

³⁶ Ebu’l-Bekâ, *Külliyât-u Ebi’l-Bekâ*, s. 126.

alaya, inzâr ve duâya da delâlet edebilir.³⁷ Zâhirî âlim İbn Hazm’a göre ise, emir lafzı doğrudan vücûb ifâde eder, onun bir dilek, temennî, tavsiye ve ikâz olmak yerine doğrudan emir olduğu anlaşılır. Ona göre her emir lafzının altında zımnen bir de tehdît vardır. Ancak emirlere tehdît ve azâp korkusuyla değil, Allah’ın emri olduğu için uyulur. Zaten tehdît, emirle değil, bilakis onun netîcesiyle ilgilidir. O nedenle emirle birlikte tehdît olması da her zaman geçerli değildir.³⁸

Ebû Mansur el-Mâturidî ise emrin hikmetini, bunun sahibini tanımak olarak yorumlamıştır. Emri, vücûb, nedb ve ibâha arasındaki müşterek noktayı ifâde etmekte olup, o da fiilin talep edildiği veya yapılmasına izin verdiği anlamına gelir. Allah, canlılar arasında insan türünü kendisini tanıyabilecek nitelikte yaratmakla mümtâz (seçkin) kılmıştır. Bu yüzden onları kendini tanıma yollarından uzak tutması mümkün değildir. Dolayısıyla insanı, her güzel olanı güzel telakkî etme ve her çirkini çirkin görme yeteneğine sahip olarak yaratmıştır. İcrâatta çirkin olanı işlemek nâhoş görünmekte, meşrû olanın yapılması hüsnü kabul görmektedir. O halde emrin gerekli olduğu yerde emir vermek lâzım gelmiştir.³⁹

Mu’tezile âlimlerinden Kadî Abdülcebbar’a göre, her emredenin emrinin ifâde ettiği şey şudur. “Emredeni, âmir yapan şey, emredilen şeyi irâdedir. Onun için, güzeli ve vâcibi emrin doğru olması, onların hepsinin irâde edilmesinin doğru olmasıyla olur. Bu yüzden, istenmesi câiz olmayan şeyin emredilmesi doğru olmaz. Hikmet sahibinden emir geldiği zaman buna delâlet eder ve ona lâayık olan ancak güzeli istemektir, emredilen şeyin güzel olması gerekir.”⁴⁰ Bir kimsenin “yap!” sözü, “onu senden istiyorum, irâde ediyorum!” sözü gibidir. Bu ifâde vücûba delâlet etmez, o halde emir de bu şekildedir. İrade başka açılardan değişir, emreden fiilin hemen yapılmasını isteyebilir, fiilin bir defa yapılmasını isteyebilir veya genişlik üzere yapılmasını isteyebilir. “İbâre bu durumda değişir, ancak bu emredilen şeyin vâcib olmasını gerektirmez.”⁴¹ emir sîgasının vücûba delâlet etmediğini düşünen

³⁷ Bolelli, Nusrettin, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35-38

³⁸ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli’l-Ahkam*, Dârü’l-Mektebi’l-İlmiyye, Beyrût, 1985, c. I-IV, s. 63.

³⁹ Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu’t-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., Ankara, 2003, s. 127.

⁴⁰ Kâdî Abdülcebbar, Ebu’l-Hasan b. Ahmed b. Halîl, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, çev. Yüksel Macit, Atılım Yay., Malatya, 2002, c. XVII (Şer’iyyât), s. 57- 58.

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, c. XVII, s. 60.

âlimlere karşı, bazıları sadece îcâp ile nedb arasında lâfzî müştereklikle, ortak olduğunu,⁴² ikisinden birinin tayin edilmesi için mutlaka bir işarete ihtiyaç duyduğunu savunur. İbn Hazm'a göre bir emir lafzı, zâhirî ve kelâmî fonksiyonlarına göre vücûb ifâde eder, ama bu fonksiyonlar da ancak başka bir nass veya icmâ' ile başka bir hükme tahvîl olabilir. Emir lafzının aslî fonksiyonlarını başka bir hükme tahvîl eden bir gerekçe olmadığı sürece, ona itâat edilmesi gerekir. Aynı zamanda belli bir hüküm getiren bir emir fiilinin zamanı, o lafzın telaffuzu ile başlar.⁴³

Kadî Abdülcebbar'a göre emir, bir fiili başkasından sadece irâde etmeyi ifâde ettiği halde, nehiy o fiilin sadece kerîh olmasını ifâde eder. Yani Allah Teâlâ'nın kerîh gördüğü, sevmediği şey ancak kabîh olur. Kabîh hakkında doğru olan, onun hiçbir şekilde yapılmamasının vâcip olmasıdır. Emir ise, ancak emredilen şeyin irâde edilmesini ifâde eder. Onu irâde etmekle o vâcip olmaz, çünkü Allah vâcibi irâde ettiği gibi, mendûbu da irâde edebilir. Onun vâcip olduğunun bilinmesi için artı bir delîl gerekir.⁴⁴ Burada üzerinde durulması gereken konulardan biri, nehyin vücûbu gerektirmesi, emrin vücûbu gerektirmesi için bir müreccih (seçen, tercih eden biri)e ihtiyaç duymasıdır. Nehyedilen şeyin özündeki çirkinlik, ondan vazgeçmeyi vâcip kılan asıl sebeptir. Hâlbuki emir için böyle bir durum söz konusu değildir.

Emrin ifâde ettiği hükümleri Kâdî Abdülcebbar eserinde 10 ana bölümde incelemiştir. Kısaca bunları açıklayacağız.

“1. Emir, Allah'tan gelip, mücerret olduğu zaman emredilen şeyin yapıldığında sevabı hak ettiren şeylerden olduğuna delâlet eder. Ona herhangi bir delâlet eklenirse, vaîd gibi, o halde vacip olduğuna hükmedilir. Aksi takdirde onun mendûb olduğuna karar verilir.

2. Allah'tan gelen emrin zâhirîne bakılır, amm ise içine aldığı şeyin hepsi onun altına girer, hass ise, ona içine aldığı şey dâhil olur.

3. Allah'ın, emrin içine aldığı şeyin sıfatını ve şartını mükellefin onu eda edebileceği şekilde beyan etmesi gerekir. Emrin zâhirî onu söylüyor ise gerek yok, ama söyleyemiyorsa belirttiğimiz üzere beyan delîlinin onunla beraber olması gerekir.

⁴² Zeydan, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ruhi Özcan, AÜİİA Yay., Ankara, 1978, s. 375.

⁴³ İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam*, c. I-IV, s. 60.

⁴⁴ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XVII, s. 61-69.

4. Emrin içerdiği hüküm, emir başta gelmekle veya haram, yasak ve ibâha gibi muhalif hükümden sonra gelmekle değişmez.

5. Emrin lafzına bakılır, bir ibâdeti emrediyorsa durum belirttiğimiz gibidir, tertip üzere birçok ibâdeti emrediyorsa durum yine belirttiğimiz gibidir.

6. Emirlerin lafzına bakılır, mutlak ise, fiilin bir defa yapılmasını gerektirir. Çünkü birisinin diğerine “gir!” sözü, ancak o işi yaptığı zaman girmiş olduğunu ifâde eder ve girme işi, bir fiil ile tamamlanmış olur, ondan fazlasının yapılması husûsunda delîl yoktur.

7. Emirler şartlı ifâde ile geldiği zaman, mükellef o fiili o şart üzere yaptığı zaman, yapan için geçerli olur. Ancak şartında bozukluk olursa geçerli olmaktan çıkar.

8. Emirler âmm (genel, umûmî) olduğu zaman fiilin mükelleflerin her birinden istenmesi doğru olur ve onlara lâzım gelir; fiili birlikte yapmaları şart değildir. Mükelleflerin bütününe farz olduğuna delîl olursa ve o fiili bazısı yerine getirdiği zaman diğerlerinden düşerse, o fiilin farz-ı kifâyelerden olduğuna hükmetmek gerekir. Bu deliller olmadığı zaman, onun farz-ı ayn olduğuna hükmetmek gerekir.

9. Emir, hâs (özel) olup delîl ile onun âmm (genel) olduğu bilindiği zaman hüküm de âmm gibi olur. Çünkü onun umum olduğunu, lafzın gerektirmesiyle, bitişik delîlin gerektirmesi arasında fark yoktur.

10. İkinci emir, birinci emre mutabık olduğu zaman hükmü belirttiğimiz gibidir.

Fakat hükmünün benzerinde ondan daha hâs olduğu zaman o birinciye etkilemez; birinci umumu üzere, ikinci husûsu üzere kalır. Mükellefe gereken, emrolunduğu konularda usûlde, akıl ve şer’ açısından tahsîs yönlerini araştırmaktır ve yaptığı şeyleri eksik yapmamak için şartları düşünmektir”⁴⁵

Emir sîgası bazen emir ifâde etmez. Allah’ın şu âyetinde olduğu gibi; “*Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz...*”⁴⁶ Bu hakîkatte emir değildir, çünkü onun aslen teklîfe dâhil olmayan, mübâhı içerdiği delîl ile sabittir. O halde emir sîgası, nehyin ifâde ettiği kesinlik kadar vücûbiyet gerektirmez. Vücûbiyet ifâde eden emrin, bir takım

⁴⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl*, c. XVII, s. 61-69.

⁴⁶ A’râf, 7/31.

delîllerle mutlak olması gerekir. Bununla beraber emir; nedb, ibâha, tehdît, irşâd, gibi mânâlarda da kullanılmıştır:

a) Nedb: Bir işi yapmanın yapmamaktan daha iyi olduğunu ifâde eden emirdir.

“...Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlarda bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin...”⁴⁷

b) İbâha: Bir işi yapmanın sakıncasının olmamasını ifâde eden emirdir:

“...İhrâmdan çıktığınız vakit avlanabilirsiniz...”⁴⁸

c) Tehdît: Bir işin meydana gelmesinde, o fiili yapanın zarar göreceğini ifâde eden emirdir.

“Âyetlerimiz konusunda, haktan sapanlar bize gizli kalmazlar. Şimdi söyleyin bakâlim: -Cehenneme atılmak mı iyidir, yoksa kıyâmet günü büyük duruşmaya tam bir güven içinde gelmek mi? İstedığınızı yapın, çünkü O, bütün yaptıklarınızı görmektedir.”⁴⁹

d) İrşâd: Yol göstermeye delâlet eden emir

“Ey imân edenler! Belirli bir vâdeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydedin. Aranızda doğrulukla tanınmış bir kâtip onu yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi (adâlete uygun olarak) yazmaktan kaçınmasın da yazsın...”⁵⁰

2. Ma'rûf (المعروف) Kavramının Etimolojik Tahlîli

Arapçada ma'rûf kelimesi “ع ر ف” kökünden türemiş bir isimdir “عرف” fiili idâre etmek, işleri düzenlemek, bilmek, tanımak anlamlarına gelir. Denir ki: “Filan, filanı iyice bildi, tanıdı. Bu iyi ve güzel bir iştir. Kim bir şeyi inkâr ederse, onu kabul etmemiş, yok saymış olur.”⁵¹ Bu fiilden çeşitli anlamlara gelen birçok kelime türetilmiştir. “عرف” (ırf) koku demektir, güzel koku da olabilir, çirkin bir

⁴⁷ Nûr, 24/33.

⁴⁸ Mâide, 5/2.

⁴⁹ Fussilet, 41/40.

⁵⁰ Bakara, 2/282.

⁵¹ İbn Zekeriyâ, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyisi'l-Luga*, Dâru'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, 1366, c. IV, s. 281.

koku⁵² da olabilir. “Onun kokusu ne de güzeldir” anlamında, hoş, güzel râyiha anlamlarında kullanılmıştır.⁵³ Râgıp el-İsfehânî, “عرّفها لهم” (arrafehâ lehüm)⁵⁴ ifâdesini; “Allah, onları temizleyip süsledi güzel kokulu yaptı. Böyle vasıflanmalarının sebebi, Allah’ın onları hidâyete erdirmesidir.”⁵⁵ şeklinde açıklamaktadır. “ع ر ف” (A-r-f) kökünden türeyen bir kelime olan “عرف” (ırf) veya “عُرف” (urf) sabır anlamına gelir. Ârif ve arûf da aynı anlama gelen kelimelerdir.⁵⁶

“رَجُلٌ عَارِفٌ” (racülün ârifün) dendiğinde ise sabırlı adam kastedilir. Kendisine bir belâ, musîbet dokunduğunda buna sabreden kişi anlamındadır.⁵⁷ İbn Kays’ a ait bir beyitte “عرف” (ırf) kelimesi sabır anlamında kullanılmıştır. “Musîbet karşısında sabır ne de güzeldir.”⁵⁸

Fıkıh’ta şer’î delillerden sayılan “عُرف” örf de aynı kökten türemiştir. Örf; adet, gelenek, resmî uygulama⁵⁹ ve insanların adetlerinden ve sosyal ilişkilerinden bilinen şeylerdir⁶⁰ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Örf insan davranışlarına kaynaklık etme açısından da ma’rûf ile ilişkilidir. Örf, akl-ı selîm sahibi kişilerce kötü sayılmayan ve yapılması aklen güzel görülen şey anlamına gelir.⁶¹ Bir başka ifâdeyle örf “iyi ve güzel fiiller yahut aklın beğendiği; şer’in de kabul ettiği hasletler’dir.”⁶² Örf, insanların muâmelât bakımından sürekli bir şekilde yaptıkları ve işlerinin düzgün gitmesini sağlayan şey⁶³ olarak da tanımlanır. Fıkıhta Hanefî ve Malikîler tarafından nass bulunmayan yerde asıl olarak kabul edilir. Muteber olan bu

⁵² Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, c. II, s. 345.

⁵³ Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, thk. Mehdi Manzûmî, İbrahim Samerrâî, Müessesetü’l-Âlemi’l-Matbûât, Beyrût, 1988, c. II, s. 122; İbn Zekeriyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Luga*, c. IV, s. 281; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. XII, s. 375.

⁵⁴ Muhammed, 47/ 6: “Onları **kendilerine tanıttığı** cennete koyacaktır.”

⁵⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 331.

⁵⁶ Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, c. II, s. 348.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 238.; İbn Zekeriyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Luga*, c. IV, s. 282.

⁵⁷ Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, c. II, s. 344; İbn Zekeriyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Luga*, c. IV, s. 282.

⁵⁸ Zemahşerî, *Esâsu’l Belâğa*, s. 416.; Ezherî, *Tehzibu’l-Luga*, c. II, s. 348.

⁵⁹ Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, c. II, s. 121.

⁶⁰ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, c. II, s. 595.

⁶¹ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Matbaatü’l-Evkâfî’l-İslamiyye, Konstantiniye, 1338, c. III, s. 38.

⁶² İbnu’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, (nşr. Alî Muhammed el-Becâvî) I-IV, III. Baskı, Dâru’l-Maârif, Beyrût, 1392/1972., c. II, s. 825.

⁶³ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara, 1986, s. 234.

örf, insanların anlaştığı şer’î bir delîle aykırı olmayan, haramı helâl yapmayan, vâcibi iptâl etmeyen nesnedir.⁶⁴

O halde örfün makbul olabilmesi için hiçbir şekilde şerîata aykırı olmaması gerekir. Herhangi bir toplumsal uygulamanın, yaygınlık kazanmış olması onu meşrû kılmaz. Toplum içinde yanlış da doğru gibi kabul görebilir. Ancak bu onun doğru olduğunu ve dîne aykırı olmadığını göstermez.

Örf ismine kaynaklık eden ma’rûfun, irfana da kaynaklık ettiği görülmektedir. Ma’rifet yani bilgi aynı kökten gelen bir kelimedir. Ma’rifet yalnız cüz’î, ferdî şeylerde kullanılır ve daha önceden, geçmişte tanıdırlığı ifade eder. Bir şey bilinir, sonra araya fâsıla girer ve unutulur veya insan ondan gâfil olur, bundan sonra ikinci karşılaşmada bilinmesine de “ma’rifet” denir.

“مَعْرِفَةٌ” (Ma’rifet), herhangi bir şey üzerine düşünerek elde edilen sınırlı bir bilgidir.⁶⁵ Ma’rifet iyi şeyi bilmeye ve tanımaya denir. Ma’rifet, ilimden daha özel anlamlıdır. Ma’rifet, belli bir şey hakkında ayrıntı belirtir. İlim ayrıntıyı da geneli de bilir. Bir nesneyi o nesneyi tanıtan nitelikleriyle bilmektir. Yani ma’rifet, bilinenlerin ayırt edilmesidir.⁶⁶

Râgıp el-İsfahânî, “مَعْرِفَةٌ” (ma’rifet) ve “عِلْمٌ” (ilim) kelimeleri arasındaki farkı da şu şekilde izâh eder: Ma’rifet ve irfan; bir şeyi tefekkür ve eserini tedebbür etmeyle idrâk etmektir. Bu ilimden daha husûsi bir mânâyâ delâlet eder. Marifetin mukâbili inkâr iken, ilmin mukâbili cehl’dir.⁶⁷ “ع ر ف”(a-r-f) ve “ع ل م”(a-l-m) fiilleri arasındaki bu fark sebebiyle, Allah’ın bir şeyi bilmesiyle ilgili “âlîme” fiili kullanılır, “arafe” fiili kullanılmaz. Çünkü “arafe” fiilinin mânâsında “bir şey üzerinde düşünerek bilgi elde etmek” vardır. Yani burada sınırlı, cüz’î⁶⁸ bir bilgiden söz edilmektedir. Hâlbuki Allah’ın bilgisi tefekkürü gerektirmez ve sınırlı değildir.⁶⁹

⁶⁴ Hallâf, Abdolvahhab, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yay., Ankara, 1973, s. 272.

⁶⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. IXII, s. 374.

⁶⁶ Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûk fi’l-Luğâ, Dâru’l-Âfâk el-Cedîde*, Beyrût, 1979, s. 72.

⁶⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 331; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs ’ul-Muhît*, c. III, s. 672.

⁶⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs ’ul-Muhît*, c. III, s. 672.

⁶⁹ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. XII, s. 374; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs ’ul-Muhît*, c. III, s. 672.

“مَعْرُوف” (Ma’rûf) kelimesi ise lügatte; münâsîp, uygun, güzel, hoş, iyi, faydalı, nezâket, hayır, nimet, lütuf, kerem; tatlılık, iyilik, i’tidâl, insâf, dürüstlük; samîmî, nâmuslu, hâlis, hilesiz gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda herkesçe tanınan bilinen malûm olan meşhûr şöhretli ünlü şeriatın emrettiği uygun bulduğu aklın da hoş gördüğü şey iyilik, ihsân⁷⁰ anlamlarına gelmektedir.

İstilahî olarak ma’rûf, alken ve dînen iyi olduğu bilinen her fiilin ismidir; inkârın, reddolunanın zıddıdır. Nefsin, hayırdan olduğunu bildiği her şeydir ve kendisiyle mutmain olunan şeydir.⁷¹ Nefisler kendisiyle sükûn bulduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁷²

Lügat anlamı itibariyle “ma’rûf” kelimesinin zıddı kabul edilen “münker” kavramı, istilahî bakımdan da ma’rûf kavramının karşısı kabul edilir.⁷³ Kur’ân-ı Kerîm’de insanların birçok tutum ve davranışları ma’rûf kapsamı içinde yer alırken, yine Kur’ân-ı Kerîm’de ma’rûf, insanların aklen kabul edip, reddetmedikleri şey olarak kabul edilmektedir.⁷⁴ O halde her toplumun ve her çağın kabul ettiği ortak değerler var mıdır? Kur’ân-ı Kerîm bu ortak değerlere ma’rûf diyen ortak ölçüyü kabul eder, bununla uyuşur mu? Ma’rûf kelimesinin anlamı, bu soruya cevap niteliği taşımaktadır. Öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette geçen ma’rûf kelimesinin, âyetlerde kullanılan şekliyle hangi anlamlara geldiği incelenmelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de “ع ر ف”(a-r-f) kelimesi çeşitli kalıplarda 71 âyette geçmektedir.⁷⁵ Bu kökten gelen kelimelerin çoğunluğu isim olarak yer almaktadır. İsim olarak yer alanların çoğu “مَعْرُوف” (ma’rûf) biçimindedir. Bazı âyetlerde sadece ‘ma’rûf’ ibâresi yer alırken, bazılarında ise “emr-i bi’l-ma’rûf” şeklinde bulunmaktadır. Bir söz, iş veya davranışın sıfatı olmaktadır. Geçtiği yerlerdeki ortak anlamı, “insan düşüncesindeki kötü”nün karşıtıdır.

⁷⁰ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 881.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 239.

⁷² İbn Zekeriyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Luga*, c. IV, s. 281.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IX, s. 233.

⁷⁴ Dumlu, Ömer, *Kur’ân-ı Kerîm’de Ma’rûf ve Münker*, Anadolu Yay., İzmir, 1999., s. 21.

⁷⁵ Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l- Müfrehres*, c. II (ع (Ayn) maddesi), s. 458-459.

“مَعْرُوف” (Ma’rûf), boşanan kadınlardan bahseden âyetlerde geçmektedir. “Ey kocalar! Eşlerinizi boşar, onlar da iddetlerini bitirirlerse, artık ya onları iyilikle yanınızda tutar, yahut güzellikle salıverirsiniz. Onların hukukuna tecavüz etmek kastıyla zarar vermek için eşlerinizi alıkoymayın. Kim böyle yaparsa kendine zulmetmiş olur...”⁷⁶ Bu âyette geçen “ma’rûf” sözcüğü dînen ve örfen bilinen iyi geçinme, dinin kötü görmediği şekilde yorumlanmaktadır. Bir kısım âlime göre ma’rûf’tan maksat, görüp gözetmek ve hayır hasenâtta bulunmaktır.⁷⁷ Bir kısmına göre ise bu âyette “ma’rûf”, ma’rûf olmayanı yapma alternatifi ile karşılaştırılmıştır. “Boşanmış kadınları ma’rûfen tutmak”, “onları zorla alıkoymak” ile kıyaslanmıştır. Bu da “ma’rûf şekilde” tabirinin “doğru tarzda” tutmak gibi bir anlamı gerektirdiğini göstermektedir.⁷⁸ Başka bir âyette emzikli çocuğu olup boşanmış kadınlar hakkında “Eğer sizin için çocuğu emzirirlerse, onlara ücretlerini ödeyin. Aranızda münâsib uygun bir şekilde anlaşın.”⁷⁹ Bu âyetteki “ma’rûf” kelimesinin anlamıyla ilgili bazıları, lütuf, ihsân mânâsına geldiğini; bazıları ise bunun ana-babanın karşılıklı anlaşmalarını ifâde ettiğini söyler. Fahrettin Râzî’ye göre burada “ma’rûf” ile erkeğin eşi ve ona vereceği nafaka hakkında kusur etmemesi; kadının da, o çocuk ve onu emzirme husûsunda kusur etmemesi kastedilmiştir.⁸⁰

Aile ilişkilerinde karı-koca, ebeveyn-çocuklar, akrabalar arasındaki ahlâkî görevlere vurgu yapan âyetlerde “ma’rûf” kelimesinin sıkça kullanıldığını görüyoruz. “Ey İnsanoğlu! Anan baban, seni bana ortak koşman için zorlarsa, onlara boyun eğme, ama dünya hayatında onlarla ma’rûf bir şekilde geçin.”⁸¹ Bu âyet, kişinin anne ve babasının kendisini Allah’a ortak koşmaya, O’ndan başkasına tapmaya zorladıkları durumda, onlara itâat etmemesini; ancak bunun dışındaki konularda onlarla iyi geçinmesini, onlara “güzel muâmele”de bulunmasını emretmektedir.

⁷⁶ Bakara, 2/ 231.

⁷⁷ Râzî, Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr*, çev. Suat Yıldırım, Akçağ Yay., Ankara, 1988/1989, c. V, s. 227.

⁷⁸ Izutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 1990, s. 283.

⁷⁹ Talâk, 65/ 6.

⁸⁰ Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XXI, s. 542.

⁸¹ Lokmân, 31/15.

“Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir servet bırakıyorsa, ana-babaya, en yakınlaraya uygun bir tarzda vasiyet etmesi saygılı olan sizlere farz kılındı.”⁸² Vasiyet konusundaki bu âyette “uygun bir tarzda vasiyet” edilmesinden maksat; kişinin vasiyet husûsunda “güzel bir yol tutması”, eğer aralarında bir fark gözetilecekse, bunu güzellikle ve dîne uygun bir biçimde yapmasıdır. Ama aralarında eşitlikle muâmele edecekse, herkese aynı miktarda vermesi, fakat birisini vasiyetten mahrum bırakacaksa, diğerlerine de aynı şekilde muâmele etmesidir. Çünkü o, fakiri vasiyetten mahrum bırakıp, zengine vasiyet ederse bu iş, “ma’rûf” bir iş olmaz.⁸³ Yetimlerin mallarına vâsîlik yapanlarla ilgili olarak “...zengin olan, iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan uygun bir şekilde yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman, yanlarında şahit bulundurun. Hesap sormak için Allah yeter.”⁸⁴ Bu âyette “uygun şekilde yemek” olarak ifâde edilen şey; insan düşüncesine göre kötü olmayan bir biçimde, sömürüden uzak olarak ölçülü yemektir. Yani âyet velîleri, yetimleri küçükken gözetmeye devam ettikleri sürece, mallarını isrâf etmekten ve tüketmekten men’ etmektedir. Bu maldan aldığı takdirde, bu alış insanların değerlendirmesine ters düşmemelidir. Bunun anlamı, sömürü ve istismardan uzak, ölçülü bir alıştır.⁸⁵ Muhtaç durumda olan, fakir vâsînin yetimin malından ihtiyacı nispetinde ve onun için yaptığı işin ücreti kadar alabilir.⁸⁶ Fakir kişi, temiz niyetle, aşırı gitmeden, isrâf etmeden, baktığı yetimin malından bir miktar⁸⁷, herkes tarafından kabul edilen bir ölçüde⁸⁸, örfe göre münâsîp bir şekilde harcayabilir.⁸⁹

“مَعْرُوف” (Ma’rûf) kelimesi, zikredeceğimiz bazı âyetlerde de tutum ve davranışların sıfatı olmaktadır. “Allah’ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlerle vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.”⁹⁰ Bu âyet, yetimlerle ilişkide onlara yumuşak ve güzel söz söylemenin önemine vurgu yapar. Güzel söz söylemek, öğüt vermek, iyi davranmak da

⁸² Bakara, 2/180.

⁸³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. IV, s. 307.

⁸⁴ Nisâ, 4/6.

⁸⁵ Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur’ânî Kavramlar*, çev. Ali Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988. s. 239.

⁸⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII, s. 357.

⁸⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988/1989, c. II, s. 204.

⁸⁸ Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, İnsan Yay., İstanbul, 1986/1988, c. I, s. 293.

⁸⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII, s. 357.

⁹⁰ Nisâ, 4/5.

âyetin emirleri arasındadır. Velînin, yetime “malını muhafaza ediyorum, rüşdüne erdiğin zaman malını sana vereceğim” şeklinde söz söylemesi, güzel sözdür.⁹¹ Yani insan düşüncesinin kötüleyip, aşağılamadığı ifâdeleri kullanmaktır.⁹²

Bazı âlimler de “güzel söz”ün bir duâ olduğunu söylemişlerdir. Bu âyetin yetimlerle ilgili boyutuna da dikkat çeken âlimler iyi sözün, kendisine velâyet edilen çocuğa, velîsinin, malın onun kendi malı olduğunu, kendisinin o malın sadece bekçiliğini yaptığını, yetimin çocukluk devresi bitince malını ona vereceğini o yetime anlatması olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda yetimleri, yedirmenin ve giydirmenin yanı sıra onlara ilim ve amele taalluk eden dînî husûsları da öğretmektir.⁹³

Ma'rûf'un “güzel söz” anlamında geçtiği bir diğer âyet de sadaka verenlerle ilgilidir. “*Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah her bakımdan sınırsız zengindir, Hâlimdir.*”⁹⁴ Bu âyetteki “güzel söz”den maksat, gönüllerin kabul edip, yadırgamadığı sözdür. Burada sözü edilen, onaylanan davranış şekli, isteyen, dilenen kimsenin, hoş ve güzel bir şekilde geri çevrilmesidir. İnsanı incitmeyecek bir tavır takınmaktır.

Ma'rûf'un Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok anlama gelebilecek kullanımlarından birisi de “*Af yolunu tut, uygun olanı emret ve bilgisizlere aldırma.*”⁹⁵ âyetindedir. Âyetteki ma'rûf kelimesinin örfî delâlet ettiğini ma'rûfun anlam alanına uygunluğu bakımından söyleyebiliriz. Âyetin genelinde, insanlarla muâmele, sohbet ve muâşeretle (iletişim kurma) bulunurken mümkün olan en kolay yolun seçilmesi tavsiye ediliyor. “Uygun olanı emret” ibâresi, uygun olan, herkesçe bilinen, münakaşa ve mücâdeleye mahal kalmadan açıkça görülen olarak tefsir edilmiştir. İnsanları en uygun tarzda eğitebilmenin yolu da, onlara gücünü aşmayanı göstermek, meşakkat ve şiddetten uzak, kolay ve anlaşılır olmaktır.

⁹¹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. II, s. 204.

⁹² Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, s. 239.

⁹³ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII, s. 351.

⁹⁴ Bakara, 2/263.

⁹⁵ A'râf, 7/199.

Seyyid Kutub, bu ‘âyetin tefsîrinde şöyle söyler: “*Uygun olan şey, hiçbir münakaşa ve tartışmaya yer bırakmayacak şekilde açıkça kabul edilen güzel işlerdir. Bozulmamış fitratların ve sağduyu sahiplerinin güzel olduğunda anlaştıkları konulardır. İnsanın nefsi bu iyi şeyleri alışkanlık haline getirdiğinde onları kumanda etmek kolaylaşır. Bundan sonra hiç zorlanmadan iyi yolun renkleri kendiliğinden belirir. Giriftlik, zorluk ve daha işin başındayken bir dizi yükümlülükler getirmenin insanları iyi yoldan alıkoyduğu gibi hiçbir şey alıkoymaz İnsanları eğitmenin yolu, işin başında onları herkesçe kabul edilen bu tür kolay yükümlülüklerle alıştırmayı gerektirmektedir. Bundan sonra zaten insanın kendisi, kolaylıkla, rahatça ve seve seve daha büyük ve ağır yükümlülüklerin altına girmek için harekete geçer.*”⁹⁶ Bu âyetin özelinde ma’rûfu emretmenin nasıl anlaşılması gerektiği belirtilmektedir.

Genel olarak ma’rûf, insanların gördüklerinde reddetmedikleri bir iştir. Ma’rûf, herhangi bir önyargı ile kirletilmemiş insanın düşünce ufkunun tefekkür ve araştırma ile güzel bulduğu, “dinde ve insanların âdetlerinde kötü olmayan”⁹⁷ şey olarak tarif edilebilir. Tefekkür ve araştırma olmaksızın, taklît sûretiyle veya başka sâiklerde, güzel bulunan pek çok iş, aslında çirkin olabilir.⁹⁸ Bu yüzden herhangi bir şeyin ma’rûf olduğuna karar verebilmenin ölçülerinden biri akl-ı selîmdir. Kur’ân-ı Kerîm, insanların birçok durum, tutum ve davranışlarını ma’rûf kapsamına alırken ma’rûfu, insanların genel düşünce çerçevesi içinde aklın kabul edip, reddetmediği şey olarak mütâlaa etmiştir. Adâletli ve ölçülü olmak, hakkı gözetmek, iyilik etmek, cömertlik, tatlı dil, iyi davranış ve benzerleri gibi iyi görülen mânâlara ve güzel âdetlere hep “ma’rûf” denilir.⁹⁹

Ma’rûf, vâcip ve mendûb olmak üzere iki kısımdır. Zemahşerî’ye göre ma’rûfu emir bazen vâcib, bazen mendûb olur.¹⁰⁰ Yapanın güzel, doğru ve iyi olduğunu bildiği veya güzele, doğruya ve iyiye delâlet ettiğini, yani, güzeli, doğruyu ve iyiyi

⁹⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, çev. Sâlih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul, 1990, c. VI, s. 364.

⁹⁷ Tahânevî, Muhammed A’lâ b. Ali, *Keşşâfu Istilâhati’l-Fünûn*, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût, 1998, c. I, s. 136.

⁹⁸ İlhan, *el-Emru bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehy an’il-Münker*, s. 91.

⁹⁹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, c. II, s. 103.

¹⁰⁰ Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Avâmizi ve Uyûni’l-Ekâvili fî vechit-Tenzil*, Tıbbâtü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 1318/1319., c. I., s. 304-307.

gösterdiğini bildiği her işe denir. Bütün mesele, işleyen o işin güzel, doğru ve iyi olduğunu mutlak olarak bilmesindedir.¹⁰¹

Bir kavramın ilk dönemlerdeki kullanımında ifade ettiği anlam ile Kur’ân-ı Kerîm’de ifade ettiği anlamın karşılaştırılması ve var olan farkların tespit edilmesi önemlidir. Kur’ân inmeden önce ma’rûf – münker kavramlarının Arap toplumunda, Arap edebiyatında hangi anlamlara gelecek şekilde kullanıldığını bilmek de önemlidir.

Ma’rûf kelimesi, Câhiliyye döneminde “iyilik, ikrâm, gönül okşayıcı söz ve davranış” anlamında yaygın olarak kullanılmaktaydı.¹⁰² Bu dönemde yazılan dîvânlarda ma’rûf kavramı yer almaktadır. Ma’rûf, bu eserlerde daha çok tanınan, bilinen ve iyi anlamlarında kullanılmıştır. Münker kavramı da ma’rûfun zıddı olarak kullanılmakta ve toplumun benimsemediği, hoşlanmadığı davranışlar olarak bilinmektedir.¹⁰³

İbn Mukbil’in dîvânında “Benî Ka’b Kabîlesini engelledik. Onların seçkinlerine gelince, onlar yüz çevirdiler. Hâlbuki insanlar arasında ma’rûf, en iyi şekilde bilinmektedir.”¹⁰⁴ şeklinde yer alan ma’rûf, daha önce vurgu yaptığımız anlamlardandır. Yine kendi kabîlesinin özelliklerinden bahsederken, onların ma’rûf ile tanındığını dile getiren Hassan İbn Sabit’in divanında şu ifâdeler yer alır.

*“Onlar benim kavmimdir ve tamamı kavmin en hayırlılarıdır,
Ebedi olarak onların iyiliklerine kilit yoktur,
Geçmiş insanların iyilik yaptıkları gibi ma’rûfu çok aparlar.
Hayır olarak her ne sayılsa, kavmim ona ehildir.”*¹⁰⁵

Bu beyitlerde bize, ma’rûf ve münker kavramlarının ihtiva ettiği husûsların Kabîle taassubu içerisinde olsa bile, toplum tarafından kabul gördüğünü açıkça ifâde

¹⁰¹ Tunç, Cihat, “İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi” EÜİFD, Kayseri, 1986, sy. III, s. 5.

¹⁰² Çağırıcı, “Emir bi’l-Ma’rûf Nehiy an’il-Münker”, DİA, c. XI, s. 138.

¹⁰³ Ebî Sülâmâ, Züheyr b., *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülâmâ*, Beyrût, 1944, s. 87.; bkz. Hansâ, Amr İbnu’l-Hâris, *Dîvânu’l-Hansâ*, Beyrût, trs., s. 99-113.

¹⁰⁴ İbn Mukbil, Temîm b. Ubeyd, *Dîvânu İbni Mukbil*, thk. İzzet Hasan, Matbaati Vezâreti’s- Sekâfe, Dimaşk, 1962, s. 78.

¹⁰⁵ İbn Sâbit, Hassân el-Ensârî, *Dîvânu Hassân İbn Sâbit*, Beyrût, trs., s. 191.

etmektedir. Bu da, o dönem insanının kendi toplumsal düzenlemelerinde bazı temel esasları ölçü kabul ettiklerini göstermektedir. Toplumun benimsediği davranışları ma'rûf ile kötü gördüğü davranışları münker kavramı ile karşılamışlardır. Bu da ma'rûfun anlam çerçevesi içinde, ona uyan bir anlamdır.

Câhiliyye döneminde Arap edebiyatında ma'rûf kavramının kullanımında Kur'ân'daki kullanım şekline ve anlamına muhâlif değildir. Ma'rûf kelimesinin ortak bir anlamda kullanıldığı açıktır. Zaman zaman özel bir anlama gelecek şekilde kullanılmış olsa da, bu özel anlamlara tahsis edilmemiştir.¹⁰⁶ O halde Kur'ân-ı Kerîm'in ma'rûf kelimesine farklı bir anlam verdiğini söylemek mümkün değildir. Aksine Kur'ân-ı Kerîm “insanlar arasında ortak vasıf ve nitelikleri temel esas alıp onlar üzerine değişmez ilkelerini, evrensel prensiplerini koyar ve böylece sosyal ilişkilerde ortak bir sisteme gider, birlikçi bir disiplini gâye edinir. Bunların fertlere uygulanmasında fertlerin özel kabiliyet, yetenek ve maharetlerine imkân verir. Bunu yapmakla fertlerin fikir ve faaliyet bakımından ilerlemelerine, gelişmelerine, yükselmelerine yer verir ve bu husûsta yarışmalarına teşvik eder.”¹⁰⁷

Ma'rûfa yüklenen anlamlar bakımından ma'rûfun nasıl bilineceği bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ma'rûf olanın bilinmesi neyle ve nasıl mümkündür? Ma'rûfun bilinmesinde, bir diğer deyişle, Kelâm literatüründeki kullanımıyla “Hüsn”ün, güzel ve iyinin bilinmesinde, âlimler iki görüş ortaya koymuşlardır. Bir kısım âlimler, ma'rûfun bilinmesinde akıllı yetkin görmüşlerdir. Onlara göre “bir nesnenin iyi veya kötü olması o nesnenin kendi sıfatıdır.” Dolayısıyla akıllı, o şeyin iyi, uygun ve münasip olduğunu tespit edebilir. İnsan, eylemlerini akıllı doğrultusunda gerçekleştirdiğine göre, iyinin ve kötünün ya da ma'rûf – münkerin arasını temyiz eden de akıldır.¹⁰⁸ Mu'tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar'a göre her fiilin ve her nesnenin özü ya iyidir, uygundur; ya da kötüdür, uygun değildir.

¹⁰⁶ Dumlu, *Kur'ân'-ı Kerîm'de Ma'rûf ve Münker*, s. 29.

¹⁰⁷ Atay, Hüseyin, *İslâm'ı Yeniden Anlama*, Atay ve Atay Yay., Ankara, 2001, s. 240.

¹⁰⁸ Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, c. II, s. 261.

Üçüncü bir ihtimal yoktur.¹⁰⁹ O halde aklın onayladığı, yapılmasını tasvîp edip, desteklediği şey ma'rûftur.

Ancak bir kısım âlimler, “ma'rûf'a, ma'rûf diyen şeyin ‘İlâhî Yasa’ olduğunu söylüyor. Bunlara göre bir nesnenin güzel veya çirkin olduğunu söyleyen Allah'tır.”¹¹⁰ Bir şeyin iyi olduğunu söylemek ancak şerîatın işidir. Çünkü hiçbir şeyin özünde güzellik ve çirkinlik bulunmamaktadır. Şâri'in güzel, uygun dediği şey, güzel; çirkin dediği, kabîh gördüğü kabîhtir. Bunu belirleyen mercii şerîattır.¹¹¹ Yüce Allah Kur'ân'da neyin uygun olduğunu, neyin olmadığını açıklamış ve böylece “ma'rûf'un ne olduğunu ortaya koymuştur.

Ma'rûf olanın bilinmesinde aklın ve şerîatın her ikisi birlikte kullanılabilir. Aklın ve şerîatın birbirine muhâlif iki ayrı bilgi kaynağı olarak görülmesi doğru edgildir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla ortaya çıkan birçok siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişme, İslâm'da aklın ve vahyin konumuna ve mahiyetine ilişkin birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Müslümanların diğer din ve kültürlerle etkileşim içine girmeleriyle “sistematik akıl yürütme” çalışmaları âlimler tarafından başlatılmıştır. Ancak, sistematik akıl yürütme yöntemiyle ulaşılan noktanın, dinin bizi ulaştırdığı noktadan farklı olduğunu savunanlar, bu çalışmaları eleştirmişlerdir. Kelâm ekollerinden Mu'tezile, aklın ve vahyin mahiyeti ile bu ikisi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği üzerinde fikirler üretmiş ve sonraki dönemlerde etkisini sürdürecektir olan bir hareketin öncüsü olmuştur. Ehl-i Hadîsin ve bir kısım fukâhanın bu konudaki sert eleştirilerine karşın Mu'tezile, İslâm dışı akım ve görüşlere karşı İslâm'ı rasyonel bir şekilde savunmuştur. Çünkü Mu'tezile'ye göre, dinin akla aykırı hiçbir ilkesi bulunmamaktadır. Ancak bu anlayış İslâm toplumu içinde yaygınlık kazanmamış, aklın vahiy karşısında acziyet içinde olduğunu kabul eden bir anlayış güç kazanmıştır.

¹⁰⁹ Kâdî, Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed b. Halîl, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme, Kâhire, trs., c. XIV, s. 16.

¹¹⁰ Hanefî, Hasan, *Min'el-Akideti ile's-Sevre*, Kâhire, trs., s. 509.

¹¹¹ Ammâra, Muhammed, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul, 1998, s. 172.

Kelâm ve fıkıh alanlarındaki tüm tartışma ve problemlerin gerisinde, akıl-nakil arasında var olduğu öne sürülen çatışma yatmaktadır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir çatışmadan değil, kusursuz bir uyumdan söz edilmektedir. Kur'ân'daki her ifâdenin akıl sahipleri için bir ilke, prensip olması gerektiği üzerine vurgu yapılmaktadır.

O halde ma'rûfun bilinmesinde bize göre iki kaynak vardır. Bunlar din ve akıldır. Herhangi bir önyargı ve hastalık sahibi olmayan aklı-selîm, doğru olanı, uygun olanı ve iyiyi bulur. Hakîkatte akıl, dîni anlamaya ve kavramaya yarayan bir araçtır. Bir nevi hakem; bilirkişi hüviyetinde görev yapmaktadır. İslâm filozoflarından bazılarına göre, akıl ve vahiy, konu ve gâye birliği yanında, hakîkati ifâde etmekte de bir birlik oluşturmaktadır.¹¹² Hakîkati ifâde etmek için oluşan bu birlik, ma'rûfun anlaşılmasında tam anlamıyla kendini göstermektedir. Akıl ve din, her biri kendi sahasıyla ilgili olarak bir bilgi ortaya koyar, daha sonra ortaya konan bu bilgiler ortak bir zeminde bir araya getirilir. Var olan bilgilerin sorgulanması, bunlardaki süreklilik ve değişkenliğin ortaya konulmasını da içerir. Böylece bir sonuca varılır ve bu sonuç ilan edilir.¹¹³ Varılan bu sonuç aklın ve dînin onayladığı bir sonuçtur. “Bu işlem hem ilmî, hem Kur'ânî'dir hem de her meseleye uygulanır.”¹¹⁴

Gerek ma'rûfun bilinmesinde gerek din mantığımızın gelişmesinde anlatılan bu yöntemin faydası büyük olacaktır. Ma'rûfun zaman ve mekân üstü değişmez ilkeler içerdiğini kabul etmek de ancak bu şekilde mümkündür. Yoksa her toplumun, her zaman diliminin, her dînin, her kültürün kendine ait doğruları olacak ve ortak, evrensel bir ahlâk da oluşmayacaktır. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerîm, tüm insanlığı kapsayacak ortak bir değerler sistemi sunar.

¹¹² Alper, Ömer Mahir, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy/Din-Felsefe İlişkisi*, Ayışığı Kitabevi., İstanbul, 2000, s. 221.

¹¹³ Atay, *İslâm'ı Yeniden Anlama*, s. 241.

¹¹⁴ Atay, *İslâm'ı Yeniden Anlama*, s. 241.

B. NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) KAVRAMI

Nehy-i an'il-münker, gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerek müslüman kültürde kötülüğü yasaklamak, kötülükten menetmek anlamlarına gelen bir ifâdedir. Belirttiğimiz bu mânâlar yaygın bir kullanımın sonucu olup, bizce “nehy-i ani'l-münker” ifâdesinin karşılığı oldukları şüphelidir. O halde “nehy-i an'il-münker” kavramını köken bilimsel açıdan incelemek gerekmektedir. Bu amaçla nehiy ve münker kelimelerini tahlil etmeye çalışacağız.

1. Nehiy (النهي)

Nehiy kelimesinin kök mânâsı bir gâye ve sona ermeyi ifâde eder. Bir şeyin nihâyeti, onun sonu ve son hedefi, varacağı yer demektir. Bir şeyden nehy etmek, o şeyin sonunun geldiğini artık geçersiz olduğunu bildirir. Nehiy kelimesi lügatte “emr”in zıddı olarak tanımlanır.¹¹⁵ Yani nehy; men' etmek, engellemek, yasaklamak¹¹⁶ anlamlarına gelir. İsim olarak kullanımında ise “نَهَى” (nühâ) “akıl”¹¹⁷ anlamını verir. Çünkü “akıl, sahibini hak ve doğruya muhalefette bulunmayı yasaklamaktadır.”¹¹⁸ Nehy sîga bakımından olumsuz olmamakla birlikte, mânâ bakımından olumsuzdur. “Onu bir işten men'ettim.”, ona yasakladım demektir.¹¹⁹ Bu örnekte de görüldüğü üzere sîga olumsuz olmasa da anlam olumsuzdur.

Nehiy, lafız açısından “yapma!” demektir. Nehyetme ile “yapma!” lafzı arasında bir fark yoktur. Her ikisinde de o işten men' etme vardır. “*Bu ağaca yaklaşma!*”¹²⁰ âyeti ile “*Rabbimiz bizi bu ağaçtan men' etti.*”¹²¹ âyetinde olduğu gibi.¹²² “نَهَى” (n-h-y) fiilinin fâili Allah olduğu durumlarda ise, yasaklama anlamı “haram kılma” olarak anlaşılır.¹²³

¹¹⁵ Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, c. IV, s. 93.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 343.; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XX, s. 270.; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, c. XII, s. 289.

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 343.

¹¹⁷ Ebu'l-Bekâ, *Küllîyyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 387; Apaydın, H. Yunus, “Nehiy”, *DİA*, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul, 2006.

¹¹⁸ Ebu'l-Bekâ, *Küllîyyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 387.

¹¹⁹ Bakara, 2/35. “*Bu ağaca yaklaşma*”

¹²⁰ Bakara, 2/35: “*Bu ağaca yaklaşma*”

¹²¹ A'râf, 7/20: “*Rabbimizin bu ağacı size yasaklaması...*”

¹²² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 507.

¹²³ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, c. II, s. 960.

“Bazı usûlcülere göre nehiy; fiili yapmadan iradî olarak men’ etmeyi istemektir, bazısına göre ise, fiili terk etmedir.”¹²⁴ Bu ikisi arasındaki farkı şöyle izâh edebiliriz: “نَهَى” (n-h-y) kelimesi herhangi bir işten veya davranıştan bilinçli ve iradî olarak geri durmayı ifâde eder. Yani kişinin bu fiili yapmamada bir güç göstermesi, bir tavır benimsemesi demektir. Ancak “نَهَى” (n-h-y) kelimesiyle kastedilen anlam bundan farklıdır. Herhangi bir güç, irâde söz konusu olmaksızın, doğrudan doğruya bir işi bırakmak, terk etmektir.

Usûlcüler nehyin maksadının ne olduğu konusunda da ihtilâf etmişlerdir. “Nehiy, bir işi terk etmek midir, yoksa nefsi o işi yapmaktan men etmek midir?”¹²⁵ Bu ihtilâfın dayandığı nokta ise fiillerin fâillerinin belirlenmiş olup olmamasıdır. Bu ihtilâfın sonuca etkisi yoktur. Çünkü her iki durumda da sonuç ortaktır, fiil yapılmamalıdır. Ancak bir fiilin yapılmaması demek, o işi yapabilme gücünün kişide olmayışı anlamına mı gelmektedir? Eğer herhangi bir işi yapmaya muktedir bir güç yoksa o halde öyle bir iş yoktur. Yani o işin yok olduğu bilinir. Yokluğu bilinen bir şeyin de yasaklanması söz konusu değildir. O halde bir davranış, bir işten men etme ancak o kişinin, o işi yapma kudretine sahip olmasıyla mümkündür.¹²⁶ Bu durum, kişinin güç yetiremeyeceği bir işle mükellef tutulamayacağını gösterir. Emir gibi nehiy de teklîf içerir. Güç yetmeyen şeyin teklîfi nasıl söz konusu olamıyorsa, mümkün olmayan fiilden nehiy de söz konusu olamaz.¹²⁷

Nehiy, şer’î nass’da özel bir söz, yasaklama mânâsında olan haber sîgasında haramlığı ifâde eder. Yani yasaklanan nesnenin kesin ve zorunlu olarak, yapılmasından kaçınmayı gerektirir.¹²⁸ Bir fıkıh usûlü tabir ve ıstılahı olarak “nehy” kendisini üstün ve yüksek telakkî eden tarafından, nehye delâlet eden bir sîgayla fiilin yapılmamasını talep etmektir.¹²⁹

Arapça’da bazı kalıplar (sîgalar) nehiy ifâde etmektedir. Bunlar, kalıplar şunlardır:

¹²⁴ Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhati'l-Fünûn*, c. IV, s. 271.

¹²⁵ Tahânevî, *Keşşâfu Istilâhati'l-Fünûn*, c. IV, s. 271.

¹²⁶ Ebu'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 655.

¹²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XVII (Şer’iyyât), s. 73.

¹²⁸ Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 377.

¹²⁹ Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, s. 387.

1. “النهي” (Nehiy) sîgası ile:

“Sakın zinâya yaklaşmayın; doğrusu bu çirkindir, kötü bir yoldur.”¹³⁰

2. Bir şeyin helâl olmadığını açıklamayla:

“Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz.”¹³¹

3. Kendi yapısıyla nehye ve harama delâlet eden lafız ile:

Allah, şüphesiz adâleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşması yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.”¹³²

4. Haram kılma ile:

“Sizlere, anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşinizin kızları, kız kardeşinizin kızları...(kendileriyle nikâhlanıp evlenmeniz) haram kılındı...”¹³³

5. Nehye delâlet eden emir sîgasının kullanılmasıyla:

“Günâhın açığı da gizlisini de bırakın. Günâh kazananlar kazandıklarına karşılık şüphesiz ceza görecektir.”¹³⁴

Zikrettiğimiz bu nehiy sîgaları tercih edilen bir görüşe göre haramlığı ifâde eder.¹³⁵ Ancak nehiy sîgasının birçok anlama gelecek şekilde kullanıldığını söyleyen dilciler de mevcuttur.

Nehiy sîgasının delâlet ettiği anlamlardan bazılarını Kurân-ı Kerîm'den âyetlerle örneklendirmeye çalışacağız:

1. Tahrîm (Haram kabul etme) ifâde eden nehiy:

“Haklı bir gerekçe olmaksızın Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse onun velîsine (mirasçısına) bir yetki vermişizdir; artık o da

¹³⁰ İsrâ, 17/32.

¹³¹ Bakara, 2/230.

¹³² Nahl, 16/90.

¹³³ Nisâ, 4/23.

¹³⁴ En'âm, 6/120.

¹³⁵ Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, s. 377.

kıyas husûsunda aşırı davranmasın, meşrû hakla yetinsin. Zaten kendisine yetki verilmekle gerekli destek sağlanmıştır.”¹³⁶

2. Kerâhet (Yapılması hoş olmayan)ifâde eden nehiy:

*“...(Ey imân edenler!) Siz göz yummadan, içinize yatmaksızın almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın. İyi biliniz ki: Allah ganidir, hamîddir (kimseye ihtiyacı yoktur, bütün övgülere layıktır).”*¹³⁷

3. Tahkîr (Hakaret etme, küçük düşürme) ifâde eden nehiy:

*“(Ey münâfıklar!) Hiç boşuna özür dilemeyin! Gerçek şu ki: Siz imân ettiğinizi açıkladıktan sonra, içinizdeki inkârı açığa vurdunuz.”*¹³⁸

4. Sonuç ifâde eden nehiy:

*“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rabbi’lerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar.”*¹³⁹

5. Ye’s (ümitsizliğe sevkeden)ifâde eden nehiy:

*“Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin. Siz ancak yapmakta olduklarınızın karşılığını görüyorsunuz.”*¹⁴⁰

6. İrşâd (uyarıp bilgilendirerek aydınlatma yol gösterme)ifâde eden nehiy:

*“Ey imân edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın! Eğer Kur’ân’ın indirilmesi esnasında onları sorarsanız, size açıklanır. Hâlbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muâf tutmuştur. Çünkü Allah Ğafûrdur, Halîmdir (affi ve müsamahası geniştir).”*¹⁴¹

7. Duâ ifâde eden nehiy:

*“...Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma ...”*¹⁴²

8. Küçültme ifâde eden nehiy:

¹³⁶ İsrâ, 17/33.

¹³⁷ Bakara, 2/267.

¹³⁸ Tevbe, 9/66.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/169.

¹⁴⁰ Tahrîm, 66/7.

¹⁴¹ Mâide, 5/101.

¹⁴² Bakara, 2/286.

“Sakın o kâfirlerden bir kısmına geçici bir zevk olarak verdiğimiz dünya nimetlerine göz atma! Onların imân etmemelerinden ötürü üzülmeye ve müminlere kol kanat ger, onları şefkatle koru!”¹⁴³

9. Haber ifâde eden nehiy:

“Kâtip, Allah’ın kendisine öğrettiği gibi (adalete uygun olarak) yazmaktan kaçınmasın da yazsın.”¹⁴⁴

10. Cesaretlendirme ifâde eden nehiy:

“Bu, kendisiyle insanları uyarman ve müminlere de bir öğüt ve irşâd olması için sana indirilen bir kitaptır ki sakın onu tebliğden ve halkın sana inanmamasından ötürü göğsün daralmasın.”¹⁴⁵

Bir nehyi haber sîgası ile vermek emir sîgası ile vermekten daha kuvvetlidir. Bazen haber vermek de emir gibidir.¹⁴⁶

Nehyin kullanıldığı mânâların muhtelif oluşu sebebiyle âlimler nehyin hakîkî mânâsı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler karîne olmadan kerâhetten başka bir mânâyâ delâlet etmeyeceğini söylemişlerdir. Bazıları ise nehyin, kerâhet ile tahrîm arasında müşterek olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁷ Hâlbuki fiillerin haramlığına tahrîm ve hazr lafzı da delâlet eder. Ancak tahrîm ve hazr lafızlarının delâleti daha kuvvetlidir. Çünkü nehiy ve kerâhete dâhil olan ihtimâl onlara dâhil olmaz.¹⁴⁸ Kerâhet tahrîm gibi değildir. Örneğin “Peygamber (s.a.v.) nehyetti” ifâdeleri “haram kıldı” şeklinde anlaşılmamalıdır. Mâtürîdî’ye ekolünün kurucusu olan İmam Mâtürîdî’ye göre ise, nehyin asıl mânâsı onun sahibini tanımadır.¹⁴⁹

Nehiyle ilgili olarak usûlcülerin üzerinde tartıştıkları bir diğer konu şudur: “Nehy, nehyedilenin fâsid ve kabîh olmasını gerektirir mi?” Mutezilî âlimlerden Kadî Abdülcebbar’a göre nehiy, fiilin çirkinliğini zâhirîyle ve mânâ yönüyle

¹⁴³ Hicr, 15/88.

¹⁴⁴ Bakara, 2/282.

¹⁴⁵ A’râf, 7/2.

¹⁴⁶ Ebu’l-Bekâ, Külliyyâtü Ebi’l-Bekâ, s. 656.

¹⁴⁷ Zeydan, Fıkıh Usûlü, s. 388.

¹⁴⁸ Kadî Abdülcebbar, el-Muğnî fî Ebvâbi’t-Tevhîd ve’l-Adl, c. XVII. s. 69.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, Kitâbu’t-Tevhîd, s. 127.

gösteren hitap şeklidir. Nehiy, ancak nehyedilen şeyin kesin olmasıyla nehiy olduğunu gösterir. Allah'ın kerîh gördüğü şeyin çirkin olması gerekir. Bir şeyin kerîh olduğuna dair nass varsa, bu o şeyin çirkin olduğunu gösterir.¹⁵⁰

Allah tarafından kerîh görülmeeyen şeyin kerîh kabul edilmesi yanlış olduğu gibi, güzelin kerîh görülmesi de yanlıştır. Mutezilî anlayışa göre, Allah'ın çirkinini yaratması câiz değildir. Buna göre güzeli kerîh görmesi de câiz olmaz. Bu itibarla Allah tarafından gelen nehiy, içine aldığı şeyin çirkin olduğuna delâlet eder.¹⁵¹

Ehl-i Sünnet âlimleri emir ve yasakların hikmetini çoğunlukla güzel-çirkin, faydalı-zararlı olmakta aramamışlardır. Aksine bir emrin emir; bir nehyin de nehiy olmasının tek sebebi, o işi Allah'ın emretmesi veya nehyetmesidir. Dolayısıyla, güzeli ve çirkinini bilemeyecek olan akıl, fiillerdeki hükümlerin hikmetini anlamaktan acizdir.¹⁵²

Nehiy kelimesinin anlam çerçevesine baktığımızda, onu karşılayan en net sözcüğün “yasaklamak” olduğunu söyleyebiliriz. “Haram kılmak” ifâdesi nehyin anlam alanından daha uzaktır. Çünkü herhangi bir şeyi haram kılma veya helâl kılma yetkisi sadece Şâri'e aittir.¹⁵³ Bir kişinin herhangi bir konuda hüküm verebilmesi için doğruları ve yanlışları bilmesi, zarar ve faydayı gözetmesi gerekir. Bütün bu aşamaları geçtikten sonra o konuda doğru veya yanlış deme hakkına sahip olabilir.

2.Münker (الْمُنْكَرُ) Kavramının Etimolojik Tahlili

“Münker” kavramı “ن ك ر” (N-k-r) kökünden türemiş bir ism-i mef’ûl olup, nekr; bilmemek, tanımamak, inkâr etmek, kabul etmemek anlamlarına gelir.¹⁵⁴ “N-k-r” kökünden türeyen ve farklı anlamlara gelen birçok kelime mevcuttur. Örneğin “مُنْكَر” (münkir) kelimesi herhangi bir şeyi bilmemek, tanımamak,

¹⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XVII, s. 69.

¹⁵¹ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XVII, s. 71.

¹⁵² Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn*, thk. Hellmut Ritter, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1980, s. 251.

¹⁵³ Nahl, 16/116. “Dillerinizin yalana alışmış olmasından dolayı “şu helâldir, bu haramdır” demeyin, yoksa Allah’a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Doğrusu, Allah’a karşı yalan uyduranlar başarıya ulaşamazlar.”

¹⁵⁴ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu’cemü'l-Vasît*, c. II, s. 951.; İbn Zekeriyâ, *Mu’cemu'l-Mekâyisi'l-Lüga*, c. V, s. 476.

reddetmek, yalanlamak¹⁵⁵ anlamlarında kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu anlamda da kullanılmıştır.¹⁵⁶ “N-k-r” kökünden gelen isimler değişik kalıplarda farklı anlamlar içerir. “تنكیر” (Tenkîr), bir şeyi tanınmayacak şekle koymak, kişinin sevdiği bir şeyi bir hâlden, hoşla gitmeyecek bir hâle çevirmesidir¹⁵⁷; nûkr ve nûkûr ise aklın kabul etmeyeceği şeylere isim olarak verilir.

“النكر” (Nûkr), “النكرَاء” (nekrâ) ise zekâ ve dehâ demektir.¹⁵⁸ Kıvrak zekâlılık, zekilik anlamlarına geldiği gibi kötü bir işin sıfatı olarak kullanılır.¹⁵⁹ Herhangi bir kimse dehâ ve zekiyse ona “nekrâ sahibi” denir.¹⁶⁰ Aynı zamanda kurnaz ve cin fikirli insanlar için de kullanılan bir kelimedir. Ayrıca kabirdeki sorgu melekleri de de “n-k-r” (nekâra) kökünden türeyen “tanınmayan, şiddetli ve korkulu olan” anlamındaki “münker ve nekîr” kelimelerle tanınmaktadırlar.¹⁶¹

“عرفان” (irfân) kelimesinin mukâbili olan “إنكار” (inkâr) da yine (n-k-r) kökündendir. İnkâr, bir şeyi kabul etmemek, reddetmek, bilmemek demektir.¹⁶² “N-k-r” kökünden türeyen kelimelerin çoğu farklı anlamlar içerse de, genel olarak bilinmezlik, red, inkâr, kabîh ve hoşla gitmeyiş anlamları vardır. Bu anlamları en net biçimde yansıtan kelime şüphesiz “münker”dir.

“Münker”, lügatte; “kalbin kendisinde sükûn bulduğu marifetin zıddıdır. Buna göre münker, bir şeyi reddetmek, kalbin onu kabul etmemesi, dilin onu bilmemesidir.¹⁶³ Kimilerine göre münker, kuraldışı, tuhaf, kabul görmeyen şeyler için kullanılır.¹⁶⁴

¹⁵⁵ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, c. III, s. 951.

¹⁵⁶ Yusuf, 12/58.: “Yusuf’un kardeşleri gelip yanına girdiler. Kendisini tanımadıkları halde o onları tanıdı.”

¹⁵⁷ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, c. X, s. 191.; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. VII, s. 559.

¹⁵⁸ İbn Zekerîyyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Lüga*, c. V, s. 476; Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, c. V, s. 355.

¹⁵⁹ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, c. VII, s. 557; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, c. X, s. 191; İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu’cemü’l-Vasît*, c. II, s. 952. (Kamer, 54/6.: “Ey Muhammed! Öyleyse onlardan yüz çevir; çağıran, görülmemiş ve tanınmamış bir şeye çağırdığı gün.”, Kehf, 18/74: “Doğrusu pek kötü bir şey yaptın.”)

¹⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 232.

¹⁶¹ Toprak, Süleyman, “Münker”, *DİA*, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul, 2006, s. 14.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. V, s. 232.

¹⁶³ İbn Zekerîyyâ, *Mu’cemu’l-Mekâyisi’l-Lüga*, c. V, s. 476.

¹⁶⁴ Tahânevî, *Keşşâfu Istılâhâti’l-Fünûn*, c. IV, s. 210.

Münker; sahîh aklın, kötülüğüne hükmettiği veya tereddüt ettiği, şer'in kabîh, haram ya da kerîh gördüğü her şeydir.¹⁶⁵ Yani aklın çirkin olduğuna kanâat getirdiği veya tereddüt ettiği yerde şer'in kabîh gördüğü şeydir. Eğer çirkin olan şey Allah'tan gelmişse buna münker denmez.¹⁶⁶ Aklen herhangi bir şeyin çirkin görülmesinin veya kabul görmemesinin sebebi, o şeyin bilinmemesi sebebiyledir. Bu yüzden dille inkâr edilen şey, aynı zamanda kalple de inkâr edilir. Yani dille inkâr etmenin sebebi kalple inkâr etmektir. Bazen dil bir şeyi inkâr eder, ancak o şeyin sûreti kalpte mevcuttur. O halde, söylenen söz yalan olur.¹⁶⁷ Aklen meçhul olan şey, iyi veya kötü olduğu bilinmeyen yani münker kavramıyla isimlendirilen şeydir.¹⁶⁸

Münker kavramının lügatlerdeki mukâbili ma'rûf kavramıdır. Bu sebeple ma'rûfa verilen anlamların zıddı münkere verilmektedir. Ma'rûf iyi veya doğru olduğu bilinen, kabul edilen şey olarak tanımlanmakta, münker ise çirkin olduğu bilinen, kötü görülen, yasaklanan şey olarak tanımlanmaktadır. Aynı şekilde ma'rûf; Allah'a ve Peygamber'e (s.a.v.) itâat, Allah'a tevekkül etmek, Allah ve Resulü'nü (s.a.v.) onların dışında kalan her şeyden daha fazla sevmek, Allah'ın rahmetini ummak, azâbından korkmak, hükmettiğine sabretmek, emrine teslim olmak, doğruyu konuşmak, sözü yerine getirmek, emanetleri sahiplerine vermek, anne ve babanın rızâsını elde etmek, akrabayı ziyaret etmek, iyilik ve takvâda yardımlaşmak; komşuya, yetîme, miskîne ve yolda kalmışlara, kocaya, zevceye, maiyyetinde bulunanlara iyilik etmek; söz ve harekette âdil davranmak; alâkayı senden kesenle alâka kurmak, seni mahrum edene vermek, sana zulmedeni affetmek gibi davranışların tümüne denir.¹⁶⁹ Bunların tersi istikametinde ortaya konabilecek davranışları da münker kavramı kapsamı içinde değerlendirebiliriz.

İmam Gazzâlî'ye göre “münker”den gaye; şer'an mahzurlu bulunan demektir. “Ma'siyet” terimini terk edip “münker” kavramını kullandığını; “münker”in

¹⁶⁵ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, c. II, s. 952.; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 305.; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, c. II, s. 723.; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VII, s. 558.

¹⁶⁶ Dugaym, Semih, *Mustalahatu İlmi'l-Kelâmî'l-İslâmiyye*, Mektebetü Lübnan, Beyrût, 1998, c. II, s. 1343.

¹⁶⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VII, s. 55.

¹⁶⁸ Ebu'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 400.

¹⁶⁹ İbn Teymiyye, *İyiliği Emretmek ve Kötülükten Alıkoymak*, çev. Cemaleddin Sancar, İstanbul, 1987, s. 17.

“masiyet” ten daha genel olduğunu ifade etmiştir. Konuyu da şu örnekle açıklamıştır: *“İçki içen bir deliyi veya bir çocuğu gören bir kimseye o delinin veya çocuğun elindeki içkiyi dökmek ve kendisini içkiden menetmek gerekir. Bu engelleme, yapılan işin çirkin olmasından ve insanlar arasında yapılmasından ötürü değildir. Aksine bu fiili تنها bir yerde görürse, yine de menetmesi farzdır. Oysa deli bir insanın bu yaptığına günah denilmez. Zira yaparı bulunmayan bir günahın düşünülmesi mümkün değildir.”* Bu bakımdan “münker”, “masiyet”ten daha mânâ ifâde eder. Ayrıca Gazzâlî, “küçük ve büyük günah”ların tamamını “münker” kapsamında, değerlendirmiştir.¹⁷⁰

Münkerin, şer’î ve aklî olmak üzere taksimi de bir kısım âlim tarafından yapılmıştır. Buna göre şer’î münker, şer’îatın kabul etmediği ve çirkin gördüğü şeylerdir. Aklî münker ise; fazîlete, ferdî menfaate ve umumî faydaya zıt olduğu için sağlam aklın çirkin gördüğü şeylerdir.¹⁷¹ Dînin; toplumun ahlâken, fitraten hoş görmediği bir şeye müsaadesi söz konusu değildir. Toplumda, hayırlı, âdil, doğru, iyi, faydalı, temiz ve değerli olarak bilinen her şey ma’rûf; Kur’ân’da yasaklanan, toplumda, şer, zulüm, batıl, fâsid ve kötü olarak bilinen her şey de münkerdir.¹⁷² Geçmişte sınırları daha dar olan ma’rûf ve münker, dünyanın ve toplumların gelişmesiyle daha geniş sınırlara ulaşmıştır.

Münker kapsamına giren hırsızlık, çağımızda çeşitlenmiş, her bir çeşidi de yine münker görülmüş ve yasaklanmıştır. Âyetlerdeki genel ifâdeleri göz önünde bulunduracak olursak, ma’rûf ve münkerin özel anlamlardan çok, genel anlamlara tahsîs edildiğini fark ederiz.¹⁷³ Böylece ortaya çıkan yeni olguların durduğu yeri belirlemek, Kur’ânî bir bakışla çok daha kolay olmaktadır.

“ن ك ر” kökünden türeyen kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de 37 âyette geçmektedir.¹⁷⁴ Bu âyetlerin bir kısmında fiil olarak¹⁷⁵ ve bir kısmında ise isim

¹⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi’d-Din*, c. II, s.782.

¹⁷¹ Reşid Rızâ, Muhammed, *Tefsîru’l-Menâr*, Kâhire, 1947, c. X, s. 533.

¹⁷² Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, Dâru’l-İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, Kâhire, 1962/1964, c. V, s. 14.

¹⁷³ Dumlu, *Kur’ân’ı Kerîm’de Ma’rûf ve Münker*, s. 29.

¹⁷⁴ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu’l- Müfrehes* c. II (ن (Nûn) maddesi), s. 718-719.

¹⁷⁵ Nahl, 16/83.; Mü’minûn, 40/81.

olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁶ Tüm bu kullanımlarda kelimenin daha önce bahsettiğimiz anlamlara geldiği açıktır. Kur’ân-ı Kerîm’in yasakladığı ve yasaklamak için kullandığı genel bir terim olarak da münkerin kullanıldığı görülür. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de yasaklanan, çirkin görülen davranış ve fiilleri açıklamak için kullanılan tek kavram münker değildir. “فَحْشَاءُ” (fahşâ) kelimesi de benzer bir anlamı karşılamak için kullanılmıştır. Âyette geçen şekliyle “...*Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoyar* ...”¹⁷⁷

“Münker” ve “fahşâ” kavramları çirkin, hoşla gitmeyen, beğenilmeyen durumları ifade etse de, anlam farklılıklarının olduğu açıktır. Çünkü bu gibi kelimeler bir mânânın ve kavramın değişik yönlerine ve çeşitlerine delâlet edeceğinden her biri ile anlatılmak istenen farklıdır.¹⁷⁸ O halde fuhuş ve münker anlam bakımından farklı iki kelimedir. Bu iki kavramın farklılığı şu şekilde açıklanabilir: Fahşâ’da çirkinlik, tiksini ve iğrenme söz konusudur. Münker de ise tanımama, inkâr etme ve kabul etmeme anlamları vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen adam öldürme, hırsızlık ve zinâ gibi suçların tümü münker kapsamına girmektedir. Ancak zinâ suçu bunlardan ayrı tutulmuş, bunun için fuhuş kelimesi kullanılmıştır. Aşırı derecede çirkin, hiçbir şekilde doğru görülemeyen söz ve iş mânâsında olup, Türkçe’de ahlâka aykırı, gayri meşrû cinsî münasebette bulunma anlamlarını verecek şekilde kullanılmaktadır.¹⁷⁹, bunun sonucu olarak İslâm’daki en büyük günâhlardan olan zinâyâ meyletmektir.

Münker, Kur’ân’da zikredilen tüm kötü iş ve davranışların ortak adıdır. Yasak olma bakımından fuhuş ile arasında herhangi bir fark yoktur. Her ikisi de gâyede birleşir, Bunlar Allah’ın yasakladığı çirkin davranışlardır. Ancak “fahşâ” kelimesi ile söz konusu edilen durum tiksinti, iğrenme ile daha belirgin şekilde ifade olunan kötülüklerdir.

İslâm öncesi Arap toplumunda da münker kavramının kullanımı daha önce bahsettiğimizden çok farklı değildir. Câhiliyye dönemine ait yazılı eserlere

¹⁷⁶ Sebe, 34/45.; Şûrâ, 42/47.; Mülk, 67/18.

¹⁷⁷ Ankebût, 29/45.

¹⁷⁸ Atay, *İslâm’ı Yeniden Anlama*, s. 261.

¹⁷⁹ İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 506.

bakıldığında münkerin, topluma ve kültüre yabancı gelen, bilinmeyen durumlar için kullanıldığı görülür.¹⁸⁰ Yine ma'rûfa mukâbil bir anlamda toplum tarafından beğenilmeyen, hoş gitmeyen davranışlar için de kullanılır.¹⁸¹ İyilik ve kötülüğün karşı karşıya geldiği divanlarda, iyiliklerin hiçbir zaman değerini kaybetmeyeceği, kötülüklerin de kabul görmeyeceği fikrini görmek mümkündür.

Nâbiğa'nın bir beytinde bu düşünce şu şekilde dile getirilmiştir:

“Allah sadece onun âdil ve kötülüklerden korunmasına râzı olur,

Münker ma'rûf olmaz ve ma'rûf da zâyi olmaz.”¹⁸²

Bu beyitte de görüldüğü üzere, o dönem insanının da kötüye karşı bir duruşu ve iyiye bakışı mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve “ma'rûf - münker” olarak adlandırılan kelimelerden çok farklı bir anlam taşımamaktır. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân'da, topluma yabancı, bilinmeyen, anlam karmaşasına yol açacak kelimeler yerine, toplumun anlamını bildiği “ma'rûf - münker” kullanılmıştır

¹⁸⁰ İzutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, s. 281.

¹⁸¹ Ebî Sülmâ, *Dîvânu Zühre b. Ebî Sülmâ*, s. 87.

¹⁸² Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ma'rûf ve Münker*, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMENİN KUR'ÂN-I KERÎM VE HADÎS-İ ŞERÎFLER IŞIĞINDA TAHLÎLİ

A. KUR'ÂN-I KERÎM'E GÖRE EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMENİN)

Kur'ân-ı Kerîm'de “ma'rûf” ve “münker” kavramları, farklı âyetlerde kullanıldığı gibi; “emir, nehiy”, “ma'rûf ve münker şeklinde aynı âyetle bir arada da kullanıldığı görülmektedir.

Ma'rûf kelimesi toplam 39 yerde geçer.¹⁸³ Bunlardan 32 tanesi “المعروف” (el-ma'rûf), 6 tanesi “معروفاً” (ma'rûfen), 1 tanesi de “معروفة” (ma'rûfe) şeklindedir.¹⁸⁴ Münker kelimesi ise 18 yerde kullanılır.¹⁸⁵ Bunlardan 15 tanesi “المنكر” (el-münker), 1 tanesi “منكراً” (münkeran), 2 tanesi de “منكروناً” (münkerûn) şeklinde kullanılmıştır.¹⁸⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de, ma'rûf ve münker kelimeleri ikisi beraber, 8 âyetle mü'minlerle alâkalı olarak, “ma'rûfu emretme ve münkeri nehyetme”¹⁸⁷; 1 âyetle ise münâfıklarla ilgili olarak “münkeri emretme ve ma'rûfu nehyetme”¹⁸⁸ anlamına gelen ifâde kalıplarıyla geçmektedir.

Bu âyetlerde hangi davranışların ma'rûf, hangilerinin münker olduğu belirtilip bir tahsîs yoluna gidilmemesi, ma'rûfun dînin yapılmasını gerekli gördüğü veya tavsiye ettiği, münkerin de bunların zıddı olan söz ve davranışların tamamını

¹⁸³ Bakara, 2/178, 180, 228, 229, 231(2 tane), 231, 232, 233, 234, 235 236, 240, 241, 263; Âl-i İmrân; 3/104, 110, 114; Nisâ, 4/5, 6, 8, 19, 25, 114; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/67, 71, 112; Hacc, 22/41; Nûr, 24/53; Lokmân, 31/15, 17; Ahzâb, 33/6, 32; Muhammed, 47/21; Mümtehine, 60/12; Talâk, 65/2(2 tane), 6.

¹⁸⁴ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, c. II (ع (Ayn) maddesi), s. 458.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Mâide, 5/79; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/67, 71, 112; Hicr, 15/62; Nahl, 16/90; Hacc, 22/41, 72; Nûr, 24/21; Ankebût, 29/29, 45; Lokmân, 31/17; Zâriyât, 51/25; Mücadele, 58/2.

¹⁸⁶ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, c. II, (ن (Nûn) maddesi), s. 719.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/71, 112; Hacc, 22/41; Lokmân, 31/17.

¹⁸⁸ Tevbe, 9/67

kapsadığını göstermektedir. İslâmî kaynaklar, iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, bu şekilde fazîletli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için gösterilen faâliyeti, Kur’ân ve hadislerdeki kullanıma uygun olarak emr-i bi’l-ma’rûf, nehy-i an’il-münker şeklinde formülleştirilmişler, Kitap, Sünnet ve icmâa dayanarak bu faâliyetin farz olduğunda birleşmişlerdir.

1. “Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i an’il-Münker” Kavramını İhtivâ Eden Âyetlerin Değerlendirilmesi

Burada Kur’ân-ı Kerim’de “emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i an’il-münker” kavramını ihtivâ eden âyetlerin metinlerini, meallerini ve farklı tefsir kaynakları tarafından yapılan değerlendirmeleri vererek izâh etmeyi uygun bulduk. Zîra tezimizi, bu âyetler ekseninde belirleyerek “*Kur’ân-ı Kerim’e Göre Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i an’il-Münker Probleminin Kelâm İlmi Açısından Tahlili*” şeklinde isimlendirip bir Kelâm problemi olarak ele almaktayız:

a) Âl-i İmrân Sûresi 104. Âyetin Değerlendirilmesi

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Ey müminler! İçinizden hayra çağıran, iyiliği yayıp kötülükleri önlemeye çalışan bir topluluk bulunsun. İşte selâmet ve felahı bulanlar bunlar olacaklardır.”¹⁸⁹

Bahsi geçen âyette, imân edenlerin içinden, Allah’ın en son ve mükemmel dîni olan İslâm’a davet eden, iyiliği, güzelliği, doğruluğu emredip şirk, küfür ve nifak gibi kötülükten, hayâsızlıktan ve çirkinliklerden sakındıran bir topluluğun daima bulunmasının gerekli olduğu emredilmiştir. Mü’minler kötülüğe önce eliyle müdahale etmeli, buna gücü yetmezse diliyle düzeltmeli, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetmelidir. Zîra kötülüğe kalben dahi olsa tepki göstermeyen kişi mü’min kabul edilmemiştir.

Buradaki “İyilik”ten maksat, şeriatın uygun gördüğü her söz ve iştir. “Kötülük”ten maksat da onun reddettiği her söz ve iştir. Bu âyet-i kerîme, iyiliği

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/104.

emredip kötülükten sakındırmanın dînî bir vecîbe olduğunu beyan etmektedir.¹⁹⁰ Ma'rûf ve münker kelimeleri, bu âyette mutlak olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı, delil olmaksızın bu lafızları sınırlandırmak uygun değildir.¹⁹¹

Müslümanlar bu âyetin hükmü ile imândan sonra iyiyi emredip, kötüyü nehyetmeyi dînî bir farz olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu farzın ümmetin tamamı için geçerli olup olmadığı tartışılmıştır.

Âyetteki “مِنْ” harf-i cer'inin kısmîlik (بَعْضِيَّة) veya açıklama (بَيَانِيَّة) ifâde ettiğini öne süren iki görüş vardır. Buna göre “مِنْ”ın açıklama için olduğunu söyleyenlerin fikri; “Her mükellefe ister eli, ister dili, isterse kalbiyle olsun, iyiliği emredip kötülükten nehyetmesi vâciptir. Ve yine herkese, kendisinden zararı savuşturması vâciptir. Böyle olunca âyetin mânâsı, “Siz hayra dâvet eden, iyiliği emir, kötülükten nehyeden bir topluluk olunuz!” olmalıdır.”

Diğer görüşe göre “bir toplum içinde, kadınlar, hastalar ve âcizler gibi, tebliğ yapmaya ve ma'rûfu emredip münkerden nehye gücü yetmeyen kimselerin bulunacağını göstermektir. Bu mükellefiyet dîn âlimleri içindir. Bu emir üç şeyi ihtivâ eder; hayra çağırmak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak. Bu yüzden hayrın, ma'rûf ve münkerin ne olduğu bunu yapan kişi tarafından bilinmelidir. Bu, bazı insanların bu mükellefiyeti yerine getirmesi halinde, diğer mü'minlerden düşeceği mânâsında, bir farz-ı kifâyedir. “Bazınız bu işi yerine getirsin!” demektir.”¹⁹² Ancak bu görevi yerine getirecek kişilerin iyyinin ve kötünün ne olduğunu bilmesi zarûrîdir. Câhil insanlar çok kere iyiliği yasak edip, kötülüğü emrederler ve bu sertlikle yaparlar.¹⁹³

“Ümmet” tabiri burada “topluma önderlik edecek olan grup” anlamına gelmektedir.¹⁹⁴ Yüce Allah müslümanların içinde onlara önderlik edecek, birlik ve beraberliklerini sağlayacak, onlara iyiliği emredecek, onları kötülükten sakındıracak, insanları İslâm'a çağıracak bir sosyal kontrol mekanizmasının bulunmasını

¹⁹⁰ Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul, 1996, c. II., s. 335.

¹⁹¹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII., s. 11.

¹⁹² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VI., s. 521.

¹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 161.

¹⁹⁴ Bakara, 2/128, 213.

istemektedir. Müfessirler müslümanların böyle bir kurumu oluşturmalarının farz-ı kifâye olduğunu belirtmişlerdir. Bu görev yerine getirilmediği takdirde, görevin özelliğine göre o topluluğu meydana getiren yükümlülük çağındaki bütün müslümanlar bu ihmalden dolayı sorumlu olurlar. Nitekim âyette¹⁹⁵ her topluluktan bir grubun gerekiyorsa ilim yolculuğuna çıkıp dîni iyice öğrenmeleri ve toplumlarına döndükleri zaman onları eğitip uyarmaları istenmektedir.¹⁹⁶ Bu faaliyette görev alanlar:

- İnsanları iyiliğe, doğruluğa, güzel ve yararlı olan şeylere çağıraraklar, kötülüklerden sakındıracaklardır.
- Toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayacaklar, onları bölünüp parçalanmaktan koruyacaklardır.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibinin hükmüne delil olan ve bütün ümmetçe kabul edilen bu hükmü içinde barındıran bu âyetin derli toplu olarak değerlendirmesini Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'dan nakletmeyi uygun görüyoruz:

“Hayra dâvet ve iyiliği emir, kötülüğü de men edecek bir topluluk ve imamet (önderlik) teşkili müslümanların imândan sonra ilk dînî farîzalarıdır. Bu farîzayı (Allah'ın emrini) yerine getirebilen müslümanlardır ki âyetinin açık hükmü gereğince kâmil (tam) kurtuluşa ererler. Yoksa âyetinin mânâsı müşkil ve belki müteazzir (mümkünsüz) olur. Allah'ın vaâdi bütünüyle temin edilmez, hayra çağırarak, iyiliği emir, kötülüğe engel olma bütün müslümanlara farz-ı kifâyedir. Bu yapılmayınca hiçbir müslüman mesuliyetten kendini kurtaramaz. Fakat her ferde farz-ı ayn değildir. Ümmetin tümünün vazifesidir. Çünkü “sizden” buyrulmuştur. Buradaki in tecrîdî (soyutlayıcı) veya teb'îzî (ayırıcı) olmak üzere iki mânâyı ihtimali vardır. Tecridî olduğuna göre her müslüman bununla görevlidir. Teb'îzî olduğuna göre de genelde müslümanların vazifeleri, içlerinden bunu yapacak belli, özel bir topluluk meydana getirmek, onlara yardım ederek ve uyarak o vasıta ile bu görevi yerine

¹⁹⁵ Tevbe, 9/122. “Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekûn sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da dîn hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dînî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır.”

¹⁹⁶ Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, c. I, II. Baskı, DİB Yay., Ankara, 2007, s. 478-481.

getirtmektir. Bunlar tayîn ve görevlendirildikten sonra emretmek ve yasaklamak bizzat onlar üzerine farz-ı ayn olur. Ve fakat bunlar görevlerini yerine getirmezlerse, sorumluluk önce bunlara, ikinci olarak herkese teveccüh eder. Tevhîd nizamı bozulduğu zaman, ortaya çıkacak şer ve belâ da yalnız zâlimlere isabet edip kalmaz, herkese bulaşır.

Hayra dâvet, dîne ve dünyaya ait bir iyiliği içeren herhangi bir şeye dâvettir ki, birliğin ve İslâm'ın esasıdır. İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak da bunun önemli bir kısmıdır. Marûf (iyilik), İslâm'ın gereği olan Allah'a itâat; münker de İslâm'ın gereğine uymayıp, Allah'a karşı gelmek demektir. İyiliği ve kötülüğü Allah'ın ipinden başka ölçü ile ölçmeye kalkmak, isteklere ve nefse ait arzulara uymaktır ki, bu da ayrıcalık yapmaktır.”¹⁹⁷

b) Âl-i İmran Sûresi 110. Âyetin Değerlendirilmesi

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

“Ey Ümmet-i Muhammed! Siz insanların iyiliği için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği yayar, kötülüğü önlersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da bu imâna gelseydi, elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden imân edenler varsa da ekserisi dînden çıkmış fâsıklardır.”¹⁹⁸

Âyette, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyanlara, başarısızlıkları nedeniyle İsrailoğulları'nın elinden alınan diğer insanlara önderlik yapma görevinin kendilerine verildiği anlatılıyor. Ayrıca burada “iyiliği yayma ve kötülüğü önleme” konusunun fazîletine işâret edilmiştir. Çünkü müslümanlar görevi ifâ ettikleri için “hayırlı topluluk” oldukları beyan edilmiştir.¹⁹⁹

Bu âyet, Hz. Muhammed (s.a.v) ümmetinin ayırıcı özelliği: Tevhîd, iyiliği yayma ve kötülüğü önleme olarak bildirilip bu itibarla en hayırlı ümmet vasfını kazandığı vurgulanıyor. Bu görev, yalnız yöneticilerin değil, imkânlarına göre bütün

¹⁹⁷ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, c. II, s. 103

¹⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/110.

¹⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din* c. II, s.742.

müminlerindir. Hayırlı ümmet olmak için, çoğunluğun bu vasfı taşıması gerekir. Ehl-i kitâbın kınanmasının sebebi, çoğunluğun kötü tarafta yer alıp, az olan iyilerin de bu görevi terketmeleridir.²⁰⁰

Bu konuda başka bir âyeti daha örnek vermek istiyoruz: “*Yarattıklarımız içinde, daima Hakka giden yolu gösteren ve onunla adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.*”²⁰¹

“*Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği men edecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrâk ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zâlimler ise içinde bulundukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi.*”²⁰²

“Bu âyet, iyiliği yayıp kötülüğü önlemeye çalışmanın lüzumunu belirtmektedir. Eğer bir toplumda, iyilik için çalışanlar yeterli sayıda iseler, genel azap, bir fırsat tanımak için bir süre ertelenir. Eğer toplum, sâlihler hakka hizmet için izin vermiyorsa, o toplum helâkını hazırlamış demektir.”²⁰³

c) Âl-i İmran Sûresi 114. Âyetin Değerlendirilmesi

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

“*Bunlar Allah’ı ve âhireti tasdîk eder, iyiliği yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırcaasına koşarlar. İşte onlar salihlerdendirler.*”²⁰⁴

Bu âyet ve bir önceki âyet,²⁰⁵ Ehl-i Kitâptan samîmî olarak imân edip sâlih amel işleyenleri övmektedir. Sonraki âyette²⁰⁶ ise onların yaptıkları hayırlı işlerin

²⁰⁰ Yıldırım, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 63

²⁰¹ A'râf, 7/181.

²⁰² Hûd, 11/116.

²⁰³ Yıldırım, Suat, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Işık Yay., İstanbul, 2002, s. 233.

²⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/114.

²⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/113. “*Ehl-i kitabın hepsi bir(aynı seviye, anlayışta) değildir. Onların içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, Gece saatlerinde Allah’ın âyetlerini okuyarak secdelere kapanırlar.*”

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/114. “*Yaptıkları hayır ve iyiliklerden, mükâfatsız kalan bir tek iyilik bile bulunmayacaktır. Allah günahlardan korunan takvâ ehlini pek iyi bilir.*”

kesinlikle zâyi edilmeyeceği, karşılıksız bırakılmayacağı ifâde edilmiştir. Yüce Allah'ın samimi olarak imân eden Ehl-i Kitaba böyle lütufkâr muâmelesi İslâm'ın evrenselliği açısından son derece anlamlıdır. Zîra Allah onlardan samîmî imân sahibi olanların yapacağı en küçük bir hayrın dahi karşılıksız bırakılmayacağını haber vermektedir.²⁰⁷ Ayrıca dikkat edilirse burada Allah'a ve son güne imân etmekten ötürü onların sâlih olduklarına şâhitlik yapılmamış; aksine bu imâna “iyiliği emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek” husûsu eklenmiştir.²⁰⁸

d) A'râf Sûresi 157. Âyetin Değerlendirilmesi

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncillerde vasıfları yazılı o ümmî Peygambere tâbi olurlar. O Peygamber ki kendilerine meşrû şeyleri emreder, kötülükleri yasaklar, kendilerine güzel ve hoş şeyleri mübâh, murdar şeyleri ise haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. O'na imân eden, onu destekleyen, ona yardımcı olan ve onunla beraber indirilen nûra tâbi olanlar var ya, işte felâha erenler onlardır.”²⁰⁹

Âyette Hz. Mûsâ'nın (a.s.) rahmeti kendisi ve halkı için istediği Allah'ın da bunun, ancak bütün insanlığa gönderilecek “Rahmet Peygamberi (s.a.v)” olan âhir zaman elçisine uymaya bağlı olduğunu buyurmak sûretiyle bu müjdeyi, tüm insanlığa vaâd ettiğini ifâde edilmiştir. Yahûdîler ümmîlere²¹⁰ değer vermezlerdi Allah onların yersiz etnik düşünceden kaynaklanan gurur ve küstahlıklarını bu âyetin beyanıyla kırmıştır.²¹¹ Ehl-i Kitap Peygamber Efendimize (s.a.v) imân etmemek

²⁰⁷ Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, c. I, s. 485-486.

²⁰⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din* c. II, s.742.

²⁰⁹ A'râf, 7/157.

²¹⁰ **Ümmî:** Ümm (anne) kelimesine nispetle “annesinden doğduğu gibi” okuma-yazma bilmeyen şeklinde anlaşılmaktadır. Ümmî kelimesi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuma-yazma bilmediğini, dolayısıyla tebliğ ettiği dîn ile ilgili bütün bilgilerini yalnızca Allah'tan almış olduğu gerçeğini ifâde eder. (bkz. Hayrettin Karaman ve Arkadaşları, *Kur'an Yolu*, c. II, s. 472-473.)

²¹¹ Yıldırım, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s. 169.

konusunda inatla direnmekteydi. Hâlbuki ellerindeki kitaplardaki bilgiler dâhilinde O'nu (s.a.v) çok da iyi tanıyorlardı.²¹²

Âyette bütün peygamberler gibi Hz, Muhammed'in (s.a.v.) temel görevlerin den birinin “iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma faâliyeti olduğu bildirilmiştir. Âyetin “*Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten men eder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer*” mealindeki kısmının ifade ettiği önemli bir husus, Peygamber'in (s.a.v.) dîn ile ilgili konularda kural koyma yetkisi demek olan teşrî' vazifesini ortaya koymasıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onları, bulundukları kötü durumdan kurtarmak için kendilerine “iyiliği emredip kötülüğü menettiği”, temiz şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kıldığı ve böylece onun - diğer bütün insanlar gibi - İsrâiloğulları için de bir kurtarıcı ve hidâyet rehberi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber, (s.a.v.) Yahûdilik'teki bir kısım hükümleri yürürlükten kaldırmak veya değiştirmek sûretiyle kendisine inanan ve tâbi olan İsrâiloğullarını eski dînlerindeki ağır hükümlerin baskısından da kurtarmıştır.

Âyetin özel maksadı, Kur'ân mesajının Ehl-i kitap için de bir kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğunu onlara bildirmektir. Ancak burada dolaylı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir kolaylık ve özgürlük dîni getirdiği bildirilmekte; müslümanların, daha önce yahûdiler ve hıristiyanlarca yapılan hatayı tekrarlayarak, insanları gereksiz yük ve meşakkatler altına sokacak, onların özgürlüklerini daraltıp zincirlere bağlayıp uydurma hükümler, hurafeler türetmekten kaçınmaları gerektiğine de işaret edilmektedir.

Daha önce İsrâiloğulları dînlerine ilâveler yapma yanlışını yaptıkları, ayrıca kutsal kitapları da tahrîf edildiği için Allah Teâlâ hakkı bâtıldan ayırmak üzere Hz. Peygamber'i (s.a.v.) göndermiştir. Önceki dînlerin aksine, İslâm'ın orijinal kaynakları elimizdedir. Bu sebeple İslâm'ı öz kaynaklarıyla yeniden çağın gündemine sokmak; müslümanların ve genel olarak insanların içine düştükleri karanlıktan, cehalet ve haksızlıklardan, türlü sapıklık ve ahlâksızlıklardan kurtulmaları yolunda çaba göstermek; bunun için de doğru, mâkul ve yeterli çözümler üretmek günümüz

²¹² Bakara, 2/146. “*Kendilerine kitap vermiş olduğumuz kimseler, onu (Muhammed'i) tıpkı evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken, onlardan bir kısmı, bile bile gerçeği gizler.*”

müslüman entellektüellerinin ertelenemez görevleridir. Âyetin son cümlesindeki “Peygamber’e inanma, onu koruyup destekleme, ona yardım etme ve onun getirdiği “nûr”a (Kur’ân) uyma”nın anlamı da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İslâm’ı bütün saflığı ve berraklığı ile hayata yansıtıp hayatı onun ışığı ile aydınlatma davası, bugün de devam etmektedir. Âyet, kurtuluşun yalnızca bu yolla gerçekleşeceğini bildirmektedir.²¹³

e) Tevbe Sûresi 71. Âyetin Değerlendirilmesi

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَيَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar birbirlerinin velileri, yardımcılardır. Onlar iyilikleri teşvik edip kötülükleri menederler. Namazı hakkıyla yerine getirir, zekâtı verir, Allah’a ve Resulüne itâat ederler. İşte onları Allah geniş rahmetine mazhar edecektir. Çünkü Allah azîzdir, hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir).”²¹⁴

Bu âyet, müminlerin sıfatlarını belirtmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de, müminlerin, birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini beyan ederek şöyle buyurmaktadır. “Bir mümin diğer bir mümine karşı, birbirine kenetlenmiş bir duvar gibidir” Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bunu söylerken ellerinin parmaklarını birbirine kenetlemiştir.²¹⁵ Diğer bir hadîs-i şerîfinde ise şöyle buyurmuştur. “Müminler, birbirlerini kollamada birbirlerini sevmeye ve birbirlerine karşı merhametli olmada tek bir vücut gibidirler. Vücudun organlarından biri hasta olduğunda diğer organlar da uykusuzlukta ve acıda ona ortak olurlar.”²¹⁶

Âyetteki “evliyâ”, “velî” kelimesinin çoğulu olup dost ve yardımcı olmanın gereği, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmaktır. Bu aynı zamanda mü’min olmanın da gereğidir. Dost olmak, birbirini sevmeye, birbirine muâmelede ve

²¹³ Karaman ve Arkadaşları, *Kur’ân Yolu*, c. II, s. 473-476.

²¹⁴ Tevbe, 9/71.

²¹⁵ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, Matbaatü’l-Kübra el-Emîriyye, Bulak, 1323, c. I-VIII, Salât 88, Mezâlim 5.; Müslim, Ebu’l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî., *Sahîh-i Müslim*, Müessesetü İzzüddîn, Beyrût, 1987, c. I-V, Müslim, Birr 65.; Tirmizî, Birr 18.

²¹⁶ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

birbirine kardeş olmada kalplerin ve gönüllerin birliğini ifade eder.

Âyette zikredilen iyiliği emretmek”ten maksat insanları İslâm’a davet etmektir. Kötülüğü önlemekten maksat ise, insanları, Allah’a kulluk yapmaya mâni olan herşeyden men’ etmektir.²¹⁷ Burada Allah, mü’minleri “iyiliği emreder, kötülüğü önler” diye vasıflandırmıştır. Bu bakımdan bu vasıfları taşımayanlar, “müslüman cemâatin dışında” durumuyla karşı karşıyadırlar²¹⁸

Ayrıca âyet, bayanların dînî sorumlulukları yerine getirmede aile, siyaset ve sosyal alanlarda erkekle eşit haklara sahip olduğuna; özellikle de iyiliği emretme, kötülüğe engel olma gibi topluma faydalı olan her alanda ve konuda erkekle bir dayanışma ve yardımlaşma içinde olduğuna işaret edilmektedir. Bu yaklaşım, Kur’ân’ın ve İslam hukukunun evrensellik ve süreklilik açısından farklı ve seçkin olduklarını gösteren sağlam ve kuvvetli bir delil olarak dikkat çekmektedir.²¹⁹

f) Tevbe Sûresi 112. Âyetin Değerlendirilmesi

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“O tövbe edenler, o ibâdet edenler, o hamd edenler, Allah’ın rızâsı için sefer edenler, o rükû edenler, o secdeye kapananlar, iyilikleri yayanlar, kötülükleri önleyenler ve Allah’ın hudutlarını bekleyip koruyanlar yok mu? İşte o müminleri müjdele!”²²⁰

Bu ifâdede, cihâdın farz kılınışına bir işaret vardır. Çünkü ma’rûfun (iyiliğin) başı, Allah’a iman; münkerin (kötülüğün başı) ise, Allah’ı inkârdır. Cihâd, imâna teşvîki ve küfürden alıkoymayı gerektirir. Bundan dolayı cihâd, “ma’rûfu emir ve münkeri nehiy” konusuna dahildir.²²¹

Âyet, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihâd eden mü'minlere ilâhî bir müjde vaâdetmekte ve onları bu konularda teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Samimi

²¹⁷ Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. IV, s. 321-322.

²¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din* c. II, s. 742.

²¹⁹ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c.: VII, s. 377-380.

²²⁰ Tevbe, 9/112.

²²¹ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, c. XII, s. 197.

mü'minlerin sıfatları sayılmakta; onların Allah'ın dînine sıkı sıkıya bağlanıp görevlerini yerine getirdiklerinden övgüyle bahsetmekledir.²²² Burada mü'minlerin özellikle de cihâd eden müslümanların özelliklerinden bahsedilmiştir. O halde mü'minlerin “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker” yapma vasfını cihâd kapsamında değerlendirebiliriz.

g) Hacc Sûresi 41. Âyetin Değerlendirilmesi

الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

“Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şâyet kendilerine dünyada hakimiyet(iktidar, yönetide söz sahibi olmak) nasîb edersek namazlarını hakkıyla ifâ eder, zekâtlarını verir, iyi ve meşrû olanı yayar, kötülüğü önlerler. Bütün işlerin âkıbeti elbette Allah’a aittir.”²²³

Bu âyet, özellikle iktidarı ellerinde bulunduran müslümanların yaşayışlarında intizam ve istikamet gerekliliğini ifâde etmektedir. Namaz ve zekât görevlerinin hemen ardından iyiliği yayma, kötülükleri önleme görevine yer verilmesi, toplumun ahlâk ve nizâmını koruyup geliştiren yöneticilerin üstün değerlerini ifâde etmektedir. Ayrıca bu dört vasfı hakkıyla hayatına uygulayanların, kötülüğün hâkim olduğu bir yer veya devirde “iyiliği yayma, kötülükleri önleme” görevini yerine getirecek konumu elde etmeleri gerekmektedir. Konumlarını elde ettikten sonra da bu dört önemli vasıf husûsunda taviz vermemeleri gerekmektedir. Zîra bu vasıflar, hem dînin emri; hem de hak ve âdaleti sağlayacakların temsil ettikleri misyonun ayrılmaz gerekleridir.

Allah, muhâcirleri, “şâyet onlara yeryüzünde güç ve iktidar verirse”, işte bu dört işi yapmakla, yapabilme kudretiyle nitelendirilmiştir. Onları, her türlü marufu emredip her türlü kötülükten nehyettiklerine göre, onların hak üzere bulunmuş olmaları gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın “İşlerin neticesi Allah'a aittir.”²²⁴ ifadesinde, bahsi geçenlerin iktidar ve mülklerinin, kesinlikle meydana geleceğine bir delâlet

²²² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. VII, s. 413.

²²³ Hacc, 22/41.

²²⁴ Hacc, 22/41.

bulunmaktadır.²²⁵ Allah, bu âyette namaz kılmayı ve zekât vermeyi, “iyiliği emretmek” ve kötülüğü önlemek ile eşit tutmuştur.²²⁶

h) Lokmân Sûresi 17. Âyetin Değerlendirilmesi

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Evlâdım, namazı hakkıyla ifâ et, iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış, ve başına gelen sıkıntılara sabret! Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir.”²²⁷

Bu âyette oğluna öğütte bulunan Hz. Lokmân (a.s.) iyiliği emredip, kötülükten sakındırma görevinin çetin bir iş olduğunu söylüyor. Ancak bu görevin azmi gerektiren ve üzerinde durulması gereken bir görev olduğunu vurguluyor. Hz. Lokmân’ın (a.s.) bu sözleri doğrultusunda emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker vazifesinin kolay ve sıradan olmadığını, ancak her insanın yapması gerektiğini görüyoruz. Hz. Lokmân’ın (a.s.) oğluna tavsiyesinin böylece iki yönü vardır.

Birincisi kişisel olgunluğunu sağlayabilmesi için namaz kılmasının gerekli oluşu. İkincisi, toplumsal kemalin sağlanması yönelik emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)’in yapılmasının zarûrî oluşu. Çünkü Kur’ân’ın bu ilkesi, toplumun ıslahını, mutluluğunu vurgulayıp, onları hakka, adâlete ve hayra çağırma konusunda teşvîk edip, toplumda bulunan sapma, fesâd ve düzensizliklerin bertaraf edilmesi gerektiğini vurgulayan sosyal prensiplerin en büyüklerindendir.²²⁸

Bu âyetlerden başka benzer kalıpta “münker” ve “marûf”un yerleri değiştirilerek başka bir inanç grubu olan münâfıkların nitelikleri anlatılmaktadır: Kur’ân’da inanmayanlar ikiye ayrılarak onların bir kısmının inanmadıklarını açıkça izhar ettikleri, bir kısmının ise gerçekten inanmayıp, ama müminlerle beraber olduklarında inandıklarını, müminlerden ayrıldıklarında ise inanmadıklarını açıkladıkları ve bu tür

²²⁵ Râzi, *Tefsir-i Kebir* c. XVI, S. 324.

²²⁶ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi’d-Din* c. II, s.742.

²²⁷ Lokmân, 31/17.

²²⁸ Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, c. V/VI, s. 13.

insanların psikolojik olarak kalben hasta oldukları vurgulanır ve çeşitli misallerle durumları anlatılır.²²⁹

i) Tevbe Sûresi 67. Âyetin Değerlendirilmesi

Konumuzu ilgilendiren yönü ile meseleye bakıldığında müminlerin ma'rûfu emredip, münkeri yasaklamalarına karşılık, münâfıkların bunun tam aksini yaptıkları ve böyle bir davranış içerisinde oldukları zikredilerek şöyle buyrulur:

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِّنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ
وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

*“Münâfik olan erkek ve kadınlar da birbirlerindendir. Kötülüğü (münker) emrederler, iyilikten (marûfu) menederler ve ellerini sıkı tutarlar. Allah'ı unuturlar, bu yüzden Allah da onları unuttur. Münâfıklar, işte onlar fâsıktır.”*²³⁰

Âyette geçen münker lafzına, her türlü kötülük dahil edilebilir. Ancak burada münkerle, daha ziyâde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalanlamak ve iyiliği yasaklamak; ma'rûfla da, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inanmak akla gelmektedir.

Mü'minlerin olduğu gibi, münâfıkların da özelliklerinin biri içe dönük, diğerinin de dışa yönelik boyutunun olduğunu belirtmek istiyoruz. Onların kendilerini dışarıya karşı imân etmiş gibi gösterip, gerçekte imân etmemeleri, kalplerinde gizli bir hastalığın olması iç yapılarının özelliklerinden bazılarını yansıtırken; bu yapılarının bir gereği olarak da dışta münkeri emredip, iyiliği yasaklamaları, aslında kendileri müfsit oldukları halde *"bizler ıslâh edenleriz."*²³¹ gibi iddiâları da dışa yönelik husûslarından bir kısmını yansıtmaktadır. Münâfıklar, toplumun düzenini, barışını sağlamaya yönelik olumlu faaliyetlerde bulunup “gerçek muslih”²³² olmadıklarından, onların oluşturduğu toplumda da iyilik, güzellik, sulh ve sükûn egemen olamaz.²³³

²²⁹ Bakara, 2/6-20.

²³⁰ Tevbe, 9/67.

²³¹ Bakara, 2/11.

²³² **Muslih:** Yanlış olan davranışları düzeltip doğruları hayatıyla ortaya koyan kişi.

²³³ Dumlu, Ömer, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir, 1999, s. 175-176.

2. “Emr-i bi’l-Ma’rûf ve Nehy-i an’il-Münker” Problemini İhtivâ Eden Âyetlerin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Âyetlerde geçen emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ifâdeleri müfessirler tarafından genellikle cihad kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Bu konuya değinmeden önce neyin emr-i bi’l-ma’rûf olduğu neyin olmadığını ortaya koymak gerekmektedir.

Emr-i bi’l-ma’rûf, insanları İslâm nizâmına dâvet etmek, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ve getirdiği dîne imân etmek, nehy-i an’il-münker ise Allah’ı inkâr etmek ile Hz. Peygamber’i (s.a.v.) yalanlamak şeklinde izâh edilmiştir.²³⁴ Ma’rûfu emretme, hak dîni ortaya koymaktır.²³⁵ İyiliği emretmek, Allah’a ibâdet, O’nun birliği ve buna bağlı olan şeyleri emretmek olup; putlara tapmayı ve bunu ilgilendiren şeyleri yasaklamak da kötülüğü nehyetmektir.²³⁶ İyi olan şey hiçbir münâkaşa ve tartışmaya yer bırakmayacak şekilde açıkça kabul edilen güzel işlerdir, bozulmamış fitratların ve sağduyu sahiplerinin güzel olduğunda anlaştıkları konulardır.²³⁷

Aynı konuda, yani ma’rûfun ne olduğu hakkında Fahreddîn Râzî ise şöyle diyor: “*Ma’rûf, mutlaka yapılmasının gerekli, varlığı yokluğundan daha hayırlı olduğu bilinen her şeydir.*”²³⁸ Kötülüğe direnen kimseler, Yüce Allah’ın insanlık hayatı için öngördüğü sisteme yardım ederler, sadece Allah’a güvenip dayanırlar. Bu sebeple Allah kendilerine bir zafer sözü vermiştir. Zaferin gerçekleşebilmesi de ancak yükümlülüklerin yerine getirilmesi, zorluklara göğüs gerilmesi şartına bağlıdır.²³⁹

İyiliği yapıp, kötülüğü yeryüzünden kaldırmak için çaba gösteren herkese kurtuluş vaâdi vermiştir.²⁴⁰ Yüce Allah, birbirini kötülükten menetmeyen topluluğu ise lânetlemiştir. Şu âyette bu mesele açıkça ortaya konmuştur: “*İsrâiloğullarından küfre sapanlar hem Dâvûd’un, hem de Meryem oğlu Îsâ’nın lisanı ile lânetlendiler.*

²³⁴ Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. II, s. 334.

²³⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XI, s. 210.

²³⁶ Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. II, s. 338.

²³⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, c. IV, s. 495.

²³⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XI, s. 209.

²³⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, c. VII, s. 355.

²⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/104.

Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi. Onlar kötülük yaptıkları zaman, birbirlerini kötülükten vazgeçirmeye çalışmazlardı. Ne çirkin davranıştı bu tutumları!’’²⁴¹ İsrâiloğulları yapmış oldukları kötülüklerden birbirlerini men’ etmemişler ve bunun netîcesinde lânetlenmişlerdir.²⁴² İsrâiloğulları sadece Allah’a isyân ettikleri için değil, kötü olduğunu bildikleri halde birbirlerini yaptıkları şeylerden men’ etmedikleri için Allah’ın lânetine uğramışlardır. Bu lânetli grubun başında doğruyu bildikleri halde susan, doğruyu söylemekten ve yapmaktan uzak duran âlimler vardı.²⁴³

Kur’ân-ı Kerîm’de kötüyü işleyene karşı toplumsal bir tavır alınması gerektiği bu âyetin bir gereği olarak görülebilir. Şüphesiz yeryüzünde kötü ve zâlim insanlar vardır. Ancak iyi bir toplumun karakteri, kötü ve çirkin şeylerin orada hoş karşılanan geleneklere dönüşmesine müsaade etmez. Bu, kötülüklerin, isteyen kişinin rahatlıkla yapabileceği hareketlere dönüşmesine izin vermez. Herhangi bir toplumda kötülük yapmak iyilik yapmaktan daha zor duruma gelince, toplumun çoğunluğu kötülüğün karşısında yer alınca, yıldırıcı cezanın kesin uygulanacağı kanısı yaygınlaşır, kötülük siner ve kötülüğe iten sebepler kontrol altına alınır. Bu durumda toplum kötüye karşı kenetlenir ve kötülüğün yaygınlaşması engellenir. Yani ma’şeri vicdan (kamuoyu) oluşur. Bu sebeple sosyal hayatın akıbetini olumsuz yönde etkileyecek tehdît unsurlarına karşı kamuoyunun pozitif gücüyle mukabele etmek emr-i bil-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker görevini yerine getirmek demektir. Ma’şeri vicdan, toplumun irâdesini temsil ettiği için iktidar için güvenli ve çok önemli bir araçtır.

Kur’ân-ı Kerîm, İslâm toplumunun duyarlı, hareketli ve etkin olması, gerek idârecilere, gerek kendi içindeki unsurlara karşı dikkatli olmasını ister. Yani kamuoyunu, etkili, var olan kötülükleri değiştirmeye gücü yeten ve sesi çıkan bir unsur olarak öngörür. Geçmiş topluluklarının hikâyelerinin Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılmasının sebebi de budur. Yani Kur’ân’ın amacı kötülük karşısında susan ve başkaldırmayan kavimlere benzemekten alıkoymaktır.

²⁴¹ Mâide, 5/78-79.

²⁴² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. IX, s. 181.

²⁴³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. III, s. 358.

Kur'ân'da sıkça zikredilen emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker görevinin bizce de anlamı budur. Yani kişinin toplum içinde gördüğü yanlışları, zulümleri fark edip, bunu değiştirmek için bir yol bulmaya çalışmasıdır. Bu, toplumda herkesin görevidir. Bu görevi yerine getirmeye Kur'ân-ı Kerîm büyük önem verir. Bu yüzden toplum içinde meydana gelen kötülüklere sessiz kalındığında bütün toplum cezalandırılır.

Kur'ân'ın içinde doğrudan emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)'in geçtiği âyetleri siyâk-sibâk çerçevesi içinde ele alıp, Kur'ân'ın genel felsefesiyle de ilişkisini kurarak baktığımızda, otokontrol²⁴⁴, toplumun birliği²⁴⁵, çocukların davranışları²⁴⁶, cemiyetin bu görevdeki fonksiyon ve etkinliği²⁴⁷ gibi anlamların mevcut olduğu görülecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibi ile ilgili âyetler, birçok âlim tarafından, cihâdla ilişkilendirilmiştir. Bazı âyetlerdeki²⁴⁸ ifâdeler, cihadın farz kılınışına işaret olarak kabul edilmiştir. Çünkü “ma'rûfun başı, Allah'a imân; münkerin başı ise, Allah'ı inkârdır. Cihâd, imânı teşvîki ve küfürden alıkoymayı gerektirir. Bundan dolayı cihâd, ma'rûfu emir ve münkeri nehiy konusuna dahildir.”²⁴⁹

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibini toplumsal gerçeklerin îcâplarına göre değerlendirmek gerekir. İnsanların ayıplarını yüzlerine vurmamak, onların kusurlarını araştırmak, insanların arasına fitne sokmak, toplumu belirsizliğe sürüklemek ve benzeri davranışlar²⁵⁰, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesi ile yapılması istenen şeyler değildir. Kur'ân'ın amacı insanların kusurlarını herkese yaymak, insanların arasına düşmanlık sokmak değil, toplumu kusur ve hatalardan arıtmaktır. O halde insanın bu konudaki görevi, sorumluluğu nedir, bunun bilinmesi gerekir.

²⁴⁴ Tevbe, 9/71.

²⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/103-104.

²⁴⁶ Lokmân, 31/17.

²⁴⁷ Mâide, 5/79.

²⁴⁸ Tevbe, 9/112.

²⁴⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XII, s. 197.

²⁵⁰ Dumlu, *Kur'ân-ı Kerîm'de Ma'rûf ve Münker*, s. 104.

İslâm Dînine göre bir insanın toplum içindeki kötülükleri görmezden gelmesi, onları ortadan kaldırmak için elinden gelen her türlü teşebbüsü yapmaması doğru değildir. Her insanın içinde bulunduğu topluma karşı sorumluluğu vardır. Bu sorumluluğu unutması ve gereğini yerine getirmemesi toplumsal sorunlara yol açar. Çünkü toplum, bireylerin toplumsal şuur ve bilinçle hareket etmesiyle varolabilir.

Hız. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet edilen bir hadis-i şerîfte müslümanın tarifi şu şekilde yapılmaktadır: "Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların emin olduğu, zarar görmediği kişidir."²⁵¹ Bu tarife göre müslüman, herkesin elinden ve dilinden emîn olduğu, insanları incitmeyen, her türlü ilişkisinde müslümanlık sıfatına uygun hareket eden kişidir. Bunun anlamı müslümanın başkasının başına geleni umursamaması, duyarsız olması değildir. Bilakis toplumsal olaylara karşı duyarlı olması, görevini yapmasıdır. Burada anlatmak istediğimiz, bu görevi ne şekilde yapması gerektiğidir.

Bu emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker ilkesinin içerisine sosyal, ahlâkî, insanî husûslar gibi, yardımlaşma, infâk²⁵² ve toplumu ilgilendiren pek çok konu da girer. Yani bu prensip, toplum düzeni husûsunda, kamu yarar ve zararına ait olan işlerle ilgilidir. İnsanların şahsî ve gizli işlerine ait değildir. şunu belirtmeliyiz ki, bir müslümanın çevresindekilerin müslümanlığını takip etmesi, onların özel hayatlarının içine girecek şekilde incelemesi kesinlikle kabul edilir bir durum değildir. Bu yüzden bir başkasının namazını, orucunu takibe almak, onu yapıp yapmamasını gözetlemek doğru değildir. Emr-i bi'l-ma'rûf yapma niyetiyle insanları tedirgin edici davranışlara girmek verilecek mesajı tesîrsiz kılabilir.

Münkeri yasaklamak ve ma'rûfu emretmek için önce münker ve ma'rûfun ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Ma'rûfu emredip, münkerden alıkoymak aynı zamanda bir öğreticiliktir ve öğreticiliğin tam anlamıyla yapılabilmesinin şartları vardır. Öncelikle bu görevi yapacak kişinin bilgi sahibi olması, meseleyi anlayacak kadar bilmesi gerekir. Bildiği şeyi kendisinin yapması ve uygulaması da bir diğer

²⁵¹ Buhârî, İmân 4-5, Rikâk 26; Müslim, İman 64-65.; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Matabaatü's-Saâde, Mısır, 1950-1952, Cihâd 2.; Tirmizî, Kıyâmet 52, İmân 12.

²⁵² Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. VIII, s. 136.

şarttır. Bu şartın önemi, davranış yoluyla eğitimin etkisinden kaynaklanır. Örnek davranışlarla eğitimin etkisi hiç şüphesiz büyüktür. Bir diğer şart, anlatacağı şeyi güzellikle anlatmasıdır.

İbn Teymiyye'ye göre iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmenin ilk yolu yumuşaklıktır. Daha büyük bir zarara sebebiyet verecek şekilde bu görevi yapmak doğru değildir, bu prensibin ruhuna tamamen aykırıdır. İyiyi tavsiye, kötüyü men etme konumunda olan insanın bunu yaparken, başkasını incitecek, aşağılayacak ve üzecek şekilde yapması kabul edilmez bir durumdur. Hâlbuki bu görevi yerine getirecek olan kişi hoşgörüyle, incelikle ve sabırla davranmalıdır. Bu konuda en güzel örnek Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). O'nun dâvetinin esası yumuşaklık ve inceliğe dayanmaktadır. Haksızlığa, zulme ve her türlü kötülüğe karşı sağlam durmuş, ancak İslâm Dîni'nin nezâketini ve hoşgörsünü kaybetmemiştir.

3. “Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker” Prensibinde Yöntem

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker yapacak olan kişiye bir yol gösteriyor:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücâdele et! Rabbin, elbette, yolundan sapanları en iyi bildiği gibi kimlerin doğru yola geleceğini de pek iyi bilir.”²⁵³

Bu âyet, İslâm tebliğinin esas metodunu tespit etmektedir. İnsanlar başlıca üç kısımdır. Birinci kısım: aklını kullanmasını bilenler olup bunlara gerçeği anlatmak hikmetle, delilleri bildirmekle olur. İkinci kısım: daha geniş kitle olup bunlar aklî delillerden çok, selîm fitratlarını koruyan fayda ve zararını düşünen kimselerdir. Bu gruba güzel öğüt vererek, hakka uymakla sağlayacakları faydaları, uymamakla mâruz kalacakları zararları anlatmak gerekir.

²⁵³ Nahl, 16/125.

Bu ikisinden anlamayıp muhâlif olan kâfirlere de, şartlara göre tartışmanın en verimli şekli ile gerçeği anlatıp savunmak gerekir.²⁵⁴ Unutmamalı ki Allah Fir'avun'a gönderdiği Hz. Mûsa ile Hz. Hârûn'a da: “*Ona tatlı, yumuşak bir tarzda hitâb edin. Olur ki aklını başına alır, yahut hiç değilse biraz çekinir.*”²⁵⁵ tâlimatını vermişti.

Netice itibariyle Allah'a davet yolunda bu âyete göre üç metod vardır. Farz olan bu emr-i bi'l-ma'rûf görevini yerine getirecek sorumluluk sahipleri İslam'ın pâk ve temiz imajını zedelemekten bu metodlara dikkat etmeli, kendisi bunları günlük hayatında hakkıyla yaşayarak ancak hüsn-ü misâl (güzel örnek) olabileceklerdir, kanâatini taşımaktayız. Bunlar metodlar:

- Hikmetle dâvet. Bu ancak hikmeti, yani doğruyu bilmekle olur.
- İyi, güzel öğütte tebliğ yapılmalıdır.
- En iyi ve güzel şekilde tartışma²⁵⁶ yapılmalıdır.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) görevini yerine getirecek olan kimselerde bulunması gereken vasıflar, İbn Teymiyye'ye göre de şöyledir: İlim, rıfk ve sabır. İlim, emir ve nehiyden önce; rıfk, beraberinde; sabır ise, sonra olur. Bu her üç şey bir bütün olarak bulunmalıdır.²⁵⁷ Gazzâlî'ye göre, bu şahsın ilim, takvâ ve güzel ahlâk sahibi olması gerekir. Kişi ilimle, bu görevin yapılacağı yerleri, yollarını ve engel olacağı durumları bilir. Takvâ ile kendini korur, güzel ahlâkla da yumuşak davranır²⁵⁸

İslâm Dîni'nde uyarmak ve tebliğ etmek, kendimiz için istediğimiz hoşumuza giden bir başla deyişle vicdânın reddetmediği hoş karşıladığı “ma'rûf” olan şeyleri insanlara hatırlatmak evrensel bir görev olmasının yanı sıra bir kulluk görevidir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konumu âyette şu şekilde belirlenmiştir:

²⁵⁴ Ankebût, 29/46. “Zulmedenleri hariç, Ehl-i Kitâb ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücâdele etmeyin ve onlara şöyle deyin: “Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba imân ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlah'tır ve Biz O'na gönülden teslim olduk.”

²⁵⁵ Tâhâ, 20/44

²⁵⁶ **Mücâdele (Tartışma)** : Fikir ve düşüncelerini delilleriyle mantıklı ve tutarlı bir platformda savunabilme.

²⁵⁷ İbn Teymiyye, *İyiliği Emretmek Kötülüğten Alıkoymak*, s. 35.

²⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Dîn*, c. II, s. 800.

*“Peygambere düşen sorumluluk, sadece tebliğ etmektir. Allah sizin açığa vurduğunuz ve gizlediğiniz her şeyi bilir.”*²⁵⁹

Bu âyet, “Peygamber’in (s.a.v.) yapacağı başka iş yoktur,” mânasına gelmez. Vahyin tebliği bakımından, sorumluluk yönünden Hz. Peygamber’in (s.a.v.) durumunu bildirmekte, insanlara zorla kabul ettirmenin söz konusu olmadığını belirtmektedir. Yani “Peygamber (s.a.v.) size, tebliğ görevini fazlasıyla yerine getirdi. Sizin ona itâat etmemede artık hiçbir mezaratiniz olamaz” demektir.²⁶⁰

Konuyla alâkalı aynı sûrede başka bir âyette ise *“Ey imân edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez. Hepiniz dönüp dolaşıp Allah’ın huzurunda toplanacaksınız. O da yaptıklarınızı size bir bir bildirecek, karşılığını verecektir.”*²⁶¹

Bu âyet, emr-i mâruf nehy-i münker isteyen âyetlerin hükmünü değiştirmiyor. Ashab zamanında bile böyle anlayanlar olunca Hz. Ebû Bekir (r.a.) minberden şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar! Siz bu âyeti okuyor fakat bundan maksadı, gereğince anlamıyorsunuz. Ben Resulullah’dan (s.a.v.) şunu işittim: “İnsanlar bir zâlimi görürler de zulmünü engellemezlerse, Allah Teâlâ hepsine azap eder.”²⁶² Bu âyeti özellikle ferdî bir mânada almamalı, “*enfüse-kum*”dan ferdî, nefsî ve tümüyle toplumun kendisini içine alan bir mâna anlamalıdır.²⁶³ Yani fert, fert olarak, müslüman toplum da toplum olarak, iyilik ve dürüstlüğü korumalıdır. Bununla beraber âyet bize asıl şunu gösteriyor ki: kurtuluş ve toplumun hidâyeti de bireylerden başlar. Fertler düzelirse toplum da düzelir. Fertlerde sıhhat ve istikâmet olmazsa, sayılarının artması kuvveti artırmaz. Bilakis sorunları çoğaltır. Toplumu ıslah etmek isteyenler, emr-i bi’l-ma’rûfu kendilerinden başlatmalıdırlar. Keza sağlıklı bir toplum da, başka toplumları düzeltmez. Müminler, fert ve toplum olarak görevlerini yaparlarsa, başkalarının sapmalarından sorumlu olmazlar.

²⁵⁹ Mâide, 5/99.

²⁶⁰ Yıldırım, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.123.

²⁶¹ Mâide, 5/105.

²⁶² Tirmizî, Fiten 8.

²⁶³ Yıldırım, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, s.123.

İslâm'da herhangi bir müslümanın diğerine karşı üstünlüğü ne denli olursa olsun, diğerinin de sosyal statüsü ne kadar düşük olursa olsun, ona sadece nasihat ve irşad etmek düşer. Dolayısıyla “ Müslümanlar sadece birbirlerini uyarırlar. Hattâ onlar, hayra çağıran bir heyet seçerler. Kendileri o heyeti denetler ve saparlarsa, onları doğru yola döndürürler. Bu heyetin halk üzerinde sadece dâvet, uyarı ve korkutma hakkı vardır. Ne o ümmetin, ne de herhangi bir insanın başkalarının ayıbını araştırmaya hakkı yoktur.”²⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm’deki ifâdelere göre emr-i bi’l- ma’rûf ve nehy-i an’il-münker ilkesi bütün kuşatıcılığıyla hayatımızı ilgilendirmektedir. Hem maddî hem manevî cihetiyle kurtuluş bekleyen müslüman ümmeti ve bireyleri için beraber tedavi reçetesi olarak hazır ve taptaze beklemektedir. Bir taraftan dünya hayatımıza çekidüzen vermek üzere çözüm önerileri sunarken diğer taraftan hakkını vererek uygulayanlara cihad sermayeleri vaâd etmektedir. Böylece mü’minlerin kalbindeki imânı canlandırmaktadır.

B. HADÎS-İ ŞERÎFLERE GÖRE EMR-İ Bİ’L-MA’RÛF VE NEHY-İ AN’İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK)

Kur’ân-ı Kerim’in öğreticisi ve uygulayıcısı olan Hz. Muhammed (s.a.v.) aslî vazîfesi emr-i bi’l- ma’rûf ve nehy-i an’il-münker prensibini örnek ve seçkin hayatında hakkıyla uygulamıştır. Dînî problemleri çözme konusunda Allah tarafından hüküm koyma yetkisiyle techiz edilmiş olan Efendimiz’in (s.a.v.) konumuza yaklaşımını örneklendirirsek prensibin pratik hayatta uygulama imkanını keşfetme imkanımız olacaktır. Doğal olarak bilgilenme neticesinde mükelleflerin üzerine düşen görevleri yapması beklenecektir. Böylece evrensel bir değer çok daha verimli bir şekilde hayat bulacağı ümidini taşımaktayız.

Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi, hadîs-i şerîflerde, de “müslümanlar içerisinde bir grubun” mutlaka bu emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker (iyiliği emretmek

²⁶⁴ Ammâra, Muhammed, *Laiklik ve Dînî Fanatizm Arasında İslâm Devleti*, çev. Ahmet Karababa, Sâlih Borlak, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 42.

ve kötülüğü önlemek) görevini üstlenmesi gerektiği, en hayırlı ümmetin vasıflarının bu olduğu, iyilikleri emredip affetmeyi prensip haline getirip câhillerden uzak durulması gerektiği Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından izâh edilmiştir.

Müslümanların erkek ve kadın daima bu görevlerine devam edeceklerini, önceki toplumlarda bu görevi yaşamayanlara lânet edildiğini, gerçek ve doğruların Rabbimizden olduğunu, dileyenin imân edip dileyenin inkar ettiğini, emrolunduğumuz İslâmî hüküm ve bilgileri ısrarla duyurmamız gerektiğini, kötülükten sakındıranların kurtulduklarını, bu işi yapmayan ve kötülüklere batıp gidenlerin azâplandırıldığını, bu hadîs-i şerifler vesilesiyle öğrenmiş oluyoruz.

Hadîs-i şerîflerde, kötülük gören kimsenin gücü doğrultusunda eliyle, diliyle değiştirmesi gerektiği, bunlara gücü yetmeyen kalbiyle buğzetmesi îcâp ettiği, bunun da imânın en zayıf derecesi olduğu, küfür sayılacak bir işi işlemedikleri sürece müslüman olup İslâmî hükümlerle yöneten idârecileri dinleyip itâat edilmesi, gerektiği, verilen bir örnekte geminin alt katındakilerin su almak için üsttekileri rahatsız etmemek için geminin tabanına bir delik açarak bu ihtiyaçlarını gidermelerine üst kattakiler engel olmazlarsa hepsinin birden boğulacakları, dîne uygun olmayan işler yapan idârecilere engel olmaya çalışanların kurtuluşu ereceklerini, namaz kıldıkları sürece onlara savaş açılmayacağı, çok güzel bir şekilde ele alınmıştır.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sözlerinde, kötülük ve günâhlar çoğaldığı vakit insanların topyekün helâk olacakların yollarda oturmamak gerektiğini, oturmak mecbûriyeti varsa yolun hakkı olan gözü haramlardan korumak gerektiğin, selâm almak, kimseye eziyet etmemek, kötülüklerden sakındırma vazifesini yerine getirmek gerektiğini, haram kılınan bir şeyden başka yönlerden istifâde edilebileceği, en kötü yöneticinin insanlara katı ve kaba davrananlar olduğu, Allah ve Rasûlü'nün (s.a.v.) iyi dediklerini emretmek, kötü dediklerinden sakındırmanın bir vazife olduğu, yapılmadığı takdirde azâbın gerçekleşeceği, İsrâiloğullarında dînden sapmanın nasıl ve ne şekilde olduğu, doğru yolda olduğumuz sürece sapıtanların bize zarar veremeyecekleri bildirilir.

Emredilmesi ve yasaklanması gereken husûslar herkesin bildiği ve bilmek mecbûriyetinde olduğu meselelerden ise bunda tüm müslümanlar ortaktır. Bu işi yaparken de tebliğ metoduna uygun olarak yapılmalı; kibarlık, hoş muâmele, yumuşak davranış esas olmalıdır. Herkesin çoban olduğu, yönetimi ve idâresini elinde bulundurduğu kimselerden sorumlu olduğu hadisi ²⁶⁵ de gözden uzak tutulmamalıdır Bu işi yaparken de Allah'ın ve Rasûlü'nün (s.a.v.) râzı olacağı her vâsıtayı kullanmak da bir gerekliliktir.

Yukarıda özet olarak bahsettiğimiz sünnet-i seniyye örneklerini devam eden paragraflarda emr-i bi'l- ma'rûf ve nehy-i an'il-münker prensibinin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı hadîsler çerçevesinde ele alıp değerlendirmeler yapacağız.

Hadîs-i Şerîf: Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) gelen bir rivâyette Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Sizden her kim bir münker (kötülük veya çirkin bir şey) görürse onu eliyle değiştirsin. Şâyet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Ona da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin (onu hoş görmeyip kabullenmesin) ki, bu da imânın en zayıf derecesidir.”*²⁶⁶

Açıklama: Bu hadîs-i şerîf inanan insanların toplumdaki sorumluluğuna açıkça dikkat çekmektedir. Her birey konumuna göre farz olan bu görevde yer almak durumundadır. Buna göre:

- **“Kötülüğü el ile önleme”** sorumluluğu, müslüman toplumda iyiliğin kökleşmesini ve kötülüğün giderilmesini sağlayacak bir siyasî güç meydana getirmek ve sağlam bir toplumsal yapı oluşturmakla yükümlü kılar. Bu sağlam yapı, vicdanı ve ahlâkı bozulmuş olduğu için kötülük işlemekten çekinmeyenleri, hiç olmazsa açıktan açığa kötülük işlemekten uzak tutar. Ancak hadîsin “kötülüğü el ile önleme” kısmının rastgele kişilerin kaba kuvvet kullanmalarını, düzensizliği ve başıbozukluğu ifâde etmediğini belirtmek gerekir. Çünkü bundan birçok âyet ve hadîste şiddetle yasaklanmış bulunan fitne doğar.

- **“Kötülüğe dille karşı çıkma”** sorumluluğu genel olarak iyilikten yana olma ve

²⁶⁵ Buhârî, Cum'a 11; Müslim, İmâre, 201.

“Siz hepiniz çobansınız. Heminiz güttüğünüzden sorumlusunuz. Devlet başkanı bir çobandır, tebaasından sorumludur; erkek, ailesi içinde bir çobandır, aile fertlerinden sorumludur; kadın, kocasının evinde bir çobandır ve güttüğünden sorumludur...”

²⁶⁶ Müslim, İmân 78.

kötülüğe tepki gösterme bilincinin toplumda canlı tutulmasını, eğitim, öğretim, irşâd, yazılı ve sözlü yayınlar gibi kurumsal çalışmaların önemini gösterir. Bunun için âyetle “Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun” buyrulmuştur.

- “Kötülüğe kalben buğzetme²⁶⁷” bütün müslümanlar için en düşük düzeyde bir sorumluluktur. Anılan hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber (s.a.v) bunu “imânın en zayıf derecesi” saymıştır. Çünkü kalple buğz, olumlu davranışlarla tamamlanamadığı sürece “el” ve “dil” ile kötülüğe karşı koyma yollarına başvurmadaki âcizliği ve güçsüzlüğü gösteren pasif bir tavidir.

İyiliği yaymak ve yaşanabilir hale getirmek kötülüğü önlemek, ağır olduğu kadar da zor bir görevdir. Ancak insanları iyilik yapmaya ve kötülükten uzak durmaya çağıran kişinin, öncelikle kendisi bu görevi yerine getirmelidir. Bununla ilgili bir hadîs-i şerîfte bildirildiğine göre böyle birini cehennemde görenler, “Ey filân, bu ne hal! Sen dünyada iyiliği emredip kötülüğü önlemez miydın?” derler. Adam şu cevabı verir: “Ben size iyiliği emreder, fakat kendim yapmazdım; kötülüğü yasaklar, ancak kendim kötülük yapardım”²⁶⁸

Hadîs-i Şerîf: İbni Mes’ûd’dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Allah Teâlâ’nın benden önceki her bir ümmete gönderdiği peygamberin, kendi ümmeti içinde sünnetine sarılan ve emrine uyan ihlâslı ve seçkin yakın çevresi ve ashâbı vardı. Bu samîmî çevre ve ashâbından sonra, yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıklarını yapan kimseler onların yerini aldı. Böyle kimselerle eliyle cihâd eden mü’mindir, diliyle cihâd eden mü’mindir; kalbiyle cihâd eden de mü’mindir. Bu kadcı da bulunmayanda hardal tanesi ağırlığında bile iman yoktur.*”²⁶⁹

Açıklama: Bu hadîste Hz. Peygamber (s.a.v.), dînde sapıklığa düşenler, peygamberin gösterdiği hidâyet yolundandan ayrılanlar ve sünnetleri değiştirmeye kalkanlarla cihâd etmenin, imânın bir gereği ve mü’min olmanın şartı olduğunu

²⁶⁷ **Buğz etme:** Birine karşı içten içe düşmanlık beslemek, birini sevmemek reddetmek, kınamak.

²⁶⁸ Buhârî, Bed’ü’l-halk 10.; Müslim, Zühd 51.

²⁶⁹ Müslim, İmân 80.

belirtiyor. Bizim bundan anlamamız gereken, iyiliği emir ve kötülükten nehyin de bir cihâd olduğu gerçeğidir. Şu halde cihâd elle, dille, kalple olabilmektedir.²⁷⁰

Hadîs-i Şerîf: Nu'mân İbni Beşîr'den (r.a.) gelen bir rivâyete göre Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *“Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak onları koruyanlarla yasaklarını hiçe sayarak hudûdu çiğneyenlerin durumu aynen şöyledir: Bir gemideki yerlerini almak üzere bir toplum aralarında kur'a çektiler. Bunlardan bir kısmı geminin alt katına bir kısmı da üst katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar hissemize düşen alt kattan bir delik açsak da, üst katımızda oturanlara su almak için eziyet etmemiş olsak, dediler. Eğer üstte oturanlar bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa hepsi birlikte batar, helâk olurlar. Eğer buna engel olurlarsa hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar.”*²⁷¹

Açıklama: Hadîste, fenalıklar karşısında, iyilerin tepkisiz kalmaması; kötüler yüzünden gelecek fitne, fesat, gibi sosyal problemlerin, iyiler de dâhil toplumun varlığını tehdît edeceği bildirilmiştir.²⁷² : Peygamber Efendimiz (s.a.v.) birçok hadîslerinde, insanların bir konuyu daha iyi anlamasını ve akıllarında tutmasını sağlamak için teşbihler, benzetmeler kullanmıştır. Bu hadis de onlardan biridir. Toplumda bir kısım insanların yaptıkları kötülüklere, işledikleri haramlara, uygunsuz davranışlara göz yumulur, engel olunmazsa, toplu yıkım kaçınılmaz olur. Müslümanların görevleri, sadece kendilerinin kötülük yapmamaları değil, aynı zamanda başkalarının kötülüklerine engel olmalarıdır. İslâm toplumunda bu husus devletin aslî görevlerinden birini teşkil eder. Devlet, bu iş için gereken her teşkilatı kurar, kötülüğün her çeşidinin işlenmesine engel olur. Müslüman toplumlar, bu görevi yapacak bir devlete sahip değillerse, önce onu teşekkül ettirmek aslî görevleridir.²⁷³

²⁷⁰ Kandemir, M. Yaşar, *İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Riyâzü's-Sâlihîn: “Peygamberimizden Hayat Ölçüleri”*, c. I-VII, Erkam Yay., İstanbul, 2001, c. II, s. 74-76.

²⁷¹ Buhârî, Şirket 6.

²⁷² Canan, İbrahim, *Kütüb-i Site Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, c. I-XVIII, c. II, s. 385-386.

²⁷³ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. II, s. 64-105.

Hadîs-i Şerîf: Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdular: “*Cihadın en faziletlisi, zâlim sultanın karşısında hakkı ve adaleti söylemektir.*”²⁷⁴

Hadîs-i Şerîf: Ebû Abdullah Târik İbni Şihâb el-Becelî el-Ahmesî'den (r.a.) bir rivâyete göre, Nebî (s.a.v.) ayağını özengiye koymuş vaziyette iken, bir adam: “–Hangi cihâd daha faziletlidir, diye sordu?” Peygamberimiz (s.a.v.): “–*Zâlim sultan katında söylenen hak söz*” buyurdular.²⁷⁵

Açıklama: Yukarıdaki iki hadîsle alakalı şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Zâlim idarecinin karşısında hakkı söylemek en büyük cihâddır. Zîra bu teşebbüste başarıya ulaşırsa, hem zâlim kurtulmuş ve Allah’a kulluk şuuruna ermiş olur, hem de toplum zâlimin zulmünden kurtulmuş, en büyük fazilet olan adâlete kavuşmuş olur. Böylece cihâd başarıya ulaşmış, Allah’ın adının ve dînin yeryüzünde hâkimiyeti de sağlanmış olur. Yöneticiyi ikaz edecek olanlar öncelikle âlimlerdir. Halka düşen görev ise, zâlimin zulmüne rıza göstermemek, bu zulümlere ortak olmamak, kalbiyle buğz etmek ve zâlimlerin yaptıklarını kötü görmektir.

Hadîs-i Şerîf: Mü'minlerin annesi, Ümmü Seleme Hint Binti Ebû Ümeyye Huzeyfe'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdular: “*Şu muhakkak ki sizin üzerinize birtakım âmirler/yöneticiler tâyin olunacak da siz onların yaptıklarından bazısını mâruf ve güzel göreceksiniz. Kim münker işi çirkin görürse onun günâhından berî (uzak) olur. İnkâr edip ondan sakındıran, (günâha katılmaktan) uzak olur. Ancak kim ona râzı olur ve (onu işleyenlere) uyarsa günâhından kurtulamaz.*” (Sahâbîler) dediler ki: ‘O idârecilerle savaşmayâlim mı?’ Buyurdu ki: “*Namaz kıldıkları müddetçe hayır!*”²⁷⁶

Açıklama: Yöneticilerin dîne uygun olmayan uygulamalarını hoş karşılamamak ve iyi görmemek, onlara kalben buğz etme ve isteklerini yerine getirmemek bir direniş ve hakka dâvet tarzı olarak kabul edilir. Bunları yerine

²⁷⁴ Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Fiten 13.

²⁷⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Fiten 13.

²⁷⁶ Müslim, İmâre 63.

getirmeyerek, kötülüğü hoş gören ve ona uyanlar kendileri de kötülüğe iştirak etmiş, günah işlemiş ve kurtuluşu hak edememiş olurlar

Yöneticilere tepki gösterirken de fitneye sebebiyet verici davranışlardan uzak durmak gerekmektedir. Zîra emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i an'il-münker yapmak isterken kargaşa çıkarmak zararı daha da artıracaktır. Bu sebeple özellikle yöneticilerle alakalı olarak daha özenli olunmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), yöneticinin namaza devam etmesini itaat etme konusunda önemli bir kıstas olarak belirlemiştir. Namaz, İslâm'ın en belirgin simgesi ve imânla küfrü ayıran bir gösterge olma niteliğine sahiptir. Bu özelliği sebebiyle, namaz kılan kişinin diğer dînî emir ve ibadetleri de kabul ettiği kanaat ve neticesine varılır.²⁷⁷

Hadîs-i Şerîf: İbni Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu *"İsrâiloğullarının dîndeki bozuklukları şöyle başlamıştır. Bir adam başka birine rastlar ve: "-Hey arkadaş, Allah'tan kork ve yapmakta olduğun şeyi terket, zîra o işi yapmak sana helâl değildir" derdi. Ertesi gün aynı işi yaparken tekrar o adamla karşılaşır ve onu yaptığı kötülükten yasaklamadığı gibi onunla yiyip içmekten ve birlikte olmaktan da çekinmezdi. Onlar böyle yapınca Allah, onların kalplerini birbirine benzetti".* Sonra Rasûlullah (s.a.v.) şu âyeti okudu: *"Allah'tan gelen gerçekleri örtbas etmeye şartlanmış olan şu İsrâiloğulları Dâvud ve Meryemoğlu İsa'nın diliyle lânetlenmişlerdir. Bu onların isyan etmeleri ve hak, adâlet sınırlarını aşmalarındandır. Onlar birbirlerini işledikleri kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmadılar. Yaptıkları şey gerçekten ne kötü idi ve şimdi onlardan birçoğunun Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenlerle dost olduklarını görebilirsin. Nefislerinin onlar için önceden hazırladığı şey ne kadar kötüdür ki Allah onlara gazâp etmiştir, onlar azâpta ebedî kalacaklardır. Eğer onlar Allah'a ve kendilerine gönderilen peygambere ve ona indirilen her şeye gerçekten inansalardı bu; Allah'tan gelen gerçekleri örtbas edenleri dost edinmezlerdi. Ama onların çoğu İlâhî sınırları aşan kimselerdir."*²⁷⁸ Bu âyeti okuduktan sonra peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Hayır Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emreder kötülüklerden sakındırır, zâlimin elini tutup zulmünden el çektirir, hakka döndürüp hak üzerinde tutarsınız, ya*

²⁷⁷ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. II, s. 83-85.

²⁷⁸ Mâide, 5/78-81.

*da Allah kalplerinizi birbirine benzetir de İsrâiloğullarına lânet ettiği gibi size de lânet eder.*²⁷⁹

Açıklama: Bu rivâyet, toplumun nasıl bozulmaya başladığını, niçin lânetlendiğini, yani Allah'ın rahmetinden mahrum bırakıldığını ve âkibetlerinin ne olduğunu gözler önüne sermektedir.²⁸⁰ Şâyet halkta başlayan bozulmaya âlimler ve yöneticiler engel olmaz, ma'rûfu emir ve münkerden nehiy vazifesini yerine getirmezlerse, bunun aksine kötülöklere göz yumar, kötü olan fiileri irtikap edenlerle aynı ortamı paylaşıp onlarla yiyip içerlerse, Allah da onların kalplerini birbirlerine benzetir; günah işlemeyenlerin kalplerini, günah işleyenlerin kötölökleri yüzünden karartır. Çünkü onlar, günah işleyenleri günahlarından vazgeçirmemiş, aksine hoş görmüşlerdir. Böylece hepsinin kalpleri katılaşmış, hakkı ve hayrı kabulden uzaklaşmış, isyanları sebebiyle rahmetten de mahrum bırakılmışlardır.

Zîra önceki paragraflarda ifâde ettiğimiz gibi müslümanın kötölöğü işleyenlere karşı kalbinden gelen tepkiyi ortaya koyması imânın en zayıf noktasıdır. İnsan kalbinden alaka duymadığı biriyle isteyerek beraber olmak istemeyeceğine göre buna rağmen kötülerle beraber olmaya devam ediyorsa o kişide imân zafiyeti baş göstermiş demektir. Bu da kalplerin negatif istikamette birbirine benzemesine yol açacaktır. Dolayısıyla müslüman kişi, çevresindeki olumsuz gelişen olaylar karşısında tavrını ortaya koyarak ilgili şahıslar nezdinde tepkisini göstermelidir. Bu davranış neticesinde hatalı davranışı sergileyenler belki de tevbe etme konumuna geleceklerdir. Zaten buradaki tepkinin sebebi insanları hatalarıyla başbaşa bırakıp kaderlerine havale etmek değil; onları ıslah ederek ma'rûfun hazzını alabilmelerine yardım etmektir.

Hadîs-i Şerîf: Hz. Huzeyfe'den(r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) şöyle buyurdular: *“Canımı gücü ve kudretiyle elinde tutan Allah'a yemin ederim ki; ya*

²⁷⁹ Ebû Dâvûd, Melâhim 17.

²⁸⁰ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. II, s. 101-103.

iyilikleri emreder, kötülüklerden sakındırırsınız ya da Allah size yakında üzerine bir belâ gönderir de sonra Allah’a duâ edersiniz de duânız kabul edilmez.”²⁸¹

Açıklama: Bu hadis, bize iyilikleri emir ve kötülüklerden nehiy vazifesini yerine getirdiğimizde kazanacağımız mükâfatı, ihmâl ettiğimizde ise uğrayacağımız musîbeti açıkça bildirmektedir. Birincisi müsbet bir davranış, ikincisi ise o müsbet davranışı yapmadığımızda uğrayacağımız menfî neticedir. Müsbet olan, iyiliği emir ve kötülükten nehiy vazifesini yerine getirmemizdir. Menfî netice ise, vazifemizi yerine getirmediğimiz takdirde uğrayacağımız musîbetlerdir

Kötü kimselerin toplumların başına musallat olması, idarecilerin işledikleri zulümler yüzünden toplumun fitnelere sürüklenmesi, müslümanlar arasında düşmanlıkların ortaya çıkması ve benzer musibetler, her ferdi içine alan genel mahiyetteki belâlardır. İyiliği emir ve kötülükten nehiy vazifesini ihmal eden veya terkeden toplumlar, bu belâların en yakın muhatabı olurlar.

Musîbet ve belâ anında yapılan duanın da kabul edilmeyeceği, bu hadiste açık bir şekilde bildirilmektedir. Çünkü musibetlerin gelmesine sebep olan kötülüklerle karşı mücadele edilmemiş, ma’rûfu emir ve münkeri nehiy görevi yapılmamıştır. Böylece duanın kabul edilebilmesi için gerekli şartlar da yerine getirilmemiştir.²⁸²

Hadîs-i Şerîf: Ebû Saîd el-Hudrî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebi (s.a.v.): *“Yollar üzerinde oturmaktan sakınınız”* buyurdu. Sahâbîler: Yâ Rasûlallah, bizim yol ve sokaklarda oturmaktan vazgeçmemiz mümkün değil, çünkü oralarda lüzumlu işlerimizi konuşuyoruz, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): *“Madem ki vazgeçemiyorsunuz, mutlaka oturmak zorunda kalıyorsunuz; öyleyse yolun hakkını veriniz”* buyurdular. Bunun üzerine; *“yolun hakkı nedir yâ Rasûlallah?”* diye sorulunca; Peygamberimiz (s.a.v.): *“Harama bakmaktan gözleri korumak, gelip geçenlere eziyet vermemek, verilen selâmı almak, İslâm tarafından iyi denilen şeyleri tavsiye edip kötülüklerden sakındırma vazifesini yerine getirmektir”* buyurdular.²⁸³

²⁸¹ Tirmizî, Fiten 9.

²⁸² Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. II, s. 95-96.

²⁸³ Buhârî, Mezâlim 22.; Müslim, Libas 114.

Açıklama: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yol üzerine oturmayı yasaklaması burada oturmak haram olduğu için değil, oralarda haram işlenmesine engel olma ve insanları haram işlerden sakındırma sebebiyledir. Sahâbe (r.a.), önceden gelen alışkanlıklarıyla, dîn ve dünyalarına ait işlerini evlerinin bulunduğu yollar üzerine oturarak konuşup hallediyorlardı. Bu sebeple yol ve sokaklarda oturma âdetlerinin zarureten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hadîsten anlaşılan mânâ, mutlaka yolda oturmak gerekiyorsa yolun hakkı olan bu dört görev yerine getirilerek fitnenin önüne geçilmesi dolayısıyla iyiliği emir ve kötülüğü önleme görevi yerine getirilmiş olacaktır.²⁸⁴

Hadîs-i Şerîf: Ebû Bekir es-Sıddık (r.a.) şöyle demiştir: "Ey insanlar şüphesiz siz şu âyeti okuyorsunuz (fakat, yanlış anlıyorsunuz): *“Ey imân edenler! Siz yalnız kendinizden sorumlusunuz. Eğer siz doğru yolda iseniz sapıklığa düşenler size hiçbir zarar vermezler. Hepinizin dönüşü Allah’a olacaktır ve o zaman Allah size hayatta yapmış olduğunuz şeyleri bildirecektir.”*²⁸⁵ Zîra ben Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: *“Şüphesiz ki insanlar zâlimi görüp de onun zulmüne engel olmazlarsa Allah’ın bütün insanları gazâba uğratması pek yakındır.”*²⁸⁶

Açıklama: Âyette kastedilen mânâ, her fert kendi vazifesini yapar, İslâm toplumu da geneli itibarıyla iyi hal üzere bulunur, hidâyet üzere gider, böylece fert ve toplum olarak müslümanlar doğru ve hak yolda olurlarsa, kâfirlerin, müşriklerin yabancı dîn ve milletlerin sapıklıkları onlara zarar vermez, tarzında anlaşılmalıdır. Yoksa, ben kötülük yapmıyorum ya, başkaları ne yaparsa yapsın diyerek, içinde yaşadığı toplumdan kopuk bir hayat süren ve onların dertleriyle ilgilenmeyenler, bizzat kendileri doğru yolu bulamamış, sorumluluk hissine sahip olamamış sayılırlar. Neticede, toplumun yönetimini şerhilerin ve sapıkların ellerine teslim ederler. Bundan doğacak zararı da herkes çeker.

Âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre sözü edilen “toplumsal fitne” veya “toplumsal bela”, sadece kötülüğü yapan bireyleri değil, bunlara seyirci kalan iyi kimseleri de içine alır. Burada izâhı gerektiren önemli bir husus vardır ki o da şudur:

²⁸⁴ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. II, s. 89-92.

²⁸⁵ Mâide, 5/105.

²⁸⁶ Tirmizî, Fiten 8.

Şâyet iyi kimseler, kötülük yapan bireyleri kontrol altına alır, kötülüklerinin yayılmasına engel olurlarsa, gelecek bela veya fitne sadece kötülerle sınırlı kalır. Ancak kötülüğü yapanlar toplumun değer yargılarını hiçe sayarak günahları açıktan işlerler, toplum da bunları baskı altında tutacak güçten uzak ve zaaf içerisinde olursa, işte o zaman fitne iyilerin de içinde bulunduğu bütün bir toplumu içine alır

Hadîs-i Şerîf: Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) iki şeyden birini yapma konusunda serbest bırakıldığı zaman günâh olmadığı sürece mutlaka en kolay olanını tercih ederdi. Yapılacak iş günâh ise ondan daima en uzak kalan kendisi olurdu. Allah’ın yasakladığını çiğnemediği sürece şahsı adına hiç bir şeyden intikam almamış; Allah’ın yasağı çiğnenmiş ise onun cezasını mutlaka Allah için vermiştir.”²⁸⁷

Açıklama: Bu hadîs-i şerîfe göre Allah Rasulü(s.a.v.) helal ve haram hususunda çok titiz davranmış, günaha uzanan yollardan uzak durmuştur. Aynı zamanda insanlara zor gelmeyecek uygulamaları tercih etmiş ve emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i an’il-münker prensibinin uygulanmasında taviz vermemiştir.

Hadîs-i Şerîf: Ebû Zeyd Üsâme İbni Zeyd İbni Hârise (r.a.)şöyle dedi: Resûlullahı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim:

“Kıyamet günü bir adam getirilir ve cehennem ateşine atılır. Bağırsakları karnından dışarı çıkar ve onlarla birlikte değirmen döndüren merkebe gibi döner durur. Cehennem halkı onun yanına toplanırlar ve derler ki:

*– Ey fîlân! Sana ne oldu? Sen iyiliği emredip kötülükten nehyetmez miydin? O kişi de:–Evet, iyiliği emrederdim, fakat kendim yapmazdım, münkerden nehyederdim, fakat kendim yapardım, der.”*²⁸⁸

Açıklama: Bu hadîs-i şerîf, mü’min olan, hatta iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmak gibi bir vazifeyi yapan bir kimsenin cehenneme girişini ve oradaki kötü akıbetini gözler önüne sermektedir. Bir kimsenin kendi söylediklerine kendisinin uymaması ve aksini yapması çok kötü bir davranış ve şahsiyetsizliktir. Bu hadîs,

²⁸⁷ Buhârî, Menâkıb 23.; Müslim, Fezâil 77.

²⁸⁸ Buhârî, Bed’ül-halk 10; Müslim, Zühd 51.

böyle kimselerin kıyamet gününde ne halde ceza göreceklerini apaçık ifâde etmektedir.²⁸⁹

Hadîs-i Şerîf: Ebû Amr Cerîr İbni Abdullah’dan (r.a.) gelen bir rivâyette Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdular: *“İslâm’da iyi bir çığır açan kimseye, açtığı o çığırın sevâbı verileceği gibi, o yolda gidenlerin sevabı da verilir ve onların sevabından da hiç bir şey eksilmez. Her kim de İslâm’da kötü bir çığır açarsa, o kimseye açtığı çığırın günâhı yükletildiği gibi, kendisinden sonra o yoldan gidenlerin günâhı da yükletilir. Fakat onların günâhlarından da hiçbir şey noksanlaşmaz.”*²⁹⁰

Açıklama: Açılan çığır iyi veya kötü olabilir. Bu çığır açan ve o çığırda yürüyenler ecir, sevap veya günah kazanırlar. bu konuda en büyük fazilet, örnek ve önder olanındır. Onun açtığı yoldan giden herkesin ecrinden bir pay, o kişiye ayrılır. Fakat o çığırda yürüyenlerin sevabından da hiç bir şey eksilmez. Buna karşılık kötü bir çığır açana da büyük bir vebal vardır. O kötü çığırda yürüyen herkesin günahından bir pay, kendilerinin günahı hiç eksilmeksizin, o çığır açana yazılır²⁹¹

Hadîs-i Şerîf: Ebû Rukayye Temîm İbni Evs ed-Dârî’den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Nebî (s.a.v.) *“Dîn nasîhattir.”* buyurdular Ashâb sordu: *‘Kim için nasîhattir ya Rasûlallah?’* *“-Allah için, Kitab’ı ve Rasûlü için, müslüman devlet adamları ve bütün müslümanlar için.”*²⁹²

Açıklama: Nasîhat, sözlükte öğüt vermek, iyi ve hayırlı işlere davet, kötü ve şer olan şeylerden nehyetmek, bir işi sadece Allah rızası için yapmak, ihlâslı, samîmî olmak mânâlarını ifade eder.

• **Dînin Allah için nasîhat oluşu:** Dînin Allah için nasîhat oluşunun ilk basamağı Allah’a imandır. O’na şirk koşmamak, O’na kulluk ve ibadette ihlâslı davranmak, Allah için sevmek, Allah için buğz etmek, Allah’a itaat edene dost, isyan edene düşman olmak, nimetlerine şükretmek, ... gibi konular, Allah’a imânın gereği ve dînin Allah için nasîhat oluşunun gereğidir.

²⁸⁹ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. II, s. 109-110.

²⁹⁰ Müslim, Zekât 69.

²⁹¹ Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. II, s. 13-14.

²⁹² Müslim, İmân 95.; Buhârî, İmân 42., Ahkâm 43.; Tirmizî, Birr 17.; Ebû Dâvûd, Edeb 59.

• Dînin Allah'ın kitabı için nasîhat oluşu: Allah'ın kitabından maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bir müslüman, bütün semavî kitapların Allah katından indirildiğine, Kur'an'ın o kitapların sonuncusu ve onlara şahit olduğuna inanır. Bu, dînin, Kur'an için nasîhat oluşunu ifâde etmektedir.

• Dînin Allah'ın Resûlü (s.a.v.) için nasîhat oluşu: Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğunu kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek, Kur'an ve sahîh sünnetle getirip bildirdiklerine iman etmek ... Peygamber'e inanmanın gerekleridir. Bu prensipler, dînin, Resûlullah için nasîhat oluşunun ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

• Dînin mü'minlerin yöneticileri için nasîhat oluşu: Müslümanları yönetenler, onların işlerinin başına geçenler, müslümanlardan olmalıdır. Çünkü müslümanların kendilerini yönetenlere itaat etmeleri bir zorunluluktur. Bizlerin yöneticilere nasîhatımız, onlara karşı vazifemiz, kendilerinin iyi ve dürüst olmalarını, doğru yolu bulmalarını, adaletli davranmalarını istemektir.

• Dînin tüm müslümanlar için nasîhat oluşu: Her yaştan, her renkten, her ırktan, her cinsten ve her seviyede insanıyla ümmet bir bütündür. Herkesin birbirine karşı vazife ve mes'uliyetleri vardır. İşte bunları öğrenmek, öğretmek, dîn ve dünyalarına ait faydalı olan şeyleri insanlara göstermek iyilikleri emir, kötülükleri nehyetmek... dînin bütün müslümanlar için nasîhat oluşunun gereğidir.²⁹³

Emr-i bi'l-marûf ve nehy-i an'il-münker konusunda hadîs-i şerîfler bahsi geçenlerle sınırlı değildir. Fakat biz burada konunun anlaşılması amacıyla numûne olmak üzere önemli gördüğümüz bazılarını tercih ederek açıklama yoluna gittik.

Görüldüğü üzere hem Kur'an'da ve hadiste müstesnâ bir yer ve fevkalâde bir ehemmiyet verilmiş olan emr-i bi'l-marûf ve nehy-i an'il-münker işinin mutlak olarak farziyyetinde bütün İslâm fırkaları ittifak eder. Ehl-i Sünnet'e göre, fûrû'dan olan bu mesele Mu'tezile'ye göre usûlden (ana meselelerden) sayılmıştır.²⁹⁴ Biz de bu sebeple bu prensibin itikâdî ekollerden bazılarının görüşlerini ortaya koyarak İslam tarihi boyunca nasıl anlaşıldığını ve pratikte ne gibi etkiler doğurduğunu izâh edeceğiz.

²⁹³ Daha geniş bilgi için bkz.:Kandemir ve Arkadaşları, *Riyâzü's-Sâlihîn*, c. II, s. 29-37.

²⁹⁴ Canan, *Kütüb-i Site*, c. II, s. 386-387.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ AN'İ'L-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEN) PROBLEMİNİN BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERE GÖRE TAHLÎLİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YANSIMALARI

A. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İ'L-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEN) PROBLEMİNİN BAZI İTİKÂDÎ MEZHEPLERE GÖRE TAHLÎLİ

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker prensibinin tarihte kurumsal anlamda uygulandığı görüyoruz. Tüm bu örnekler Kur'ânî bir ilkenin nasıl yorumlandığını göstermektedir. Bu prensip, düşünce akımları tarafından da farklı farklı yorumlanmıştır; meselâ akılcı bir ekol olan Mu'tezile, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesini belli bir dönemde siyasî amaçlar için bir araç olarak kullanmış daha sonraları ise ahlâkî ilkeler bağlamında değerlendirmiş ve buna göre savunmuştur. Siyâseten güçlü olsun veya olmasın her fikir ekolünün bu tarz uygulamalarının temelinde, yanlış anlaşıldığını düşündüğümüz emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesi vardır. O halde bu ilkenin belli başlı ekoller tarafından nasıl anlaşıldığını bilmekte yarar vardır.

1. Hâricîlik Ekolünde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek)

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Arap Yarımadasının çeşitli yerlerinde yaşayan bedevîler ayaklanmaya başladılar. Bunlardan bir kısmı dinden çıktıklarını, bir kısmı da zekât vermeyeceklerini açıkladılar.²⁹⁵ Bunun asıl amacı merkezî otoriteyi tanımamaktı. Ancak halife Ebû Bekir (r.a.), otoriteye karşı zekât vermeyerek ve din değiştirerek baş kaldıran bu bedevî kabîlelere savaş açtı. Tarihte

²⁹⁵ Taberî, Ebu Cafer Muhammed, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zeki Kadiri Ugan, Maârif Vekâleti, Ankara, 1954/1958, c. III, s. 244.

Ridde Savaşları olarak isimlendirilen bu isyan bastırma savaşları merkezî otoritenin tekrar sağlanması bakımından önemlidir.²⁹⁶

Kabîle ruhunu ve bedevî zihniyetini terk edememiş bu kabîleler, Hz. Osman'ın (r.a.) hilâfetinin son dönemlerinde tekrar sahneye çıktı. Özellikle Hz. Osman'ın (r.a.) çok önemli ve kârlı valiliklerden bir kısmını kendi soyundan gelenlere vermesi İslâm toplumu içinde huzursuzluk meydana getirdi. Bu valiler, yanlış tutumları ve halka uyguladıkları baskı sebebiyle Hz. Osman'a (r.a.) şikâyet edildi.²⁹⁷ Kimilerine göre Hz. Osman (r.a.), bu şikâyetleri yeteri kadar önemsememiş, gerekli önlemleri almamıştır. Tüm karışıklık ve iç gerginliğin yaşandığı dönem Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle farklı ve daha sıkıntılı günleri beraberinde getirmiştir.

Hz. Osman'ın (r.a.) ardından Hz. Ali (r.a.) de oldukça karışık ve gergin bir ortamda hilâfet makamına geçmiştir. Toplumsal sorunlarla başa çıkmaya, Hz. Osman'ın katillerini bulmaya çalışan Hz. Ali (r.a.), bir taraftan da Hz. Muâviye'nin (r.a.), kendi hilâfetine karşı saldırısıyla başa çıkmaya çalışmıştır. Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesinde etkisi olan gruplar, Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti döneminde de sahneye çıkmıştır. Başlangıçta Hz. Muâviye'ye (r.a.) karşı Hz. Ali'nin (r.a.) yanında yer alan bu gruplar, disiplinsizlikleri ve isyanlarıyla Hz. Ali'yi (r.a.) de zor durumda bırakmıştır. Bu isyan hareketleri Emevîler döneminde de devam etmiştir. Hâricîler olarak isimlendirilen bu isyankâr grupların, inançları da yine başkaldırı esasına dayanmıştır.

Hâricîlerin temel düşüncesi, zâlim imama karşı başkaldırı prensibi olarak da yorumlanabilir. Başkaldırının meşrûyetini de “emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker” ilkesine dayandırmışlardır. Bu ilkeden hareketle, ister Hz. Ali (r.a.), ister Emevîler ve isterse Abbâsîler döneminde olsun, iktidara karşı sürekli başkaldırı halinde olmuşlardır.²⁹⁸ Onlara göre zâlim yöneticileri ister kılıçla, ister başka bir araçla yönetimden kaldırmak ve bu görevi hak eden kişiye vermek gereklidir. Bu amaçla yapılacak her türlü şiddet meşrûdur. Aynı zamanda zâlim bir yöneticinin,

²⁹⁶ İlhan, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu an'il-Münker*, s. 104.

²⁹⁷ Taberî, Ebu Cafer Muhammed, *Tarîhu'l-Umem ve'l-Mulûk, Matbaatu'l-İstikâme*, Kâhire, 1939, c. III, s. 372.

²⁹⁸ Ay, Mahmut, *Mu'tezile ve Siyâset*, Pınar Yay., İstanbul, 2002, s. 197.

imamın başlarında kalmasına razı olanlar, olup bitenlere ses çıkarmayanlar ve harekete geçmeyenler, İslâm'ın açık bir prensibini, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)i göz ardı edenlerdir.²⁹⁹

Hâricîlerin bir kolu olan İbâdîler için de devletin en önemli unsuru adâleti sağlamasıdır. Onların “adâlet anlayışları, iyiliği emretmek ve kötülükten yasaklamak şeklinde ifâde edilmiştir.³⁰⁰ Ancak Hâricîler, davranışlarında kendilerine yön veren anlayışlarını bir sistem, bir ekol haline getirememişlerdir.³⁰¹

“Emr-i bil ma'rûf ve nehy-i ani'l münker” ilkesi, İslâm toplumunda ilk kez Hâricîler tarafından uygulanan şiddetin dînî dayanak noktası olmuştur. Hâricîlerin fanatik yapısı, ilk Müslüman toplumda bulunan otoriter damarın kendini örgütlü olarak dışa vurmasıdır.³⁰² Hâricîlerin “bu inançları bir nevî anarşist inancı idi”³⁰³ ve bu inançları doğrultusunda halka baskı uygulamışlar ve birçok masûm insanı öldürmüşlerdir. İslâm'ın ilk dönemlerindeki bu muhâlif hareket³⁰⁴, devrim yapmanın meşrûluğunu, Kur'ân'ın ümmete iyiliği emredip, kötülükten alıkoymayı dayanışma yoluyla yerine getirmeyi vâcip kıldığına ve kötülüğü düzeltmenin ilk yeğlenen yolu olarak “kuvvet” kullanmanın vâcip bir iş olduğuna dayandırmışlardır.³⁰⁵ Hâricîler “sizden iyiliğe çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun.”³⁰⁶ âyetini dayanak kabul etmekle birlikte, adâletsizliğe ve zulme karşı duruşa çağıran âyetleri de fikirlerinin temeline oturtmuşlardır. Ancak cihadı, kılıçla mücâdeleyi müslümanlara karşı yapmışlardır. Hâricî Nâfî b. Ezrak tarafından benimsenen ve kararlı bir şekilde uygulanan isti'râz bunun en açık göstergesidir. Hâricî bir eylem olarak isti'râz “kişinin inanç ve kanâatleri konusunda açıklamalarda bulunmasını istemek; düşünmeden adam öldürmek”³⁰⁷, anlamında kullanılmıştır.

²⁹⁹ İlhan, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu an'il-Münker*, s. 107.

³⁰⁰ Fırlı, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ankara, 1983, s. 119.

³⁰¹ İlhan, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu an'il-Münker*, s. 114.

³⁰² Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005, s. 109.

³⁰³ Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yay., Ankara, 1979, s. 279.

³⁰⁴ Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 183.

³⁰⁵ Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* s. 191.

³⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/104.

³⁰⁷ Öz, “İsti'râz”, *DİA*, c. XXIII, s. 374.

İsti'râz, bilhassa Ezârika'nın ortaya çıkışıyla uygulanmaya başlamıştır. Buna göre Ezarika mensupları, kendilerinden olduğunu iddiâ ederek karargâhlarına gelen kişileri samîmîyetlerini denemek üzere imtihana tabi tutar, bunun için de yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklîf ederlerdi. İmtihan edilen kişi esiri öldürürse samîmîyetini kanıtlamış olur, aksi takdirde münâfık ve müşrik sayılarak kendisi öldürülürdü. Ancak yahûdi, hristiyan ve mecûsîler hakkında isti'râzın uygulanması haram sayılmıştır.³⁰⁸

Nâfi b. Ezrak'tan sonra da fırka bünyesinde isti'râz uygulaması devam etmiştir. Ancak Hâricîlerin günümüze intikal eden tek fırkası İbâdiye'de ise isti'râz hiçbir zaman uygulanmamıştır.³⁰⁹ Kısaca, Hâricî zihniyet isti'râzı diğer Müslümanlara ve sivil halka uygulamıştır.

Havâric, siyasî-fikrî ihtilâfî siyâset alanından din alanına taşıyarak, siyasî çekişmenin karakterine imân ve küfür hükümlerini geçerli kılmış³¹⁰, zâlim yöneticiye ve ona uyan halka “iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek”i kılıçla uygulamışlardır. Hâricîlerin sürekli başkaldırıları aktif sonuçlar doğurmamış ve başarılı olmamıştır. Kendilerini her defasında yok olma noktasına götüren başkaldırıları aynı zamanda İslâm toplumuna da zarar vermiştir.³¹¹

2. Mu'tezile Ekolünde Emr-i bi'l-ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek)

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek), ilk dönemlerde ortaya çıkmış meselelerden biridir. Aynı zamanda Kelâm İlminin kurucusu ve ilk Kelâm ekollerinden biri olan Mu'tezile'nin de beş temel prensibinin sonuncusudur: Tevhîd, Adâlet, Va'd ve va'îd, el-Menzile beyne'l-menzileteyn, el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker, şeklinde sistematize edilen Mu'tezilî düşünce, ahlâkî içerikli bu ilkeyi farklı yorumlamıştır.³¹² Amelî

³⁰⁸ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitâbu'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır, 1317/ 1320, c. V, s. 152.

³⁰⁹ Öz, “İsti'râz”, *DİA* c. XXIII, s. 374.

³¹⁰ Mustafa, *İslam Siyasî Düşüncesinde Muhalefet* s. 213.

³¹¹ Ay, *Mu'tezile ve Siyâset*, s. 198.

³¹² Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitapevi Yayınları, 4. Baskı, Konya, 1998, s. 448.

tevhîd olarak nitelendirilen emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibi, düşünce ve itikatla da ilişkilendirilmiştir. Mu'tezile bu esasın daha çok amelî tarafıyla ilgilenmiş, zındık ve fâsık kimselerle cihadın fazîlet, kaçmanın İslâm'a karşıt olmakla denk olduğunu savunmuştur.³¹³

Mutezilî âlimlerden tümü -Ebû Bekir el-Asam³¹⁴ dışındakiler- bu prensip hakkında fikir birliği içinde olmuşlardır. Herhangi bir kötülüğün ve fesâdın yok edilebilmesi için kalple, dille ve elle mücâdele etmenin gerekli olduğunu ve bu ilkenin usûlden sayılması gerektiğini belirtmişlerdir.³¹⁵ Ancak Mu'tezile'nin bu konudaki fikirlerine bakıldığında, daha çok siyasî bir anlayışın söz konusu olduğu görülmektedir. Yani “zulme karşı kuvvet kullanma ve adâletsiz idârecilere isyan şeklindeki siyasî boyutla, iyiliğin yerleştirilmesi ve kötülüğün ortadan kaldırılması şeklindeki ahlâkî boyut”³¹⁶ birbirine karıştırılmış ve tarih boyunca yaşananlara da daha çok bu siyasî bakış yön vermiştir.

Mu'tezile, İslâm Dini'nin korunması ve adâlet ilkesinin zedelenmemesi için toplumsal düzeyde yaşanan sapmalara karşı silâhlı devrimi zorunlu görmüş ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesini, siyasal mücâdelenin temeli olarak kabul etmiştir.³¹⁷ İlk Mutezilî âlimler Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd, siyasî adâlet konusundaki hassasiyetlerine binâen, âdil olmayan Emevî halifelerini eleştirmişlerdir. Eleştirilerinin hareket noktası da “zulme karşı koyma ve adâletsiz idârecilere isyan” şeklinde yorumladıkları emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesidir.

Emevî iktidarı hüküm sürerken, Mutezilî âlim Vâsıl b. Atâ uzak memleketlere dâîler, dâvetçiler göndermiştir. Vâsıl'ın uzak ülkelere gönderdiği dâîler, bu yerlerde hem propoganda yaparak görevlerini yerine getiriyor, hem de ticaret yapıyorlardı.

³¹³ Subhî, Ahmet Mahmut, *fî İlmi'l-Kelâm*, Dâru'n- Nahdati'l- Arabiyye, Beyrût, 1985.c. I, s. 166.

³¹⁴ Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibini kabul etmeyen tek Mutezilî âlim Ebû Bekr el-Asam'dır.

³¹⁵ Subhî, *fî İlmi'l-Kelâm* c. I (Mu'tezile), s. 166.

³¹⁶ Aydın, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, 67.

³¹⁷ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsan Özgürlüğü Sorunu*, s. 100.

Zâlim hükümdara karşı isyanı ve muhalefeti, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibinden destek alarak, meşrûlaştıran ilk dönem Mutezilî âlimleri, daha çok siyasî bir anlayışı benimsemiş, âdil siyâset ve yönetim kaygısıyla, itikadî fikirlerini bu konu bağlamında oluşturmuşlardır. Sadece Emevîler döneminde değil, Abbâsî hilâfeti esnâsında da adâlet konusunda hassas davranmışlardır. Bu sebeple, bu prensibin siyasî boyutunun Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Meselenin ahlâkî boyutu; emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)'in akılla mı yoksa nassla mı bilinmesinin vucûbiyeti³¹⁸, münkerden sakınmanın vâcip olduğu, önce yumuşaklıkla, sonra sert sözle, nihâyetinde dövmenin ve de öldürmenin vucûbiyetini³¹⁹ içermektedir. Bu mevzular daha çok sonraki dönem Kelâm âlimlerini, Ebû Ali Cubbâî, Ebû Hâşim Cubbâî gibilerini meşgul etmiştir. Yine Mutezilî âlim Kâdî Abdulcebbar, bu esasın tamamen ahlâkî boyutunu tartışmış ve ahlâkî bir ilke olarak tanımlamıştır.

Siyasî veya ahlâkî olarak kabul edilmesi ve tartışılması bakımından emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesi, Mu'tezilenin ilk dönemlerinden itibâren imâmetle yani devlet yönetimiyle ilişkili görülmüştür. Zâlim imama (yönetici) başkaldırının bir dayanağı olarak görülmesinin yanında, Abbâsî hilâfeti esnâsında, bazı halifelerin halkı baskı altında tutmasının da bir bahanesi olmuştur. İmamı kontrol etme ve zulmünü önlemenin bir yolu iken imamın kendi görüşünü baskı ve eziyetle halkına kabul ettirme şekline dönmüştür.

İslâm tarihinde 'mihne' kelimesiyle ifâde edilen siyasî baskı, soruşturma ve işkenceler Abbasi Halifesi Me'mun döneminde³²⁰ vuku bulmuştur. Halife Me'mun, hayatının sonlarına Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğu nazariyesinin kabulü için halkın tümünü kapsayan bir emir yayınladı.³²¹ Buna göre Kur'ânın yaratılmış olduğunu kabul etmeyenler, Me'mun'un da siyasî otoritesini kabul etmemiş

³¹⁸ Kâdî, Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan b. Ahmed b. Halîl, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1988, s. 742 vd.

³¹⁹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 744 vd.

³²⁰ 198-213/833-842.

³²¹ Bozkurt, "Me'mun", *DİA*, c. XXIX, s. 103.

olacaklardı.³²² Halku'l-Kur'ân tartışmaları ilk kez h.2. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır.

Mu'tezile âlimleri, sıfatları, zât ile kâim ezeli mânâlar olarak telakkî etmeyi, Allah'ın yaratıklarına benzetilmesini gerektireceği düşüncesiyle reddetmiş ve onların hâdis (sonradan yaratılmış) olduklarını söylemişler, bu sebeple de İlâhî bir sıfatın tecellîsi olan Kur'ân'ın yaratılmışlığı fikrini savunmuşlardır. Bu fikri benimseyen Abbasi halifesi Me'mun da bu fikrin kabulü için baskı uygulamaktan çekinmemiştir. Me'mun, yayınladığı bir ferman ile Halku'l-Kur'ân görüşüne bağlanmayan hiçbir yargıcın görevinde kalmayacağını ilan etti. Me'mun, siyasî otoritenin kabul ettiği fikir ve inançları benimsemeyenlerin muhâkeme edilmesi ve iknâ edilmeye zorlanması için Mihne müessesesini kurdu. Mihne müessesesi, ilk teşkilatlı ve sistematik soruşturma-araştırma kurumudur. Halife Me'mun "Halku'l-Kur'ân" şeklinde terimleşmiş olan, Kur'ânın yaratılmışlığı tezini resmîleştirerek bir devlet politikası haline getirdi. Kur'ânın mahlûk olduğunu kabul etmek sadece kelâmî değil, siyasî saflaşmayı sağlıyordu.³²³ Böylece Kur'ânın yaratılmış olduğu fikrini açıkça ve kesin bir dille reddeden âlimler üzerinde büyük baskı uygulandı. Bu âlimlerden biri Ahmed b. Hanbel'di. O, kendi fikrine bağlı kaldığından ezâ ve işkenceye marûz kalmıştır. Bu durum özellikle halk arasında hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Mihne olayları sonucunda Mutezili düşünce kamuoyuna oldukça olumsuz göründü.³²⁴

İktidarın ve halkın gözünden düşen Mutezili düşünce bu sebeple emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibinin siyâseten yorumlanmasından da uzaklaşmış oldu ve daha önce belirttiğimiz üzere, bu ilkenin ahlâkî yönleri üzerinde duruldu. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesinin güzelliğinin akılla kanıtlanabileceği savunuldu. Bu görevin aklen güzelliği üzerinde fikirler üretildi.

'Bizden biri bir başkasına zulmedildiğini gördüğünde bunun kabîh, çirkin olduğunu bilir. Ve ona bunu nehyetmek gerekir.' Vucûbiyet de bu ilkenin bazı

³²² Ay, Mu'tezile ve Siyâset, s. 304.

³²³ Bozkurt, Nahide, "Me'mun", *DİA*, c. XXIX, TDV Yay., Ankara, 2004, s. 103.

³²⁴ Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak* s. 106.

türlerine özgüymüş gibi görülmez.”³²⁵ Bu fikirlere göre kutsallık denmese de, ilkesellik ve genellik bağlamında³²⁶, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)'in önemi ortaya konuyordu.

Mu'tezile'ye göre iyiliği emretme ve kötülüğü önleme görevi belli niteliklere sahip kişiler tarafından yapılmalıdır. Toplum içinde bir grup insanın bu sorumluluğu yerine getirmesiyle, diğerleri üzerinde bu yük kalkmış olur. Bu yönüyle emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) görevi farz-ı kifâyedir.³²⁷ Ancak bu görevi, iyiliğin ve kötülüğün ne olduğunu bilenler yapabilir.

Câhil bir kişinin buna yetkisi yoktur. Mutezilî âlimler, toplumun siyasî yaşamını sağlam temellere dayandırmanın bir gereği olarak emr-i bi'l-ma'rûfu zorunlu görmüşlerdir. Bu zorunluluğun da öncelikle yumuşak bir dil veya üslûpla yerine getirilmesi, bunun bir faydası olmazsa sert davranılması, bu da fayda vermezse, amacı gerçekleşinceye kadar el veya silâh kullanılması öngörülmüştür.³²⁸

Mu'tezileye göre kötülük kimin eliyle işlenirse işlensin – bu kişi zâlim yönetici de olabilir - kötülüğün toplum hayatına hâkim olması engellenmelidir. Bu sebeple Hz. Peygamber'den (s.a.v.) çeşitli hadîsler rivâyet etmişlerdir. Hz. Huzeyfe'den (r.a.) rivâyet edilen hadîs buna örnek olabilir. “Dedim ki: ‘Ya Rasullallah, bize verilen bu hayırdan sonra, daha önce üzerinde olduğumuz şerrin bir benzeri tekrar olacak mı? ’ ” “-Evet!”, dedi. Dedim ki: ‘O zaman kendimizi ne ile koruyâlim?’ Buyurdular ki: “-Kılıçla!”³²⁹

Mu'tezile, kötülüğün ortadan kaldırılmasının son aşamada kılıçla olabileceğini savunmuş, ancak böyle bir devrimin âdil bir imam önderliğinde başarılı olacağını söylemiştir. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) görevinin yerine getirilmesinin şartları vardır. Bunlar Mutezilî âlim Kâdî Abdülcebbar tarafından şöyle açıklanmıştır:

³²⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 742.

³²⁶ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, s. 106.

³²⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 148.

³²⁸ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XX/II, s. 74.

³²⁹ Ebû Dâvûd, Fiten ve Melâhim 29; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. XX/II, s. 74.

- Açıklık: Emredilen şeyin kesin olarak iyi, yasaklanan şeyin de kesin olarak kötü olduğunun bilinmesi şarttır. Bu husûs, bir işi yaparken hataya düşmemek için zorunludur. Çünkü iyiliği yasaklamamak ve kötülüğü de emretmemek için çok iyi ve sağlam bir temyîz kâbiliyeti gerekir.

- Kötü olan şeyi araştırmaya ve varlığını tespit etmeye götürecek maddî bir delilin, işaretin açıkça bulunmasıdır. Örneğin, kumar malzemelerinin ve içki malzemelerinin açık olarak bulunması ve görülmesi gibi.

- Sözünün tesirli, geçerli olacağını bilmek. Eğer sözün tesirli olup olmayacağından şüphe duyuyorsak, ne yapmalıyız? Bu konu tartışılmıştır. Bazısı sözün tesirinden şüphe duysak da yapmayı gerekli görmüştür. Bazısı ise terk etmek gerektiğini çünkü sözün boş olduğunu söylemiştir.

- Kişinin malına ve canına zarar gelmeyeceğini bilmek.

- Kötü olan şeyden daha büyük bir zarara sebebiyet vermeyeceğini bilmek.³³⁰

Bu şartların mevcudiyeti durumunda, Mutezilî âlimlere göre, emr-i bi'l- ma'rûf vazifesi yerine getirilmelidir. Mu'tezile'nin bir devrim esası olarak kabul ettiği iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak prensibi daha önce de belirttiğimiz gibi âdil bir imamın önderliğinde uygulanmalıdır.

Bu uygulamaların “devrimci bir hareket” olarak tanımlanabilmesi için de bir takım şartlar koşmuşlardır. Bu şartlar:

- Devrimciler bir cemâat şeklinde örgütlenmiş olmalı. Bu durum, onları anarşist hareketlerin karakteristik özelliği olan bireysel çıkışlardan uzaklaştırır.

- Devrimcilerin gücü ve imkânları ağır basmalıdır. Zafere ulaşma ihtimâli yenilme ihtimâlinden daha güçlü olmalıdır.

- Devrimcilerin, âdil bir imamları olmalıdır ve ona biat etmeleri gerekir. Böylece onun adâlet esaslı sistemini, zâlim sultanın zorba düzeninin yerine ikame etmiş olurlar.

- Devrim hareketi, zâlim yöneticiyi devirmekle yetinmemelidir. Bunun ardında sosyal yapıda da birtakım değişikliklere gitmesi gerekir. Egemenliğin adâlet ve tevhîd düşüncesine ait olmasını sağlamak lâzımdır.³³¹

³³⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 142-143.

Bu şartlar Mu'tezile'ye göre, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevini verimli kılan şartlardır. Etkili ve sistemli bir hareketin olması için bunlar gereklidir. Aksi takdirde Hâricî hareketi gibi bireysel uygulamaların, şiddetin ve terörün hâkim olduğu anarşist bir hareket olur. Mu'tezile bu şartları öne sürerek, “daha önce Hâricîlerin içine düştüğü hataya düşmemeye, toplumda istikrarsızlık ve parçalanmaya yol açmamaya, daha fazla enerji ve kan kaybına uğramamaya, sonuçta başarıyı garantileyerek âdil bir yönetim tesîs etmeye çalışmıştır.”³³² Emr-i bi'l-ma'rûf konusunda bu türlü ideallere sahip olsa da Mu'tezile, siyasî gücü elinde bulundurduğunda arzu edilen âdil bir yönetim uygulaması ortaya koyamamıştır.

İlk düşünce ekollerinden birisi olma bakımından Mu'tezile'nin emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker prensibini yorumlayışı, bulunduğu döneme göre biçimlenmiştir. Siyâseten güçlü dönemlerde, bu esası siyâset ve imâmetle alâkalı görmüş, ekolün iktidardan düşmesi ile bu esasın ahlâkî yönüne vurgu yapmıştır. Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibi, sistematik şekilde Mu'tezile tarafından tartışılmıştır.

3. Ehl-i Sünnet Ekolünde Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Önlemek)

Sahîh-i Müslim'de bir Hadîs-i Şerîfte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu rivâyet edilir: “Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin, şâyet buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin, şâyet buna da gücü yetmezse, onu kalbiyle değiştirsin, ancak bu imânın en zayıfıdır.”³³³ Bu hadîsi, kötülüğü düzeltme yolunda bir araç olarak kabul eden Ehl-i Sünnet temsilcileri, bu araçlardan “dil” ve “kalp”i benimsemişler ve iktidarın kötü uygulamalarına karşı sabır gösterilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Mihne hareketinin bir sonucu olarak, fikrî etkinliğini kaybeden Mu'tezile'nin aksine kuvvetlenen Ehl-i Sünnet düşüncesi “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)” prensibini kalple uygulamanın doğru

³³¹ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsan Özgürlüğü Sorunu*, s. 104.

³³² Ay, *Mu'tezile ve Siyâset*, s. 202.

³³³ Nevevî, Muhyiddîn Yahya, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, Matbaatü'l-Kesteliyye, Mısır, trs., c. II, s. 22.

olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’in bazı âyetlerini³³⁴ delil göstererek, emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i anil’l- münker’in her Müslüman için vâcip olduğunu, ancak kalbî bir durum olduğunu söylemişlerdir.³³⁵ Mihne siyâseti sebebiyle de gerçek âlimin ellerini siyâsete bulaştırmaktan sakınmasını gerekli görmüşlerdir. Dolayısıyla devlet başkanı âdil de olsa, zâlim de olsa, ona itâat etmeyi kabul etmişlerdir. Devlet başkanının zâlim, fâsık, günâhkâr olması durumunda dahi arkasında namaz kılmanın, ona itâat etmenin zorunluluğu üzerinde durmuşlardır.³³⁶ Bu fikirleri sebebiyle Sünnî düşünce, tarih boyunca siyasî idâreler tarafından korunup, kollanmış; Sünnî fikirlerin yaygınlık ve güç kazanmasına fırsat verilmiştir.

İbn Hazm, Kitâbu’l-Fasl adlı eserinde Ehl-i Sünnet’in bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Ehl-i Sünnet”in ilk temsilcileri, kötülük karşısında sadece kalple tavır almayı, güç yetirildiği durumda “dil”in kullanılmasını öngörmüşlerdir, asla “el”i ve “silâh”ı kullanmayı kabul etmemişlerdir.³³⁷ Ehl-i Sünnet âlimleri kötülük, adâletsizlik ve zulüm karşısında kuvvet kullanmanın, toplum içinde fitne ve fesadın yayılması ihtimâline karşı, doğru olmadığını savunmuşlardır.³³⁸ Örneğin Hasan el-Basrî, beğenilmeyen, münker bir şeyi düzeltmeye çalışan bir Hâricî’nin daha büyük bir günâh işlediğine işaret eder. Hanbelî âlimlerin görüşüne göre de daha büyük bir kötülüğün oluşmasına meydan vermemek sûretiyle bu görev yerine getirilebilir.³³⁹

Ehl-i Sünnet âlimlerinden İmam Gazzâlî, konunun farklı bir boyutunu ele almıştır. “Acaba iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme meselesinde, emreden ve nehyedilen küçük ve büyük bütün günâhlardan mâsum olması şart mıdır? Eğer şart ise, şüphesiz bu icmâ’a aykırıdır. Çünkü peygamberlerin büyük günâh işlemekten mâsum oldukları ancak şerât yoluyla bilinmektedir. Küçük günâhlardan mâsum

³³⁴ Âl-i İmrân, 3/104.

³³⁵ İbn Hazm, *Kitâbu’l-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehva-i ve’n-Nihal*, c. IV, s. 171.

³³⁶ Pezdevî, Ebû Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1980, s. 275.

³³⁷ İbn Hazm, *Kitâbu’l-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâ-i ve’n-Nihal*, c. IV, s. 171.

³³⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 275.

³³⁹ Ebû Ya’lâ, İbnü’l-Ferrâ, *el-Mu’temed fi Usûli’d-Din*, Dâru’l-Meşrık, Beyrût, 1974, s. 194.

oldukları meselesi ise ihtilâflıdır. Binaenaleyh, ne zaman dünyada tam bir mâsum bulunmuştur.”³⁴⁰ İmam Gazzâlî konuyu daha çok ahlâkî yönüyle tartışmıştır.

B. EMR-İ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHY-İ AN'İL-MÜNKER (İYİLİĞİ EMRETMEK VE KÖTÜLÜĞÜ ÖNLEMEK) PROBLEMİNİN SOSYAL HAYATTAKİ YANSIMALARI

Din eksenli muhalefet doğalı beri, bir müslümanın temel görevlerinden biri, yalnızca inananlar arasında iyiliği teşvik değil, kamu düzeni için evrensel bir sorumluluk anlamına da gelen “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)”dir.³⁴¹ Bu, aynı zamanda İslâm'da hükümetin de en önemli görevlerindendir.³⁴²

1. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-Münker Probleminin Kurumsal Düzeyde Uygulaması: Hisbe Teşkilâtı

Bu görevin İslâm dünyasında, siyâset ve yönetimle bağlantısı, “Hisbe” adıyla kurulan teşkilattır. Hisbe, iyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda yapılmasını önlemek, nehyetmektir. Devlet yönetiminde yargı şekillerinden biri olan “Hisbe”, İslâm'ın “iyiliği emir, kötülükten sakındırma” ilkesi doğrultusunda genel ahlâk ve kamu düzenini koruma faaliyetidir.³⁴³ Bu faaliyet, daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde başlamış olup, zamanla müslüman toplumun büyümesine paralel olarak gelişimini sürdürmüştür.³⁴⁴

Arapça'da “hesap etmek, saymak, yeterli olmak” anlamlarındaki “ح س ب” (h-s-b) kökünden türeyen “اِحْتِسَاب” (ihtisab)³⁴⁵ masdarından isim olan “مُحْتَسِب”³⁴⁶

³⁴⁰ Gazzâlî, *İtikatta Orta Yol*, trc. Kemal Işık, AÜİF Yay., Ankara, 1971, s. 171

³⁴¹ Hudgson, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1993, c. I, s. 277.

³⁴² Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 115.

³⁴³ Mâverdî, Ebu'l- Hasan, *el-Ahkâmü's- Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, 1976, s. 272.

³⁴⁴ Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 133.

³⁴⁵ İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, c. I, s. 171.

(muhtesib), hisbe işlerini yürüten görevlinin ünvanı olmuştur. “الحسبة” (hisbe) kelimesi, lügatte, “bir işi sırf Allah rızâsı için yapmak”³⁴⁷ anlamına gelmektedir. Ayrıca hisbe, “ecir, sevap ve İslam hukûkunda devlet muhasebesi; muhasebe dâiresi” anlamlarına gelmektedir.³⁴⁸

Terim olarak emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkî ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli kurumu ifâde eder. Bu kurumun amacı; ma'rûfu emretmek ve münkeri nehyetmektir.³⁴⁹ Muhtesip bu vazifeyi dilediği zaman yerine getireceği bir iş olarak değil, belirli bir farz olarak yüklenmiştir. Bu vazifeyi bırakıp da başka bir işle uğraşamaz, çünkü devletten aldığı maaşla bu işi yürütmektedir. Ayrıca nâfile işleri yaptıran “mütetavvi” ünvanını hâiz fahrî olarak görev yapan memurlar da vardı. “Mütetavviler”, farz-ı kîfâyeler dâhil nâfile işleri yaptırma, yaptıkları işten para almama, gönüllü olarak bu görevi üstlenme, ceza verme yetkisine sahip olmama gibi özellikleriyle muhtesipten farklıdır.³⁵⁰

Hisbeyi sistematik olarak ilk defa uygulamaya başlayan Hz. Ömer'dir (r.a.).³⁵¹ Ancak muhtesip ünvanı Abbasi halifesi Mehdi zamanında kullanılmaya başlamıştır. İslâm toplumunun gelişmesi ve toprakların genişlemesiyle birlikte de Hisbe gelişmiştir. Endülüs'te Hisbe adında bir kurum oluşturulmuştur.³⁵² Fatımîler devrinde Hisbe teşkilatı, ileri bir seviyeye yükselmiştir.³⁵³ Hisbe, beşer hukukunun tümünü ve kullarla Allah arasındaki bütün hakları kapsamaktadır. Muhtesip, şer'î ahkâmın gözetmektedir.³⁵⁴ Dînî-örfî ilkeler ışığında ve dengeli bir şekilde fert, toplum ile kamu ahlâk ve düzeninin korunması gâyesi vardır. Hisbe faaliyetleri

³⁴⁶ Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, İstanbul, 1998, s. 133.

³⁴⁷ Aydı, Davut, “Hisbe Müessesesinin Doğuşu”, *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 6, İstanbul, 1989. s. 34.; İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, c. I., 171.

³⁴⁸ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)* Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2002, s. 373.

³⁴⁹ Sâlih, Suphi, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, çev. İbrahim Sarmış, Bir Yay., İstanbul, 1982, s. 250.

³⁵⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmü's- Sultâniyye*, s. 272-273.

³⁵¹ Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi (Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal)*, çev. İsmail Yiğit, Kayıhan Yay., İstanbul, 1991, c. II, s. 201.

³⁵² Sâlih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 251.

³⁵³ Hasan, *İslâm Tarihi (Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal)*, c. IV, s. 254.

³⁵⁴ Sâlih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 251

genel olarak kamu hukuku çerçevesine girmekte, hisbe teşkilatının idâre hukukundaki yeri ise muhtesibin yetki ve sorumluluklarına göre değişmektedir.³⁵⁵

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve Halife Hiz. Ömer (r.a.), kadın sahâbîleri hisbe faâliyetiyle görevlendirdikleri için kadınların da muhtesip tayin edilmesi câiz görülmüştür.³⁵⁶

Muhtesibin görevini yaparken takip edeceği yollar da kaynaklarda şu şekilde yer ayrılmıştır. İşlenen fiile göre muhtesibin uygulayacağı ceza hafiften şiddetliye doğru bir sıra takip etmektedir.³⁵⁷

- Bilmek: Haberdar olmak. Yani, münker işlendiği zaman onu bilmektir. Bunun da meşrû bir şekilde olması gerekir. Tecessüs (gizli olarak başkalarının kusurlarını araştırmak) yasaktır.

- Bildirmek: Münkerin işlenmesinin sebebi bazen bilgisizlik olabilir. Bu sebeple, bilmediği için emir ve yasakları çiğneyen ve dînî tâlimatlara aykırı hareket eden kimselere, bilmedikleri konular uygun bir şekilde anlatılır.

- Öğüt Vermek: Doğru yolu göstermek ve Allah korkusunu hatırlatmak sûretiyle münkerden uzak durmayı sağlamak.

- Tekdîr Etmek: Münkeri işleyen, iyi ve tatlı sözden anlamaz, öğüt ile alay etmeye kalkışır bu yola başvurulur. Bu esnada “günâhkâr, câhil, ahmak, Allah’tan korkmaz” gibi sözler söylenir.

- El ile Müdahale Edip Düzeltmek: İçkiyi dökmek, ipek elbiseyi çıkarmak, oyun aletlerini kırmak, gasp edilmiş araziden çekip çıkarmak. Tüm bunları yaparken muhtesibin izin almasına ihtiyacı yoktur.

- Sopa ile Tehdît: Dövmek veya başka türlü cezalandırmakla tehdît etmek.

- Sopa Atmak: Sayılan çare ve usûller, münkeri önlemek için kâfi gelmez ve sopa atmak zaruret halini alırsa bu uygulanır.

- Silâh Kullanmak: Bu, son çaredir; nâdiren başvurulur. Karşı tarafın silâh kullanması buna sebep olur.

³⁵⁵ Kallek, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, s. 133.

³⁵⁶ Kallek, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, s. 133.

³⁵⁷ Taşköpâde, İsmâeddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü’l-Ulûm (Miftâhü’s-Saâde)*, trc. Kemâleddin Mehmed Efendi, İstanbul, 1313, c. II, s. 509.

Muhtesipte aranan şartlardan bazılarını da şu şekilde açıklayabiliriz:

- Muhtesibin müslüman ve âlim olması hisbenin sıhhat şartı, eda ehliyetinin tam olması vücut şartıdır.
- Ölçü, tartı, para ayarı ve fiyat denetlemesi yapacak kadar hesap bilmesi şarttır.
- Münkeri engellemeye çalışırken daha kötüsüne yol açmayacak nezakete sahip olmaları gerekir.
- Muhtesibin din işlerinde ihtilâflı konularda ictihâd yapabilecek derecede dînî bilgiye vâkıf olmaları bazı fakîhler tarafından öngörülmüştür. Ancak bu üzerinde tartışılan bir konudur. Kimi fukahâyâ göre ise, muhtesip, hakkında ihtilâf edilen işleri kendi re'y ve ictihâdına veya mezhebinin görüşüne göre emir ve yasak edemez. Böyle olursa ihtilâflı olan bir husûstaki ictihâd herkesi kapsamış olur. Hâlbuki bu doğru değildir.³⁵⁸ Bu sebeple muhtesibin, hakkında ittîfâk edilen kötülükleri bilmesi yeterli görülmüştür.
- Muhtesibin ülkenin sosyal hayatı ve kamu politikaları konusunda da tecrübe sahibi olmaları gerekir.
- Muhtesibin okuması yazması iyi, zeki bir kimse olması da şarttır.
- Kötülüklerden alıkoyma esnasında fizikî müdâhalede bulunabilecek güç ve kuvvette olması da istenir.³⁵⁹

Hisbe; genel olarak, kişi, toplum ve devlet hakları ihlallerini oluşturan fiillere yöneliktir. Hisbeye konu teşkil edecek fiil, kişilerin özel hayatlarını irdelemeyi gerektirecek veya gelecekte olmasından şüphe edilecek türden olmamalıdır. Bilakis alenen yapılmış olması ve hâl-i hâzırda vuku bulması gerekir.

Hisbe teşkilatının görevleri üç ana başlık altında toplanabilir: a) Genel ahlâk kurallarına riâyetin sağlanması, b) belediye hizmetlerinin düzen c) kontrolü, pazarların düzen ve kontrolü.

Muhtesibin Allah'ın haklarına ilişkin konularda da yetkisi vardır. Örneğin cuma namazının kılınabileceği yerlerde, cuma namazının terk edildiği durumlarda, o

³⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 273.

³⁵⁹ Kallek, "Hisbe", *DİA*, c. XVIII, s. 133.

topluluğa namazı emreder veya ibâdetin belirtilen şeklini, vasıflarını değiştirmeyi, gizli okunan namazlarda açık, açık okunan namazlarda gizli okumayı istemek de muhtesibin görevlerindendir.³⁶⁰

Genel ahlâk kurallarına riâyetin sağlanmasıyla ilgili denetim, zararlı alışkanlıklarla mücâdele, kadın-erkek ilişkileri, komşuluk ilişkileri, eğlence yerleri gibi konular da onun sorumlulukları arasındadır.

Muhtesipler aynı zamanda belediye hizmetlerinin düzenlenmesinde de denetimi ellerinde bulundururlardı. İmar ve iskân, şehrin temizliği, su ve kanalizasyon hizmetleri ve ulaşım ile ilgili her konu onun sorumluluk alanına girerdi. Örneğin topluluğun ileri gelenlerini, insanların evlerinden farklı, yüksek ev yapmalarını engellerdi.³⁶¹ Hattâ muhtesip sokağın düzenini bozan, gelene-geçene rahatsızlık veren binanın yıkımına bu bina mescid dahi olsa karar verebilirdi.³⁶²

Muhtesibin en başta gelen görevi ise, çarşı-pazar denetimi idi. Doktor ve öğretmenlerin çalışmalarının tam; kuyumcuların, kumaş dokuyucularının, demircilerin ve boyacıların işlerinde güvenilir; bir kısım sanatkârın işlerinde iyi olup olmadığını tespit eder ve gerekli gördüğü işlemleri uygulardı.³⁶³ Ayrıca muhtesibin çarşı ve pazarlarda dolaşan vekilleri vardı. Onlar, kazanları, etleri ve aşçıların çalışmalarını kontrol ederler, kervancı başlarını gereğinden fazla eşya yüklememeye zorlarlar, su kaplarının kapaklarını kapatmalarını sağlamak için sakaları gözetlerlerdi. Mahalle mekteplerinde öğretmenleri küçük çocukları aşırı şekilde dövmekten de men' ederdi.³⁶⁴ Muhtesibin göreve hıyânet, hizmette kusur veya acz gösterme, halka zulüm veya baskı yapma durumunda, memuriyetini sürdürmesi imkânsız kabul edilir ve derhal görevden azledilirdi.³⁶⁵ Muhtesibin tarafsız olması ve maddi zaâf taşınaması, görevini hakkıyla yerine getirmesi için gerekliydi.

³⁶⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 275.

³⁶¹ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 290.

³⁶² Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 291.

³⁶³ Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 289.

³⁶⁴ Hasan, *İslâm Tarihi (Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal)*, c. IV, s. 254.

³⁶⁵ Kallek, "Hisbe", *DİA*, c. XVIII, s. 133.

İslâm'ın 'iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak' ilkesi doğrultusunda İslâm devletlerinde bir kurum haline gelen Hisbe, şehirdeki ekonomik, sosyal ve kültürel hayat gibi çok geniş bir alana hâkimdi. Görev alanının genişliği ve ilgilendiği konuların çeşitliliği muhtesibin, İslâm şehirlerinin en renkli şahsiyeti olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Osmanlılarda ise kâdî'nın yardımcısı olarak vazife gören muhtesibin, yukarıda belirtilen bazı yetkilerine ilâveten XV ve XVI. asır İhtisâb kanunnâmelerinde bunlarla ilgili daha geniş bilgiler vardır. Hattâ bu kanunnâmelerden biri olan "İstanbul İhtisâb Kanunnâmesi"nde; "fi'l-cümle bu zikr olunandan gayrı her ne kim Allah Teâlâ yaratmıştır, mecmûunı, muhtesib görüp gözetse gerektir" denilerek muhtesibin ne kadar yetki ve sorumluluk sahibi olduğu belirtilmek istenir. Bu kanunnâmelerden ve 14 Aralık 1479 tarihli Edirne şehrine İhtisâb Ağası tayini ile ilgili bir hükümden anlaşıldığına göre muhtesibin vazifelerini genel olarak üç grupta toplamak mümkündür:

Osmanlılarda kadısı bulunan her şehirde (kaza) mutlaka bir de muhtesib bulunmaktadır. Toplumda meydana gelen olaylar ve işlenen fiiller ya iyilik veya kötülük olacağına göre; muhtesib, hiç bir davranışın dışında kalamayacaktır. Bu bakımdan muhtesib olarak devlet tarafından seçilecek olan kimsenin çok iyi, bilgili, ahlâklı, rüşvete tevessül etmeyen, Allah'tan korkan kimseler arasından seçilmesi icâb etmektedir. Osmanlı döneminde iktisadî vazifesi de ağırlık kazanan bu görevlinin, halkla fazla haşır-neşir olmaması için, görev süresi bir yıl ile kayıtlıdır. Binâenaleyh vazifeye başlamasından bir sene sonra muhtesib derhal vazifeden ayrılır Yerine bir başkası seçilir. Gerçekten önemli bir vazife icra eden bu yetkilinin diğer insanlardan ayrılan bazı özelliklerinin bulunması gerekmektedir. Müslümanları devamlı kontrol altında bulunduran bir kimse olarak onun aşağıdaki sıfatları taşıması gerekmektedir:

- Müslüman olmak: Müslüman olmayan kimseler bu vazifeyi yapamazlar. Zîra bu, dînî bir vazifedir. Bunun için dînin aslını inkâr eden ve müslüman olmayan bir kimse bu vazifeye tayin edilemez.

- Mükellefiyet: Muhtesib olmanın şartlarından biri de mükellefiyettir. Bu çağa gelmemiş birinin bu vazifeye getirilmesi devlet otoritesini sarsacak bir durumdur. Bu bakımdan çocuk yaşta birinin muhtesib olarak tayini mümkün değildir.

- Erkek olmak: Her ne kadar Hz. Peygamber zamanında, Hz. Ömer'in (r.a.) akrabalarından biri olan Şifâ binti Abdullah adında bir kadın bu vazifeye getirilmiş ise de, bunun istisnâ olduğu belirtilerek, güç ve kuvvet isteyen bir konuda kadınların vazifelendirilmesi hoş karşılanmamaktadır.

- Adâlet: Muhtesibte bulunması gereken sıfatlardan biri de adâlettir. Muhtesibin herkese karşı âdil davranması gerekir.

- İzin: Muhtesibin vazifesini icra ederken hafiften şiddetliye doğru bir metod takip etmesi gerekir. Bunun için, sadece tarif, va'z ve nasîhat gibi konularda izne gerek olmadığı açıktır. Ancak münkeri ortadan kaldırma, dövme ve Hattâ haps etme gibi konularda devletin izninin bulunması gerekir.

- Kudret: Muhtesib, gördüğü münkeri ortadan kaldırmaya güç sahibi olacaktır. Âciz olan bir kimse bu vazifeyi yapamaz. O, ancak kalben buğz eder.

- İlim: Muhtesib olacak kimsede bulunması gereken sıfatlardan biri de âlimliktir. Onun, sadece dinî emir ve nehiyleri bilmesi de yetmez. O, kendisini ilgilendiren ekonomik konularda da bilgi sahibi olmalıdır.

- İlmiyle âmil olmak: Muhtesib ilmiyle âmil olmalı ve bildiği şeyleri önce kendi nefsinde tatbik etmelidir.

- Allah rızâsı: Muhtesib her türlü fiil, söz ve davranışlarında Allah rızâsını gözetmeli, iyi niyet sahibi olmalı, riyâ ve gösterişten uzak durmalıdır.

- Takvâ sahibi olmak: Onun takvâ sahibi olması istenir. Zîra, bildikleri ile amel etme, büyük ölçüde buna bağlıdır.

- İyi ahlâk: Bazı kimselerin, kötülüklerden alıkonulması husûsunda ilim ve takvâ yeterli gelmeyebilir. Böyle durumlarda acele etmeksizin yumuşak davranmak gerekir. Bu da iyi ahlâk ile mümkündür.

Görüldüğü gibi, İslâm dünyasında Hz. Peygamberle (s.a.v.) ortaya çıkan ve iyiliklerin yapılmasını, kötülüklerin ise yasaklanmasını sağlamaya çalışan hisbe

müessesesinin başında bulunan muhtesib, büyük bir hizmeti yerine getiriyordu. O, bu hizmeti yerine getirirken birçok yardımcı da kullanırdı.³⁶⁶

Tarihte kurumsal olarak Hisbe teşkilâtı olarak örgütlenen emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker ilkesi günümüzde belediye hizmetleri, yargı kurumu ve emniyet teşkilatı tarafından adı konulmadan fakat benzer görevler itibâriyle yerine getirilmektedir kanaatini taşımaktayız.

2. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i an'il-İMünker Probleminin Toplumsal Açıdan Önemi

“İyiliği emretmek, kötülüğü önlemek” bir toplumun başarısı, erdemli bir hayat sürmesi ve adaleti te'sîs etmesi için her müslümanın uyması/uygulaması gereken en önemli görevlerden birisidir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette bu konu üzerinde durmuştur. Nitekim, bu ümmetin en hayırlı ümmet olmasının sebeplerinden birinin de, “iyiliği emretmek, kötülüğü önlemek” olduğu şu âyet-i kerimede açıklanmıştır: “Siz, insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ve Allah'a inanırsınız...”³⁶⁷ Başka bir âyette mü'minlerin vasıfları sayılırken şöyle buyrulmaktadır: “İnanan erkek ve Kadınlar, birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar, ...”³⁶⁸

Münafıklar, vasıfları icâbı, kötülüğü emrederler iyiliği önlerler. Çünkü onların hasta ruhları, insanların hayır işlerini görmeyi arzu etmez. İnsanlar arasında kötülüğün yayılmasını arzu ederler. Bu, gönüllerinin arzu ettikleridir. Hak ehline kin ve öfke beslemekten hoşlanırlar. Hatta bu hak ehlinin, diğer günahkâr insanlarla kötülük işlemede eşit olmalarını isterler. “Münâfık erkekler ve münâfık Kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar: Allah'ı unuttular, O'da onları unuttu. Münafıklar; işte yoldan çıkanlar onlardır.”³⁶⁹

“İyiliği emretmek, kötülüğü önlemek” mutlaka mü'minlerde bulunması gereken sıfatlardandır. Bu çok önemli görevi yapmayanlar bu vasıflarını kaybederler.

³⁶⁶ Kazıcı, Ziya, “Hisbe”, *DİA*, c. XVIII, TDV Yay., İstanbul, 1998, s. 143-145.

³⁶⁷ Âl-i İmrân 3/110.

³⁶⁸ Tevbe 9/71.

³⁶⁹ Tevbe 9/67.

İsrâiloğulları bu görevi terkettikleri için lânetlenmişlerdir: “İsrâiloğullarından kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür.”³⁷⁰

Bu deliller ışığında, eğer ailenin, toplumun ve milletin içinde bulundukları kötü durumdan kurtulmalarını isteniyorsa, nerede ve hangi konumda makamda olursa olunsun tâkat ölçüsünde iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemeye çalışmak gerekir.

Aile ve bütün mü'minlerle birlikte dünya ve ahirette saâdete erebilmek için, olanca gayreti sarfetmek gerekmektedir. Nitekim Yüce Allah: “Ey inananlar, kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki, onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gâyet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır”³⁷¹ buyurmaktadır. İşte bu duruma düşmeden önce her mü'min gücü nispetinde iyiliği emretmeli ve kötülüğü önlemelidir.

Konuyla ilgili olarak başka bir âyette, “Sizden hayra çağıran, ma'rûfu emreden münkerden vazgeçirmeye, çalışan, bir ümmet bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”³⁷² buyurulmaktadır. Bu âyetle ma'rûfun emredilmesi ve münkerden men edilmesi işi bütün İslâm ümmetine farz kılınmıştır. İslâm uleması bu görevi ümmet içinden bir grubun yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun kalkacağını, ancak hiç kimsenin yapmaması halinde bütün müslümanların sorumlu ve günahkâr olacağını söylemiştir. Şu âyet de “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Ma'rûfu emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız; çünkü Allah'a inanıyorsunuz”³⁷³

İslâm âlimleri, bir şeyden korkarak kötülüğe engel olmamanın âdeti o kötülüğü kabul etmek ve onu işlemek anlamına geldiğini; asıl korkunun Allah'tan korkmak olduğunu; iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek görevinin eceli yaklaştırmadığını ve rızkı kesmediğini; ancak göz göre göre tâkat dışı belâyâ direnmenin de câiz

³⁷⁰ Mâide 5/79.

³⁷¹ Tahrim 66/6.

³⁷² Âl-i İmran 3/104.

³⁷³ Âl-i İmrân 3/110.

olmadığını ifâde etmişlerdir. İnsanlar için en hayırlı topluluk olan İslâm ümmetinin bireyleri birbirlerinin bütün dertleriyle ilgilenen kişilerden meydana gelir. Hâlbuki diğer bütün dinlerde iyilik ve kötülük her ferden kendi sorunudur.

Ma'rûfu emretmek, münkerden alıkoymak görevini İslâm ümmeti içinden öncelikle alanında uzman olan bilgi sahibi olanlar üstlenir; yoksa bu iş tecrübe ve ilgili konuda alan bilgisi ve formasyonu olmayanlara bırakılamaz. Görevin yerine getirilmesinde ana ilke, her müslümanın âhirette hesap vereceğini bilmesi bilincidir.

Gerçek ma'rûf-münker görevi, en başta insanın kendisinden başlayarak yapılır. Bazı insanlar her devirde, Resul'e (s.av) itaati söylerler, fakat kendileri itâat etmezler; sadakayı emrederler, kendileri vermezler. İşte şu âyette bu tarz prototipler uyarılmaktadır: *“Kitabı okuyup durduğunuz halde kendinizi unutur da başkalarına mı iyiliği emredersiniz? Düşünmez misiniz?”*³⁷⁴

Hemen şunu da belirtelim ki dinde zorlama yoktur, ancak salih amele teşvik vardır. İnsanların özgür irâdeleri ile seçimde bulunmaları teşvik edilmeli, içten gelen, samimi duygular harekete geçirilmelidir. Hiçbir insan bir dine veya ideolojiye girme konusunda icbar edilmemelidir. Böyle bir icbar münafıklığı yaygınlaştıracaktır. Kendi arzusu ile zorlama olmadan dine giren birinden taahhütlerine bağlı kalmasını, iman akdine sahip çıkmasını beklemek doğal bir haktır. Ancak başkalarının alanına girmedeği sürece ne toplum bireye müdahale etmemelidir. Öyleyse alenen yapılan kötü bir fiil, başkalarının haklarına tecavüz sayılacağından psikolojik, hukûkî, cezaî müeyyideleri hak eder. Müeyyide ve zorlama gerektiren ameller sosyal içerikli olan ve toplumu ifsada yol açan amellerdir. Dinde zorlama yok demek, hiçbir denetim ve yaptırım yok demek değildir. Ortada eğer bir emir ve yasak var ise yaptırımdan söz etmemek mümkün değildir. İlahî olsun, beşerî olsun her otorite özünde siyasî olsun veya olmasın bir yaptırım barındırır.

Kur'ân'daki farziyet ifâde eden bütün emirler bir tür ilahî irâdenin insan hayatına müdahale isteğidir. Nitekim dînin temel ibadetleri, Allah Tela'nın teşekkül

³⁷⁴ Bakara 2/44.

ettirilmesini istediği toplumsal, siyasal yapıyı ilgilendiren konular Kur’ân’da çoğu zaman emir kipi ile ifade edilen ilahî buyruklar şeklinde geçmektedir. “*Biz onları yeryüzüne yerleştirek namaz kılarlar, zekâtı verirler, uygun olanı emrederler, fenalığı yasak ederler. İşlerin sonucu Allah’a aittir.*” İyiliği emretmek, kötülüğü engellemek mü'minlerin hem ferdî hem de toplumsal-siyasal görevleri olduğundan mü'minler Allah’ın hükümlerini kendi nefislerinde (iç dünyalarında, özel hayatlarında) yaşamakla, adaleti hayata hâkim kılmakla, zulme engel olmakla yükümlüdürler. Anlaşılacağı üzere emir ve yasak, bir şeyin nasıl yapılması gerektiğini belirleyen bir normdur. Normlara uymayanlara yaptırım uygulamak da yerine göre siyasal otoritenin, yerine göre toplumsal otoritenin kontrolündedir.

Siyasal otorite, devlet, gücü, olup, polis, jandarma, savcı, yargıç, avukat müfettiş, zabıta, vergi memuru, öğretmen, muhtar, kaymakam, vali milletvekili, bakanlar, başbakan, cumhurbaşkanı gibi görevleri yerine getirebilecek vasıfları taşıyan kamu görevlileri tarafından devlet ve millet adına bu gücü kullanmaktadırlar.

Sosyal otorite ise bir memlekette yaşayan halkın örf, , gelenek, görenek ve kültür seviyelerine göre oluşturduğu ma’şer-i vicdân diye “ma’rûf” kamuoyudur. Bazen kamuoyu gücü siyasal otoriteden daha etkin ve tesîrli olabilmektedir. Kötü huyları kendinde alışkanlık haline getirenler, manevî hasletlere duyarlı halk tarafından otokontrol sistemiyle sindirilip hatalarını terk etmeye zorlanabilir. Bunda başarı ihtimali de yüksektir.

Bu sebeple insanların beğenmediği bir konuda başlatılan bir imza kampanyası bile problemin çözümünde etkin ve etkili rol oynamaktadır. Halk seçim programları neticesinde beğenmediği yöneticilerini kamuoyu gücüyle uyarıyor hatta iktidardan uzaklaştırabiliyor.

Günümüzde “emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i an’il-münker” görevini yerine getirmenin alternatifleri çoktur. Televizyonda program yapmak, bildiri yayınlamak, tiyatro gösterileri yapmak, sosyal yardım kampanyaları düzenlemek sûretiyle yerine getirilebilir. Gönüllü kuruluşlar, vakıf ve dernekler vasıtasıyla bu prensip sosyal hayatta etkili bir şekilde yerini korumaktadır.

Toplumdaki her bireyin emr-i bir ma'rûf nehy-i an'il-münker projesine katılması mümkündür. İnananların bu ilke için bir şey yapamayacaklarını söylemeleri doğru değildir.

Kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin, buda imanın en zayıf derecesidir hadis-i şerîfine göre her bireyin kendi kapasitesine göre elle değiştirme gücünü denemelidir. Başarılı olamazsa diliyle nasihat etmeyi dener. Bunda da başarılı olamazsa o kötülüğün giderilmesi için kalbinden tepkisini ortaya koyar. Mü'min kötülüğü yapan kişiden ziyâde kötülük fikrine nefret duymalı; kötülüğü yapana ise bu davranışı terk etmesi için dua etmelidir. Zira uyarıcının görevi, kötülüğü ortadan kaldırmak ve kötülüğe bulaşanların ıslahı için samimi gayret göstermelidir.

SONUÇ

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yani iyiliği yayma ve kötülüğü önlemeye çalışma, içinde yaşanan asrın şartlarına göre yapılaş keyfiyeti farklılık arz etse de, inanan insanların 'îfâ ve icrâ etmesi gereken bir vecibe ve ilkedir. emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i anil münkere günümüzde her devirden daha çok ihtiyaç olduğu ortadadır

“Emir” sözlükte nehyin zıddı olup, “bir şeyin yapılmasını talep etmek” demektir “Nehiy” ise, bir şeyden men etmek, alıkoymak ve yapılmamasını istemektir “Ma'ruf”, münkerin zıddıdır. İslâm öncesi câhiliyye döneminde bir eylem kabîle geleneklerine uygun düşüyorsa “ma'ruf”; bu geleneklere ters düşüyorsa münker sayılırdı. İslâmi ölçülerle uyuşması şartıyla “örf” denen bu eylemler, İslâmi dönemde de devam ettirilmiş, hatta daha sonraları bu, usul kitaplarında “bizden öncekilerin şer'i/örf ve geleneği -Kur'ân ve Sünnete aykırı olmamak şartıyla bizim de şer'imizdir” şeklinde kaideleştirilmiş ve formüle edilmiştir. Bunlar daha çok edep, hikmet ve ahlâka ilişkin hususlardır.

Ancak bilhâssa Kelâm tartışmalarının başlamasıyla ma'rûf ve münker, akıl ve dînî ölçülere göre tanımlanmaya ve tespît edilmeye başlanmıştır. Nitekim Mutezile âlimlerinin çoğunluğu, hüsn/güzellik ve kubh/çirkinlik anlayışlarının sonucu olarak ma'rufu aklın iyi gördüğü, münkeri de aklın çirkin ve sakıncalı gördüğü şey olarak görmüşler, şeriatın sadece aklın tespîtini desteklemekten ve irşâddan ibaret olduğunu ifade etmişlerdir

Eş'arîlere ve Selefilere göre ise “ma'ruf”, şeriatın iyi ve güzel olarak kabul ettiği şey; münker de şeriatın kötü ve çirkin gördüğü şeydir Ancak bu tanımların ma'ruf ve münkerin uzun tarihi geçmişe dayalı çok yönlü anlamlarını daralttığı görülmektedir Bu nedenledir ki, ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğu ma'rûf ve münkeri tanımlarken sadece akla veya sadece şeriata/nakle değil, her ikisine birden vurgu yapmaktadırlar.

Ma'ruf ve münker kelimelerinin çıktığı köke bakıldığında tanımda sadece akli ve şeriatı değil, bunların yanı sıra insan tabiatına ve selim kalbe de yer verilmesi

daha uygun düşmektedir. Zira ma'ruf, alametleriyle tanınan ve bilinen şey anlamına gelmektedir ki, bu da insanın fitratında karşılığı olan şey demektir. Münker ise, fitratın kabul etmeyip ret ve inkâr ettiği, içine sindiremediği, beğenmediği ve benimsemediği şeylerdir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, günümüzde kimilerinin, Mu'tezile'nin Kur'ân'da vurgulanan ma'ruf ve münker veya güzellik ve çirkinlik prensiplerinin yegâne ölçüsünün ve objektif kriterinin akıl olduğunu ileri sürerek bu ilkenin kullanım alanını insanların akıllarına ve tecrübelerine sunarak genişletmiş ve evrenselleştirmiş olduğu görüşünü benimsemesi, Kur'ân'ın akla ve tefekküre verdiği önem ve değeri buna gerekçe göstermesi, akıllı her zaman ön plana geçirdiğini ve Mu'tezile'nin dışındaki ekollerin bu kriterleri geniş tutmadığını ileri sürmesi kanaatimizce gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır

İslâm'ın akla ve tefekküre verdiği değer ve önem tartışılmaz. Ancak ma'ruf ve münkerin veya iyilik ve kötülüğün/ güzellik ve çirkinliğin tesbitinde yegane kriterin akıl olduğunu iddia etmek oldukça zordur.

Allah'ın seçkin kulları olan peygamberlerin bu görev ile gönderilmiş olmaları, O'nun en önemli vasıflarından birinin ümmîliği diğeri de iyiliğe davet etmesi ve kötülüğü önlemeye çalışması olduğunu beyan buyurması, yine bu ilkenin önemini ortaya koymaktadır. Birçok âlime göre b

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesinin hükmü, Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Fakat İslâm âlimleri bu ilkenin farz-ı ayn veya farz-ı kifâye olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir Bu ihtilâf, âlimlerin âyetlerde geçen bazı lafızları farklı yorumlamalarından kaynaklanmaktadır

Cumhurun (İslâm âlimlerin çoğunluğunun) görüşü, bu görevin farz-ı kifâye olduğu yönündedir. Böyle de olsa bize göre İslâm ümmetinden bir grubun bu görevi mutlaka yerine getirmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede müslümanlar arasında birbirlerini aydınlatma ve irşâd etme gibi önemli hususlar gerçekleşir ve yine bu sayede İslâm toplumunda bir bütünlük meydana gelebilir. Bu görevin yerine

getirilmemesi durumunda ise, emredildikleri şekilde ikâme edilemeyeceği gibi, Dînin olmazsa olmaz hükümleri uygulama/uygulanma ortamı bulamayacaktır.

“Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker”, (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) teorik olarak cihâdın bir parçası sayılmakla birlikte uygulamada farklılık bulunmaktadır. Cihâd, İslâm dînini, müslüman olmayanlar arasında yayma, müslümanları dış saldırılardan koruma ve bunun için gerektiğinde silâha başvurma faaliyeti için kullanılmasına karşılık “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker” (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek), içe dönük bir hareket, yani İslâm ümmetinin Kur'an ve Sünnet hükümlerine uygun, faziletli, barış ve esenliğin hâkim olduğu bir hayat tarzını amaçlayan temel ilkelerden biri olarak kabul görmüştür

Müslüman Kelâmı'nda “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)” ilkesi, ma'rûf ve münkerin ne olduğu ve nasıl bilineceği bu ilkelerin fert fert bütün Müslümanlar tarafından mı yoksa Müslümanlar arasından belirlenmiş bir grup ya da kurum tarafından mı uygulanacağı konularında tartışılmıştır.

Bir bütün olarak “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek)”, Kur'ân-ı Kerîm'de insanın bireysel sorumluluklarını belirleyen önemli bir unsur olarak zikredilmiştir. Bu sorumluluk kadın-erkek, genç-yaşlı, zengin-fakir gibi bir ayrım gözetmeden herkesi ilgilendirir. Trafikte yanlış yapan sürücünün ilgili mercie şikâyeti, çevreye zarar veren birinin uyarılması, halkın haklarını ihlâl eden ve âdil davranmayan siyasî gücün zayıflatılması veya tasfiye edilmesi, işini doğru ve dürüstçe yapmayan iş sahibinin eleştirilmesi, çalıştırdığı işçisine hakkını vermeyen patronun boykot edilmesi ve bunun gibi durumlar emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) kapsamına girer.

Hicrî ilk asırlardan bu yana emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) ilkesi birçok farklı uygulamanın kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v) anlatmada, uyarmada ve de eleştirmede gösterdiği incelik, nezaket, sabır ve özellikle bu ilkeyi hayatıyla tecrübe ederek gösterip öğretmesi daha

sonraki devirlerde Müslümanlar O'nun (s.a.v) dönemindeki hassasiyetle kavranamamış ve hakkıyla uygulanamamıştır.

Hâricîlerin din adına yaptıkları kötü uygulamalar, bu hafıza kaybının bir sonucu olmalıdır. Sadece Hâricîlerle sınırlı kalmayan baskı ve zorbalıklar, Mu'tezile de siyasî gücü elinde bulundurduğunda, gün yüzüne çıkmıştır. Muhalefette emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek ve kötülüğü önlemek) nazariyesini ortaya koymuşlar, ancak iktidarda bu prensibin gerektirdiği yumuşaklıktan gittikçe uzaklaşmışlardır.

Mu'tezile'nin “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i an'il-ünker” ilkesine yükledikleri anlam ve kullanım amaçları ile Hâricîlerin ilkeye yüklediği anlam ve kullanım amacı birbirine benzerlik göstermektedir. Ancak Hâricîler ilkeye siyasî anlam yüklemiş, Mu'tezile ise daha sistemli ve metodik hareket ederek bu ilkeyi sistemlerine almış ve ilke üzerine siyasî, ideolojik ve ahlâkî kullanım alanları oluşturmuştur. Zaman zaman da devlet yönetimine başkaldırının meşrûiyetini bu ilkeye dayandırmıştır.

Mu'tezile mezhebi, “usûl-ü hamse” terimiyle meşhûr ve ma'rûf olan beş temel prensibinden birisi olmuştur. Mu'tezile'nin benimsediği beş temel esastan amelî olan tek ilke “iyiliği emretme kötülükten alıkoyma” ilkesidir. Diğer dört esas nazarî ve itikâdîdir. Mu'tezile, bu ilkeyi bir gereklilik olarak anlayıp, hayatlarına uygulayan bir fırkadır.

Ma'rûf ve münker kavramları hem mezhepler ve hem de siyasîler tarafından ele alınmış birer kavram olmaları nedeniyle haklarında çok şeyler söylenmiştir. Bundan dolayı bu iki kavramın hem mezhebî ve hem de siyasî bir yönünün bulunduğunu ve gelişmesinin de bu iki yönden olduğunu söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzı'l- Kur'âni'l- Kerîm bi Hâşiyeti'l- Mushafi's-Şerîf, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1994.
- AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- ALPER, Ömer Mahir, *İslâm Felsefesinde Akıl-Vahiy/Din-Felsefe İlişkisi*, Ayıışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
- AMMÂRA, Muhammed, *Laiklik ve Dînî Fanatizm Arasında İslâm Devleti*, çev. Ahmet Karababa, Salih Borlak, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.
- _____, Muhammed, *Mu'tezile ve İnsan Özgürlüğü Sorunu*, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yay., İstanbul, 1998.
- APAYDIN, H. Yunus, "Nehiy", *DİA*, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul, 2006.
- ASKERÎ, Ebû Hilâl, *el-Furûk fi'l-Luğa*, Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, Beyrût, 1979.
- ATAY, Hüseyin, *İslâm'ı Yeniden Anlama*, Atay ve Atay Yay., Ankara, 2001.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988/ 1989.
- AY, Mahmut, *Mu'tezile ve Siyâset*, Pınar Yay., İstanbul, 2002.
- AYDINLI, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.
- AYDÜZ, Davut, "Hisbe Müessesesinin Doğuşu", *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 6, İstanbul, 1989.
- BEHİY, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, çev. Ali Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988.
- BOLELLİ, Nusrettin, *Belâğat*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- BOZKURT, Nahide, "Me'mun", *DİA*, c. XXIX, TDV Yay., Ankara, 2004.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, c. I/VIII, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1323.

- CANAN, İbrahim, Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları: I-XVIII, İstanbul, trs.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Matbaatü'l- Evkâfî'l-İslamiyye, Konstantiniyye, 1338.
- ÇAĞIRICI, Mustafa, “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy an'il-Münker”, *DİA*, c. XI., TDV Yay., İstanbul, 1995.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, 1962/1964.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)* Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2002.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük (Türkçe/Osmanlıca/Yabancı Dillerden Türkçeye Geçen ve En Çok Kullanılan Kelimeler)*, I. Basım, Vadi yayn, Ankara, 2001.
- DUGAYM, Semih, *Mustalahatu İlmi'l-Kelâmî'l-İslâmiyye*, Mektebetü Lübnan, Beyrût, 1998.
- DUMLU, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'de Ma'rûf ve Münker*, Anadolu Yay., İzmir, 1999.
- _____, Ömer, *Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir, 1999.
- EBÎ SÜLMÂ, Züheyr b., *Dîvânu Züheyr b. Ebî Sülmâ*, Beyrût, 1944.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Davud*, Matbaatü's-Saâde, Mısır 1950-1952.
- EBÛ YA'LÂ, İbnü'l-Ferrâ, *el-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Meşrîk, Beyrût, 1974.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara, 1986.
- EBU'L-BEKÂ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Külliyât-u Ebi'l-Bekâ*, Dâru't-Tibâatu'l-Amire Yay., Bukık, 1253.
- EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, thk. Hellmut Ritter, Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1980.

- EVKURAN, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.
- EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luga*, Müessesetü'l- Mısriyyeti'l-Âmme, Kâhire, 1964/1967.
- FERÂHİDÎ, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi Manzumî, İbrahim Samerrâî, Müessesetü'l-Âmi'l-Matbûât, Beyrût, 1988.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ankara, 1983.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû Tâhir Muhammed b. Yakub b. İbrahim Mecdüddîn, *Kâmus Tercemesi (Kâmûs'ul-Muhît)*, trc. Ahmed Âsım, c. I-IV, İstanbul, 1305.
- GAZZÂLÎ, Muhammed Ebû Hâmid, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, trc. Ali Arslan, c. II., Arslan Yay., İstanbul, 1993.
- _____, Ebû Hamîd Muhammed, *İtikatta Orta Yol*, trc. Kemal Işık, AÜİF Yay., Ankara, 1971.
- GÖLCÜK, Şerafettin, - TOPRAK, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitapevi Yayınları, 4. Baskı, Konya, 1998.
- _____, Şerafettin, *Kelâm Tarihi (Kişiler, Görüşler, Eserler)*, Esra Yay., Konya, 1992.
- HALLÂF, Abdulvahhab, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yay., Ankara, 1973.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yay., Ankara, 1979.
- HANEFÎ, Hasan, *İslâmî İlimlere Giriş*, çev. Muharrem Tan, İnsan Yay., İstanbul, 2000.
- _____, Hasan, *Min'el-Akâidetü ile's-Sevre*, Kâhire, trs.
- HANSA, Amr İbn'ul- Hâris, *Dîvânu'l-Hansâ*, Beyrût, trs.
- HASAN, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi (Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal)*, çev. İsmail Yiğit, Kayıhan Yay., İstanbul, 1991.

- HASAN, İbrahim Hasan- HASAN, Ali İbrahim, *en-Nuzümü'l-İslamiyye*, Kâhire, 1959.
- HUDGSON, Marshall G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev. İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1993.
- İBN HALDÛN, *Kitâbu'l-İber ve Divanu'l-Mübtede-i ve'l-Haber*, Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır, 1936.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkam*, Dâru'l-Mektebi'l-İlmiyye, Beyrût, 1985.
- _____, *Kitâbu'l-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Matbaatü'l-Edebiyye, Mısır, 1317/1320.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd., “*es-Sünen*”, c. I-II, (nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Mısır, 1954.
- İBN MANZÛR, Ebû'l- Fidâ Cemâluddin Muhammed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Beyrût, Beyrût, 1955/1956.
- İBN MUKBİL, Temîm İbn Ubeyd, *Dîvânu İbni Mukbil*, thk. İzzet Hasan, Matbaatü Vezareti's-Sekâfe, Dımaşk, 1962.
- İBN SABÎT, Hassan el-Ensari, *Dîvânu Hassan İbn Sabit*, Beyrût, trs.
- İBN TEYMÎYYE, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *İyiliği Emretmek ve Kötülükten Alıkoymak*, çev. Cemaleddin Sancar, İstanbul, 1987.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (nşr. Alî Muhammed el-Becâvî) c. I-IV, III.Baskı, Dâru'l-Maârif, Beyrût, 1392/1972.
- İBN ZEKERİYYÂ, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyisi'l-Luga*, Darü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kâhire, 1366.
- İBRAHİM Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyât, Hâmid Abdülkâdir ve Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yay., c. I-II, İstanbul, 1992.
- İLHAN, Avni, “*el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu an'il-Münker*” (*Mezhepler Tarihi Açısından bir Bakış*), DEÜİFD, c. III., İzmir, 1986.
- İSFEHÂNÎ, Ebu'l- Kasım b. Ömer er-Râgıp, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kurân*, Çaphâne-i Haydârî Yay., Tahran, 1373.

- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 1990.
- KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan b. Ahmed b. Halîl, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, çev. Yüksel Macit, c. XVII (Şer'ıyyât) Atılım Yay., Malatya, 2002.
- _____, Ebu'l-Hasan b. Ahmed b. Halîl, *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Müessesetü'l- Mısriyyeti'l-Âmme, Kâhire, trs.
- _____, Ebu'l-Hasan b. Ahmed b. Halîl, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Mektebetu Vehbe, Kâhire, 1988.
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, , c. XVIII, TDV Yay., İstanbul, 1998.
- KANDEMİR, M. Yaşar, *İsmail Lütî ÇAKAN, Raşit KÜÇÜK, Riyâzü's-Sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*", c. I-VII, Erkam Yay., İstanbul, 2001.
- KARAMAN, Hayrettin, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kafî Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)*, c. I, II. Baskı, DİB Yay., Ankara, 2007.
- KAZICI, Ziya, "Hisbe", *DİA*, , c. XVIII, TDV Yay., İstanbul, 1998.
- KUTUB, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul, 1990.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't- Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yay., Ankara, 2003.
- MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan, *el-Ahkâmu's- Sultâniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul, 1976.
- MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmu'l- Kur'ân*, İnsan Yay., İstanbul, 1986/1988.
- MUSTAFA, Nevin Abdülhâlık., *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İz Yay., İstanbul, 1990.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî., *Sahîh-i Müslim*, c. I-V, Müessesetü İzziddîn, , Beyrût, 1987.
- NEŞŞÂR, Ali S., *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İnsan Yay., İstanbul, 1999.

- NEVEVÎ, Muhyiddîn Yahya, *Şerhu Sahîh-i Müslim*, Matbaatü'l-Kestelliye, Mısır, trs.
- ÖĞÜT, Sâlim, "Emir", *DİA*, c. XI, TDV Yay., İstanbul, 1995.
- ÖZ, Mustafa, "İsti'râz", *DİA*, c. XXIII, TDV Yay., İstanbul, 2001.
- PEZDEVÎ, Ebû Yüsr Muhammed, *Ehli Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay., İstanbul, 1980.
- RÂZÎ, Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, *Tefsir-i Kebir*, çev. Suat Yıldırım, Akçağ Yay., Ankara, 1988/1989.
- REŞİD RIZA, Muhammed, *Tefsîru'l-Menâr (Tefsîru'l- Kur'âni'l- Hakîm)*, Kâhire, 1947.
- SALÎH, Suphî, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, çev. İbrahim Sarmış, Bir Yay., İstanbul, 1982.
- SUBHÎ, Ahmet Mahmut, *fî İlmi'l-Kelâm*, c. I (Mu'tezile), Dâru'n- Nahdati'l-Arabiyye, Beyrût, 1985.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zeki Kadiri Ugan, Maârif Vekâleti, Ankara, 1954/1958.
- _____, *Taberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin, Hisar Yay., İstanbul, 1996.
- _____, *Tarîhu'l-Umemi ve'l-Mülûk*, Matbaatu'l-İstikâme, Kâhire, 1939.
- TAHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l- Fünûn*, Dâru'l- Kütübî'l- İlmiyye, Beyrût, 1998.
- TAŞKÖPRİZÂDE, İsâmeddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm (Miftâhü's-Saâde)*, trc. Kemâleddin Mehmed Efendi, c. I-II, İstanbul, 1313.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf, I-V, Kâhire, 1384/1964.
- TOPRAK, Süleyman, "Münker", *DİA*, c. XXXII, TDV Yay., İstanbul, 2006.
- TUNÇ, Cihat, "İyiliği Emredip Kötülüğü Yasaklama Görevi", *EÜİFD*, sy. III, Kayseri, 1986.
- TUNÇBİLEK, H. Hüseyin, "Emr-i Ma'ruf Nehy-i Münker" *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 75, İstanbul, 2007.

- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c . I - X , Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- YILDIRIM, Suat, *Kurân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Işık Yay., İstanbul, 2002.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhir'il-Kâmûs*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır, 1305.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu'l-Belâğa*, Matbaatü'l- Vehbiyye, Mısır, 1882.
- _____, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Avâmızı ve Uyûni'l- Ekâvîli fî vechit-Tenzîl*, Tıbâatu'l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 1318/1319.
- ZEYDAN, Abdülkerim, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ruhi Özcan, AÜİİA Yay., Ankara, 1978.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	---

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Ramazan KIYMAZ			
Doğum Yeri:	Bigadiç			
Doğum Tarihi:	01/03/1976			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Kırca Köyü İlkokulu	İlkokul	Kırca/ Bigadiç/Balıkesir	1989
Ortaöğretim	Bigadiç İmam-Hatip Lisesi	Ortaokul	Bigadiç/ Balıkesir	1991
Lise	Balıkesir İmam-Hatip Lisesi	Lise	Balıkesir	1995
Lisans	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	İlahiyat	Konya	2000
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	Temel İslam Bilimleri/ Kelâm	Konya	2009
Becerileri:	Resim Çizmek, Satranç Oynamak, Enstruman Çalmak			
İlgi Alanları:	Kitap, Seyahat, Müzik			
İş Deneyimi:	Milli Eğitim Bakanlığında Öğretmenlik			
Aldığı Ödüller:	Onur Belgesi, Takdir ve Teşekkür Belgeleri			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK Prof. Dr. Süleyman TOPRAK			
Tel:	0 (506) 643 08 94			
E-Posta:	rmznkymz42@hotmail.com			
Adres	Bahçeşehir Mah. Ceylan Sok. No: 2/4 (Tamay Sit. Gül Apt. A- Blok) Merkez/ YOZGAT			